SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.

REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., Jozef Mistrík, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., doc. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.

REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

J. Horecký, Generatívne modely v súčasnej jazykovede 3
J. Sabol, Dvojtvary *psi/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky* 9
L. Dvonč, Skloňovanie cudzích vlastných mien typu *Reggio di Calabria* 13
J. Mistrík, Dĺžka vety pri štylistickej charakteristike 19
M. Ivanová-Šalingová, Dublety a varianty v Slovníku slovenského jazyka 25
J. Rybák, Zámenné príslovky *ta — tam, kam — kde* 32
J. Vavro, *Cigeľ, Cigľan/Cigľanka, cigľansky* . 37
F. Buffa, O formách slova *dláto* v slovenčine . 40

DISKUSIE

V. Uhlár, Tvary *bou, mau* a *dobrô, dobrieho* a spisovná slovenčina 44

ZPRÁVY A POSUDKY

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra. J. R. . . 51
M. Ivanová-Šalingová, Stylistika. F. Kočiš . 51
V. Styblík, Problém reformy českého pravopisu z hlediska školy. Š. Peciar 54
Zpráva o činnosti Slovenskej dialektologickej komisie r. 1958—1966. A. Habovštiak . . . 56
Studia Academica Slovaca. J. Bartoš . . . 57

ROZLIČNOSTI

Peking — pekingský, či *pekinský*? L. Dvonč . 59
Kvantita príd. mien typu *nevypočitateľný*. Š. Peciar 61
Ako je to s podstatným menom *Bohemians*? E. Ružičková 62
Zimomravý, zimomrivý a *zimomriavky*. E. Jóna 62
Slanské pohorie. J. Jacko 63
Písať „šau", či *šou, show*? A. Sršeň . . . 64

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 32 — 1967
ČÍSLO 1

Ján Horecký

GENERATÍVNE MODELY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDE

1. Pri skúmaní jazyka obyčajne vychádzame z toho, že pozorujeme skutočne prednášané alebo ešte častejšie skutočne napísané prejavy. V týchto prejavoch zisťujeme isté zvukové, morfematické a syntaktické i lexikálne prvky, ktoré sa niekedy aj opakujú. Práve z tohto opakovania môžeme najlepšie zistiť konkrétne podmienky ich výskytu. Porovnávaním rovnakých alebo podobných prvkov, stotožňovaním rovnakých prvkov tak objavujeme isté pravidlá a zákonitosti. Je zrejmé, že takouto induktívnou metódou, vychádzajúc z jednotlivých empiricky zisťovaných a pozorovaných prvkov, môžeme dospieť k celkovému obrazu daného jazyka. Údaje zistené pozorovaním daných prejavov musíme však ustavične konfrontovať s novými skutočnosťami, na ktoré prídeme pri pozorovaní ďalších prejavov. Je pravdepodobné, že pri dostatočne rozsiahlom súbore prejavov objavíme takýmto postupom temer všetky jazykové prvky, ich vzájomné vzťahy a ich fungovanie. Predsa však možno si položiť otázku, či je tento súbor dosť rozsiahly a či sú teda naše zistenia také spoľahlivé, že sa nimi budú môcť vysvetliť všetky prejavy, ktoré ešte len budú prednesené alebo napísané. S tým súvisí ďalšia otázka: ako je to možné, že keď ovládame niektorý jazyk, rozumieme aj také vety, ktoré sme ešte nikdy nepočuli, ba vieme ich aj zostaviť. Neexistujú akési všeobecné pravidlá, ktoré nezávisia bezprostredne od empiricky pozorovaných faktov?

Pri všetkej úcte k výsledkom, ku ktorým sa pri poznávaní jazyka dospelo induktívnou metódou, nie je bezvýznamný ani pokus vysvetliť jazykové fakty a najmä fungovanie jazyka deduktívnou metódou, teda tou metódou, ktorá sa tak úspešne používa najmä v matematike. Nie nadarmo prenikajú dnes matematické metódy aj do jazykovedy a pomaly sa utvára nová disciplína, matematická jazykoveda.

Treba, pravda, pripomenúť, že dnešná matematika sa už nezaoberá iba číslami a operáciami s nimi, ale veľkú pozornosť venuje skúmaniu vzťahov medzi prvkami a systémom najrozličnejšieho druhu. Preto aj matematická jazykoveda nie je iba zisťovanie frekvencie istých jazykových prvkov (aj

tu sa však už používajú presnejšie metódy matematickej štatistiky), ale predovšetkým úsilie používať pri skúmaní jazyka deduktívne metódy a konštruovať rozličné modely jazyka, ktoré by mali nie iba zachycovať jednotlivé prvky a skúmať ich vzťahy v systéme (ako je cieľom všetkých škôl štrukturalizmu), ale vysvetliť fungovanie systému.

Základom tejto metódy je konštruovanie matematických modelov, t. j. myslených, abstraktných zariadení, ktoré na základe daného súboru prvkov a pravidiel pre operácie s týmito prvkami umožňujú generovať, utvoriť, produkovať všetky možné štruktúry, resp. všetkým jestvujúcim útvarom pripísať správnu štruktúru. Pre jazykovedu to znamená také zariadenie, ktoré generuje všetky možné syntaktické štruktúry (alebo všeobecnejšie všetky možné tvary na syntagmatickej osi) a už jestvujúcim vetám pripisuje správnu syntaktickú štruktúru. Medzi najúspešnejšie modely tohto druhu patria generatívne modely N. Chomského a S. K. Šaumiana.

2. Model N. Chomského[1] možno stručne opísať takto: Jeho základ tvorí konečná množina prvkov, symbolov pre slovník a dve operačné pravidlá. Osobitné miesto v slovníku má symbol S (angl. sentence — veta) a symbol # na označenie hranice vety. Slovník V (angl. vocabulary) sa člení na koncový slovník V_T, do ktorého patria tzv. formatívy, prvky posledného reťazca vznikajúceho pri uplatňovaní operačných pravidiel, a na nekoncový slovník, do ktorého patria isté pomocné symboly, napr. NP (noun phrase — menná skupina), VP (verb phrase — slovesná skupina), N (noun — meno), V (verb — sloveso), Det (determinant — určujúci prvok). K operačným pravidlám patrí pravidlo zreťazenia (symbol +) a prepisovacie pravidlo (symbol →), ktorým sa vyjadruje, že symbol na ľavej strane tohto prepisovacieho symbolu treba prepísať na dva zreťazené prvky na pravej strane. Celý model možno schematicky zaznačiť takto:

$$G = \{V, V_T, S, \#, +, \rightarrow\}$$

Pomocou týchto prvkov a pravidiel možno napr. štruktúru vety *Tento strom prevyšuje tamten dom* zachytiť v podobe tzv. stromu (pravda, v značne zjednodušenej podobe):

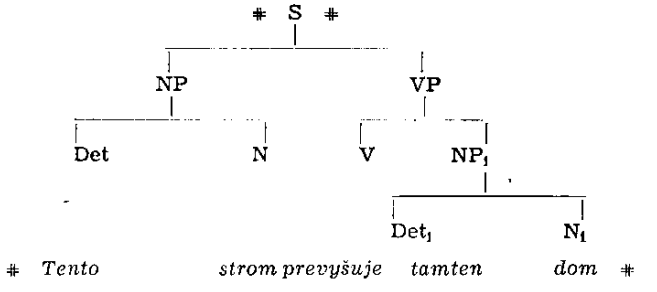

[1] Základné myšlienky svojej teórie rozviedol N. Chomsky v práci *Syntactic Structures* r. 1957, ktorá r. 1966 vyšla aj v českom preklade (*Syntaktické struktury*, Praha 1966). Pre ďalšie rozvíjanie teórie generatívnej gramatiky je dôležitá najmä práca N. Chomského a G. Müllera, *Introduction to the Formal Analysis of Natural Languages (Úvod do formálnej analýzy prirodzených jazykov)* v zborníku Handbook of Mathematical Psychology II, 1963.

Gramatika založená na uvedenom modeli, ktorá by bola schopná generovať takúto vetnú štruktúru, mala by podobu takýchto pravidiel:

1. S → NP + VP
2. NP → Det + N
3. Det → *tento, takýto, onen, ...*
4. N → *strom, dub, chlap, voz, ...*
5. VP → V + NP_1
6. V → *prevyšuje, zatieňuje, ...*
7. NP_1 → Det_1 + N_1
8. Det_1 → *tamten, tento, onen, ...*
9. N_1 → *dom, hrad, strom, ...*

Postupným aplikovaním očíslovaných pravidiel by sme dostali napr. vety *Tento dub zatieňuje tamten voz. Takýto chlap prevyšuje tento strom. Onen voz zatieňuje tento hrad.* Ako vidieť, boli by to vety veľmi jednoduché a závislé od prvkov, ktoré sme vložili do našej gramatiky. V skutočnosti by musela byť generatívna gramatika značne zložitá a pre slovenčinu a slovanské jazyky vôbec doplnená ešte o pravidlá vyjadrujúce potrebné gramatické kategórie (ako je rod, číslo, pád, prípadne aj gramatická zhoda).

V snahe vyhnúť sa prílišnej zložitosti konštruovali sa sprvu len také gramatiky, ktoré boli schopné generovať iba tzv. jadrové vety, a k ostatným syntaktickým štruktúram sa dochádzalo osobitnými pravidlami pre tzv. transformáciu (preto sa aj Chomského gramatika nazýva transformačnou gramatikou). Podľa istých pravidiel sa napr. jadrové vety (oznamovacie) menili na opytovacie alebo záporové, aktívne konštrukcie na pasívne. Podľa iných sa zas dve jadrové vety mali meniť na súvetie. Napr. vetná štruktúra zodpovedajúca vete *Janko vidí, že Eva prichádza* mala vzniknúť spojením štruktúr zodpovedajúcich vetám *Janko to vidí* a *Eva prichádza.* Podobne aj pre každý prívlastok sa predpokladala osobitná veta. Veta *Vysoký strom prevyšuje tento nový dom* mohla vzniknúť len transformáciou troch viet: *Strom prevyšuje tento dom, Strom je vysoký* a *Dom je nový.*

Pri konfrontovaní základnej myšlienky generatívnej gramatiky a jej zložitých pravidiel s konkrétnymi jazykovými skutočnosťami a skutočnými syntaktickými štruktúrami sa však ukázalo mnoho ťažkostí a zbytočných komplikácií. Nie div, že postupne sa prvotný Chomského model zdokonaľuje a vyvíja. V súčasnom stave[2] sa už napr. nedodržiava zásada, že jeden prvok (na ľavej strane prepisovacieho pravidla) možno rozvíjať iba na dva zreťazené prvky, ale pripúšťa sa ich aj viacero, do nekoncového slovníka sa zavádzajú nové symboly (napr. určenie miesta, okolnosti), pripúšťa sa niektoré symboly vynechať (tie sa uvádzajú v okrúhlych zátvorkách), inokedy možno voliť z niekoľkých rovnocenných symbolov (tie sa uvádzajú v zložených zátvorkách). Základné prepisovacie pravidlá majú potom napr. takúto podobu:

1. S → NP + predikačná skupina
2. Pred. skupina → Pom. + VP (miesto) (čas)
3. VP → { kopula + predikát ; V { (NP) (predložková fráza) (spôsob) ; S' ; predikát } }

[2] Súčasný stav v teórii generatívnej gramatiky zachycuje N. Chomsky v svojej poslednej súhrnnej práci *Aspects of the Theory od Syntax,* Cambridge, Mass. 1965. Stručný prehľad vývoja podáva napr. W. O. Dingwall, *Recent Developpment in Transformational Generative Grammar (Najnovší vývin v transformačnej generatívnej gramatike),* Lingua 16, 1966, 292–316.

4. Predikát → { adjektívum / meno }

Ako vidieť, v pravidle 3 pripúšťa sa opakovať symbol S, a tým sa umožňuje generovať zložitejšie súvetie bez transformácií spájajúcich niekoľko viet. Ďalej sa už do základných pravidiel zavádzajú napr. symboly pre pasívum, takže nie je potrebná pasívna transformácia. Napokon sa zavádzajú aj niektoré sémantické symboly (ako životné — neživotné, konkrétne — abstraktné pri podstatných menách, prechodné — neprechodné pri slovesách). Sú to prvky prejavujúce sa na syntagmatickej osi, v súvislosti s inými prvkami vety.

3. Generatívny model S. K. Šaumiana[3] sa nazýva aplikatívnym, pretože jeho základnou operáciou nie je prepisovanie, rozvíjanie základného symbolu, ale spájanie, aplikovanie jednotlivých základných symbolov v lineárnom zmysle. Operáciou aplikácie možno generovať slová i vety, preto Šaumianov model má dve základné zložky, generátor slov a generátor fráz.

V generátore slov je základný symbol O, ktorým sa označujú amorfné prvky (v podstate zhodné s koreňom). K tomuto symbolu sa pripájajú tzv. relátory, na tejto rovine v podstate zhodné s afixami slovných druhov: R_1 je relátor slovesa (to znamená, že jeho pripojením k O vzniká určitý slovesný tvar), R_2 je relátor podstatného mena, R_3 je relátor adjektíva, R_4 je relátor adverbálneho (prislovesného) určenia, R_5 je relátor adnominálneho určenia. Generátor slov pracuje v taktoch tak, že sa generujú všetky teoreticky možné štruktúry. V prvom takte sa k symbolu O aplikujú všetky relátory, takže vzniknú útvary R_1O, R_2O, R_3O, R_4O, R_5O. V druhom takte sa ku každému z týchto útvarov znova aplikujú všetky relátory, takže vzniknú takéto útvary:

R_1R_1O	R_1R_2O	R_1R_3O	R_1R_4O	R_1R_5O
R_2R_1O	R_2R_2O	R_2R_3O	R_2R_4O	R_2R_5O
R_3R_1O	R_3R_2O	R_3R_3O	R_3R_4O	R_3R_5O
R_4R_1O	R_4R_2O	R_4R_3O	R_4R_4O	R_4R_5O
R_5R_1O	R_5R_2O	R_5R_3O	R_5R_4O	R_5R_5O

Uvedieme konkrétne príklady: Aplikáciou relátora R_3 k prvku *biel-* vznikne útvar R_3O čiže prídavné meno *biely*. Ak sa k útvaru R_3O aplikuje slovesný relátor R_1, vznikne slovesný tvar *bieli* (3. os. sg.). Ak sa k tomuto útvaru ďalej aplikuje substantívny relátor R_2, vznikne útvar $R_2R_1R_3O$, totiž *bieliť* alebo *bielenie*. Ak sa k útvaru R_3O — *biely* aplikuje substantívny relátor R_2, vznikne útvar R_2R_3O, ktorý možno interpretovať ako *bielosť* alebo *bielok* alebo *bielizeň*.

V ďalších taktoch vznikajú útvary ako $R_1R_1R_1O$, $R_1R_1R_1R_1O$, $R_1R_1R_1R_1R_1O$ atď.

Ako vidieť z uvedených jednoduchých príkladov, útvarmi generovanými v jednotlivých taktoch činnosti generátora slov možno názorne zachytiť slovotvornú štruktúru, resp. derivačnú históriu slov daného jazyka. Ak sa zachová dohoda, že relátor R_1 smeruje šikmo doľava, R_2 zvisle dole, R_3 šikmo doprava,

---

[3] S. K. Šaumian prvý raz vyložil ideu svojho modelu v štúdii *Poroždajuščaja lingvističeskaja modeľ na baze principa dvuchstupenčatosti*, Voprosy jazykoznanija 12, 1963, č. 2. Ďalej rozvíjal svoju teóriu v práci *Applikativnaja poroždajuščaja modeľ i isčislenije transformacii v russkom jazyke* (spolu s P. A. Sobolevom), Moskva 1963, ako aj v štúdii *Transformacionnaja gramatika i applikativnaja poroždajuščaja modeľ* (v zborníku Transformacionnyj metod v strukturnoj lingvistike, Moskva 1964). Súhrnne podáva S. K. Šaumian teóriu v knihe *Strukturnaja lingvistika*, Moskva 1965.

R_4 vodorovne dóľava a R_5 vodorovne doprava, možno slovotvorné súvislosti zachytiť aj grafom. Napr. „slovotvorné hniezdo" *zim-* môže byť reprezentované takýmto grafom:

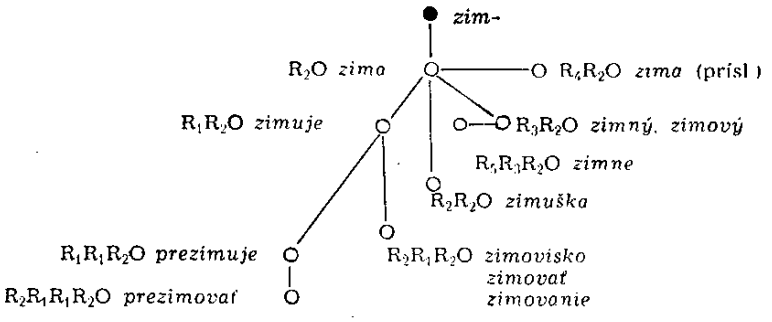

Jednotlivé relátory a potom aj útvary vznikajúce ich aplikáciou k amorfnému prvku O možno interpretovať aj na syntaktickej rovine. Potom R_1 vyjadruje prísudok, resp. slovo fungujúce ako prísudok, R_2 vyjadruje podmet, R_3 prívlastok, R_4 predmet, resp. akékoľvek bližšie určenie slovesa a R_5 bližšie určenie mena. Aplikácia takto chápaných relátorov prebieha v tzv. generátore fráz. Reálne, pravda, jestvujú iba isté frázy, v Šaumianovom modeli je ich 15, počnúc jednoduchou frázou typu R_2O (*voda*) a končiac frázou R_5O R_3O R_2O R_1O R_4O (*veľmi malý strom stojí pred domom*). Tieto základné frázy sa transformujú v tzv. generátore frázových polí, ktorého úlohou je generovať všetky možné útvary aplikovaním rozličných relátorov. Napr. útvar R_3O R_2O, ktorý možno interpretovať ako frázu *biely sneh*, transformuje sa aplikovaním relátorov R_1 a R_2 na útvar R_1R_3O R_2R_2O s interpretáciou *sneh je biely* a ďalším aplikovaním relátorov R_2 a R_3 vzniká útvar $R_2R_1R_3O$ $R_3R_2R_2O$, ktorý zase možno interpretovať ako frázu *bielosť snehu*.

Ako vidieť, Šaumianov model je v istom zmysle jednoduchší než Chomského model, pretože operácia aplikácie je jednoduchšia než operácia prepisovania v Chomského modeli, ale je aj všeobecnejší, pretože zahrnuje oblasť pomenovania i syntaxe. Je však otázka, či možno tieto dve oblasti spojiť do jedného modelu, keď je známe, že vzťahy závislosti na syntaktickej rovine sú značne odlišné od vzťahov závislosti na rovine pomenovaní.

4. Napokon treba ešte pripomenúť, že obidva stručne rozvedené generatívne modely zachycujú iba základné syntaktické črty, bez ohľadu na ich konkrétnu realizáciu. Zachycujú teda iba to, čo Chomsky nazýva hĺbkovou štruktúrou a Šaumian genotypickou rovinou. Konkrétna podoba týchto základných čŕt sa realizuje na povrchovej štruktúre u Chomského, resp. na fenotypickej rovine u Šaumiana. Pravda, Šaumian venuje pozornosť fenotypickej rovine iba v tom zmysle, že uvádza výpočet všetkých transformácií napr. pre ruštinu a podáva ich konkrétnu interpretáciu, a to bez ohľadu na ich zvukovú podobu, kým Chomsky začleňuje do svojho modelu osobitnú sémantickú a fonologickú zložku. V sémantickej zložke

sa má riešiť otázka, podľa akých zásad používateľ danej gramatiky rozumie generovaným vetám, vo fonologickej zložke sa uvádzajú pravidlá pre zvukovú realizáciu abstraktných formatívov, resp. morfém. Treba však poznamenať, že sa tu nepracuje s fonémami, ale od morfém sa prechádza (spravidla prostredníctvom dištinktívnych príznakov) priamo k fonetickej realizácii.

Generatívne modely všetkých typov, teda aj model Chomského a Šaumianov, sú už svojou povahou čisto formálne a syntaktické. To znamená, že pracujú iba so vzťahmi, ktoré sa prejavujú na syntaktickej osi, v lineárnom poradí. Ale súčasne to znamená, že v nich niet miesta pre také javy paradigmatickej osi, ako je napr. kategória času, vidu, do značnej miery aj kategória pádu a rodu. Ďalšou nevýhodou generatívnych modelov je, že ich formálny aparát je príliš zložitý, a preto by bola zložitá aj úplná gramatika konkrétneho jazyka vypracovaná podľa nich. Napriek tejto zložitosti (a napriek otázke, kto si vlastne kúpi takú zložitú gramatiku) sa však začína pracovať predovšetkým na menších úsekoch, ale nechýbajú ani pokusy o syntetické práce: v SSSR sa pripravuje generatívna gramatika ruštiny, v NDR generatívna gramatika nemčiny. V mnohých jazykoch sú v prúde prípravné práce. V slovenčine sme ešte len na začiatku prípravných prác.

I keď ešte nie sú úplne jasné všetky problémy a známe sú mnohé ťažkosti, predsa len treba povedať, že generatívna gramatika je veľmi vážny pokus od základu zmeniť metódu jazykovedného bádania: od opisovania faktov a ich triedenia prejsť ku konštruktívnemu opisu. Alebo inak: od induktívnych metód, ktoré sa obmedzujú na empiricky pozorované fakty a často vyúsťujú iba v stručné opakovanie toho, čo už je známe, prejsť k deduktívnym metódam, ktoré umožňujú na základe jednoduchých a všeobecných hypotéz predpovedať aj doteraz nepozorované javy a ich správanie v systéme. Prirodzene, že aj výsledky získané deduktívnymi metódami treba konfrontovať s jazykovou realitou, resp. s opisom jazyka vybudovanom induktívnymi metódami a konkrétne bádateľské postupy tak ustavične zdokonaľovať.

Ján Sabol

DVOJTVARY *PSI/PSY, VLCI/VLKY, VTÁCI/VTÁKY*

Jazykový vývin — napríklad v oblasti morfológie a tvorenia slov — sa navonok prejavuje v dvojtvaroch. Úlohou jazykovedného výskumu dvojtvarov je stopovať vnútorný jazykový pohyb a na jeho pozadí stanoviť poučky a pravidlá o používaní jednotlivých dubliet, zistiť, či sa vyskytujú popri sebe ako rovnocenné alebo závislé od štylistického zaradenia a pod. Tieto skutočnosti nie sú nemenné, preto z času na čas sa musí kodifikácia preverovať, opravovať a dopĺňať, aby čo možno najpresnejšie zachycovala a opisovala jazykovú normu.[1] V tomto príspevku venujeme pozornosť dvojtvarom zvieracích podstatných mien *psi/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky* v súčasnej spisovnej slovenčine.

Rozdiel medzi tvarmi *psi, vlci, vtáci/psy, vlky, vtáky* je 1. morfonologický — vyplýva z protikladu morfonémy *-i*, pred ktorou nastávajú alternácie, a morfonémy *-i* (graficky *-y*), pred ktorou alternácie nie sú; 2. morfologický, vznikajúci z protikladu kategórie životnosť (zhoda gen./akuz.) — neživotnosť (zhoda nom./akuz.): nom. pl. *psi, vlci, vtáci*/akuz. pl. *psov, vlkov, vtákov* — nom. pl. *psy, vlky, vtáky*/akuz. pl. *psy, vlky, vtáky;* 3. syntaktický, prejavujúci sa kongruenciou *(dvaja mladí psi, vlci, vtáci — dvo mladé psy, vlky, vtáky* a pod.).[2]

Skloňovanie zvieracích podstatných mien mužského rodu (medzi ktoré patria i analyzované substantíva) prekonalo zaujímavý vývin, ktorý našiel svoj odraz i v kodifikáciách. Pôvodne mali zvieracie maskulína v nom. pl. koncovku *-i*. Dnes sa pri týchto menách používa v nom. pl. pôvodný akuzatív.[3] Tento vývin, podobne ako v iných prípadoch, neprebiehal priamo, ale prostredníctvom dvojtvarov. Posledné stopy po týchto dvojtvaroch nachádzame v dnešných formách nom. pl. *psi/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky.*

S. Czambel[4] zvieracie podstatné mená mužského rodu uvádza pri skloňovaní životných podstatných mien osobných, ale poznamenáva, že „zvieracie mená

[1] Porov. napr. poznámky o vývine tvaroslovného systému slovenčiny v štúdii J. Ružičku *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike,* Jazykovedné štúdie VII, 1963, 100—103. — K tejto otázke pozri i M. Šalingová, *O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine,* SR 18, 1952/53, 27—34 (najmä str. 28).

[2] V pravopisnej sústave k týmto rozdielom, daným štruktúrou jazyka, pristupuje — pravdaže — aj rozdiel grafický. L. Dvonč v štúdii *K štylistickým rozdielom v dvojtvaroch podstatných mien,* Jazykovedné štúdie VIII, 1965, 160—187 na dvoch miestach (str. 168 a 173) uvádza, že rozdiel *psi/psy* je len grafický, pravopisný. Protiklad *psi — psy,* ako sme konštatovali vyššie, sa v štruktúre jazyka manifestuje rovnako ako zostávajúce dve dvojice: morfologicky a syntakticky. Chýba mu len vonkajšie morfonologické vyjadrenie. Je to dané tým, že spoluhláska *s* v tejto pozícii nevytvára alternáciu. — K týmto otázkam pozri napr. P. Sgall, *Soustava pádových koncovek v češtině,* Slavica Pragensia II, Praha 1960, 65—84 (najmä 72). Tam aj ďalšia literatúra.

[3] J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II,* Bratislava 1958, 58—68.

[4] *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* 3. vyd., Martin 1919, 40—43.

nerady prijímajú príponu životných, hoc ju niektoré i majú v skutočnosti, ako napr. *vtáci, vlci, bujaci, baranci, medvedi* atď.; ony rady prijímajú prípony neživotných, a to, podľa svojho zakončenia, buď *y*, buď *e*" (str. 42). Rovnako hovorí i o tvaroch akuz. pl. týchto substantív.

Návrat k etymológii môžeme pozorovať v gramatike J. Damborského[5]: „Keďže ale zvieracie mená v jednotnom čísle dostávajú prípony životných podľa vzoru ‚chlap', ... dôsledne i v množ. čísle musíme ich skloňovať podľa životných..." (100). Podobný stav je i v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931.[6]

Ďalšie vydanie Pravidiel[7] už kodifikuje tvary na základe bežného používania živej reči: „Zvieracie mená spravidla majú v množnom nominatíve a akuzatíve prípony neživotných podstatných mien, t. j. *-y* alebo *-e*..." (81). Prípony podľa životných kážu používať len pri zosobnení. Pri slovách *vlk, pes, vták* kodifikujú tvary podľa životných s poznámkou, že zriedkavejšie sa používajú tvary *psy* a *vtáky*. V pravopisnom slovníku k týmto slovám pristupuje ešte substantívum *býk* s tvarom nom. pl. *býci*.

J. Orlovský a L. Arany[8] uvádzajú pri všetkých štyroch dvojiciach ako prípustné obidva tvary.

Súčasná kodifikácia[9] uznáva ako spisovné len dvojtvary pri slovách *pes, vták, vlk*. Pri ostatných sa plurálové tvary podľa životných používajú len pri zosobnení — v expresívnom prejave.[10]

Dvojtvary *psi/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky* súčasná kodifikácia a gramatiky hodnotia ako rovnocenné[11] alebo dávajú trochu prednosť tvarom podľa životných.[12]

Tvary podľa životných majú — podľa našich pozorovaní — väčšiu frekvenciu v bežnom hovorovom úze. Je to v súhlase s tendenciou po animizácii, ktorá sa prejavuje práve v hovorovom štýle.[13] S animizáciou (a formálne s hrou vertikálnej a horizontálnej pádovej analógie) ďalej súvisí používanie tvaru akuz. pl. podľa životných, a to nielen pri skúmaných substantívach (pri tých je to podmienené už používaním východiskového tvaru — nom. pl.), ale i pri ostatných zvieracích podstatných menách mužského rodu, na čo upozornil L. Dvonč.[14]

---

[5] *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis*, 4. vyd., Nitra 1924.

[6] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1931, 55—56.

[7] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1940.

[8] *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 121.

[9] *Pravidlá slovenského pravopisu*, 4. vyd., Bratislava 1963, 75. — E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 173. — E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, 2. vyd., Bratislava 1963, 60. — P. Ondrus, *Morfológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1964, 16, 34, 46.

[10] Porov. napr. J. Mistrík, *Slovenská štylistika*, Bratislava 1965, 139.

[11] Pozri literatúru uvedenú v poznámke 9 a cit. štúdiu L. Dvonča.

[12] J. Stanislav, c. d., 60: „Slová *vlk, pes* a *vták* majú obyčajne nom. pl. *vlci, psi* a *vtáci*, zriedkavejšie *vlky, psy* a *vtáky*." — F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 47: „Pri troch bežnejších zvieracích názvoch *pes, vlk, vták* sú pevne ustálené osobné tvary popri zriedkavejších neosobných dubletách."

[13] Š. Peciar, *Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny*, Jazykovedné štúdie VIII, 1965, 64—65.

[14] V cit. štúdii na str. 173—175. Tejto problematike — prenikaniu pádovej prípony *-ov* z gen. pl. do akuz. pl. pri zvieracích substantívach muž. rodu — bude treba pri skúmaní morfologických osobitostí hovorového štýlu venovať primeranú pozornosť.

V prejavoch publicistického štýlu stretávame sa s tvarmi podľa životných i neživotných podstatných mien.

Doklady na tvary podľa životných substantív:

Mnohí *vtáci* prinášajú lesnému a národnému hospodárstvu veľký úžitok pri ničení škodlivého hmyzu. (Príroda a spoločnosť 1965) — Tento poznatok využili v Anglicku na ochranu vinohradov, ktoré v čase dozrievania hromadne napádajú drobní *vtáci*. (Tamže) — Úspešný bol aj umelý odchov dropov, zahniezdili sa výry, pravidelne sa liahnu i mladé srnky a daniele, divé mačky, hnedé medvede, svište, orly a *vlci*. (Život 1965) — *Psi* sú pri stretnutiach so svojimi majiteľmi taki natešení, až sa niekedy bojíme, aby nedostali infarkt. (Svet socializmu 1965) — Keď *vlci* vyjú. (Tamže) — *Vlci* sa rozutekali, mrzuto štekajúc a zdesene vrčiac, keď horiace drevo niektorých zasiahlo a popálilo. (Tamže) — O svoju budúcu družku bojujú *vlci* na život a na smrť od konca decembra do polovice februára. (Tamže) — *Vlci* bežia jeden za druhým a doskakujú do svojich stôp. (Tamže) — Ale na zvolanie odpovedali *vlci* mechanicky a mnohí z nich ostali chromí. (Tamže) — Pozrite sa dobre, ó *vlci*. (Tamže) — Olovení *vtáci* strpčujú život aj vodičom ČSAD v Michalovciach (Východoslovenské noviny 1962).

Používanie tvaru podľa neživotných substantív:

Mnohé *vtáky* — príbuzné všetkým týmto gigantom — žijú bez zvláštnych zmien ešte aj dnes. (Príroda a spoločnosť 1965) — Až neskoršie bádatelia zistili, že šiatriky stavajú práve tie *vtáky*, ktorých sme si spočiatku vôbec nevšímali. (Svet socializmu 1965) — ... ale aj kolibríky a niektoré ďalšie *vtáky* tejto čeľade opúšťajú krídle a uchyľujú sa do ústrania. (Tamže) — Vzácne *vtáky*. (Východoslovenské noviny (1962) — *Vtáky* sa začali rozprávať medzi sebou (Tamže).

Forma podľa neživotných substantív sa používa i v akuz. pl.

Staviteľov alebo filatelistov nevidel pri práci nik, až na nápadné čierne *vtáky*. *(Svet socializmu 1965)* — Mám pritom na mysli nielen cicavce či zvieratá žijúce na zemi, ale aj sťahovavé *vtáky*. (Technické noviny 1965) — Človek však už zo svojho egoistického pohľadu delí všetky zvieratá, a teda i *vtáky*, na dve skupiny — užitočné a škodlivé (Príroda a spoločnosť 1965).

Ukazuje sa, že v článkoch odborného charakteru prevládajú skôr tvary podľa neživotných podstatných mien, v prejavoch s nádychom beletristického spracovania sa častejšie vyskytujú tvary podľa životných substantív.

Umelecký štýl spája s hovorovým štýlom prítomnosť tzv. zážitkovosti a subjektívnosti výrazu.[15] Jednou z jeho základných vlastností je metaforickosť pomenovaní.[16] Preto neprekvapuje, že tu viditeľne prevládajú tvary podľa životných substantív (súvisí to zavše — podobne ako v hovorovom štýle — s tendenciou po personifikácii).

Uvedieme príklady.

Viezť sa bielou hradskou, tu tú, *vtáci* spievajú. (Blažková) — Ráno ma zobudia

---

[15] Porov. tzv. výrazové matrice jednotlivých štýlov spisovného jazyka v štúdii F. Miku *Expresívnosť výrazu v umeleckej próze (Poznámky k štýlu Chrobákovej poviedky Návrat Ondreja Baláža)*, Jazykovedné štúdie VIII, 1965, 5 n., najmä 6—14.

[16] J. Mistrík, c. d., 69.

vtáci alebo jelene, čo chodia k studni piť. (Blažková) — *Psi* mali byť vtedy uviazaní. (Bednár) — Ako nasýtení *vlci*. (Jašík) — Veď za horami, kde *vlci* dobrú noc dávajú, tak bývalo od nepamäti. (Gabaj) — *Vtáci* už spia a luna mlčí. (J. Rak) — A roky smutné ako postrieľaní *psi* zavýjali nad nimi. (Lajčiak) — *Vtáci* mi hudú piesne z rajských nót... (Lenko) — Prebodnú *vtáci* hruď a zomiera tu háďa. (Teren) — Iba *vtáci*. (Marčok) — V podvedomí sa však rozpamätúval aj na začiatky svojho plemena, na časy, keď diví *psi* tiahli v svorkách pravekými lesmi a zabíjali zver. (Hanáková — prekl.) — Zaspala som veľmi neskoro, až keď začvirikali prví *vtáci*. (Prochácka — prekl.) — A ja som spala len vôňou tvojou presýtená, nad nami leteli *vtáci*. (Poliaková) — I vetry bez zábran lietajúce, i *vtáci*, čo spevom hovoria. (Ferko — prekl.) — Fičíme do nebies jak *vtáci*. (Homola) — A *vtáci* zošaleli... (Mihálik, Vilikovský — prekl.) — Život nie je cirkus, v ktorom sa plachí cvičení *psi* lásky prizerajú. (Mihálik, Vilikovský — prekl.) — Rozspievali sa *vtáci* (Bunčák).

Tvary podľa neživotných majú v tomto štýle oveľa nižšiu frekvenciu.

Psy sú dva. (Ťažký) — Kým poletujú *vtáky* jeho myšlienok. (Bunčák) — Darmo už krúžia dravé *vtáky*. (Štefánik) — V nej čierne smrtonosné *vtáky* lietali pod oblaky. (Haľamová — tu ide o použitie podľa neživ. kvôli rýmu.) — Pozdné *vtáky* domov letia. (Fábry) — ...sochu, čo má na pleciach ako učupené *vtáky* svoje možné a odmietnuté životy. (Belnay — prekl.) — Na hustých stromoch ako biele *vtáky* spí skorý výkrik mesačného svitu. (Šimovič — prekl.) — Na čelo ti sadnú jak *vtáky* modlitby dávneho ctiteľa. (Šimovič — prekl.) — Vyjú ako stepné *vlky* nad ránom pri východe poslednej štvrte mesiaca. (Rak) — *Vtáky* lietajú vysoko. (Kupec) — Po kraji leteli ťažkopádne tlsté *vtáky*. (Blažková) — Prvé včely, prvé *vtáky*, prvé topánky (Blažková).

Ako ukazuje materiál, táto podoba skúmaných dubliet sa vyskytuje najmä vtedy, ak ide o prirovnanie.[17] V takomto prípade sa možnosť personifikácie stlmuje.

V odbornom štýle sa dôsledne používajú tvary *psy, vlky, vtáky* (v nom. i akuz. pl.).[18] Tento stav je zákonitý. Súvisí s prísnou tendenciou tohto štýlu po jednoznačnosti a presnosti.[19] Pojmovosť všetkých zvieracích maskulín sa tu navonok hlási jednotnými plurálovými formami podľa neživotných substantív (s bezvýnimočnou zhodou nom. pl./akuz. pl.). Tomuto tlaku sa podriaďujú i pomenovania *pes, vlk, vták*.

Z nášho rozboru vyplýva záver, že dvojtvary *psi/psy, vlci/vlky, vtá-*

---

[17] O používaní zvieracích maskulín v prirovnávacej väzbe porov. i F. Miko, c. d., 47.

[18] Túto skutočnosť sme zistili excerpciou publikácií O. Ferianc, *Stavovce Slovenska II, Vtáky I*, Bratislava 1964; Z. Feriancová-Masárová — V. Hanák, *Stavovce Slovenska IV, Cicavce*, Bratislava 1965; K. Slimák, *Poľovné psy*, Bratislava 1957; M. Bališ, *Dravá pernatá zver*, Bratislava 1956. Výsledky vyjadrené v konkrétnej frekvencii a v percentách sú tieto: nom. pl. *vtáky* 183 (100 %), *psy* 183 (100 %) *vlky* 11 (100 %), akuz. pl. *vtáky* 37 (100 %), *vlky* 3 (100 %), *psy* 100 (99,01 %), psov 1 (0,99 %). Jeden prípad skloňovania podľa životných substantív (akuz. pl.) nič nemení na skutočnosti, že v odbornom štýle sa dôsledne uplatňujú formy podľa neživotných podstatných mien (s dôslednou zhodou nom. pl. / akuz. pl.).

[19] J. Mistrík, c. d., 43: „Slová-termíny používané v náukovom štýle nesmú vzbudzovať nijaké vedľajšie asociácie."

ci vtáky sa v súčasnej spisovnej slovenčine používajú podľa svojho štylistického zaradenia. V hovorovom a umeleckom štýle prevládajú tvary podľa životných substantív, v publicistickom štýle sa výber tvaru zavše riadi charakterom prejavu, v odbornom štýle sa dôsledne vyskytujú tvary podľa neživotných podstatných mien. Závislosť výberu jednotlivých tvarov od štylistického zaradenia spôsobuje aj ich frekvenčný rozdiel v jednotlivých štýloch spisovného jazyka. Tieto rozdiely majú však niekedy svoje jemné významové pozadie: v určitých reláciách sa tu uplatňuje výrazový protiklad pojmovosť (tvary podľa neživotných substantív) — zážitkovosť[20] (tvary podľa životných maskulín). Ďalší vývin ukáže, či sa diferenciácia skúmaných dvojtvarov stane viditeľnejšou, alebo či vari zvíťazia — v zhode s vývinom ostatných zvieracích podstatných mien mužského rodu — mladšie tvary *psy, vlky, vtáky.*

Ladislav Dvonč

SKLOŇOVANIE CUDZÍCH VLASTNÝCH MIEN TYPU *REGGIO DI CALABRIA*

V dvoch drobných príspevkoch, ktoré som v poslednom čase publikoval na stránkach tohto časopisu,[1] som ukázal, že niektoré poučky o skloňovaní cudzích slov, ako ich nachádzame v našich Pravidlách slovenského pravopisu a iných normatívnych jazykových príručkách, sú koncipované trochu úzko. Obvykle sa totiž v nich hovorí len o priezviskách, nanajvýš ešte aj o rodných menách, kým o iných vlastných menách a o niektorých všeobecných podstatných menách s rovnakým skloňovaním niet zmienky. Rovnako sa naše príručky nezmieňujú o odvodzovaní slov od príslušných cudzích slov, hoci je to rovnako dôležité z hľadiska pravopisu.[2] Toto možno ukázať aj pri ďalšej skupine slov, totiž menách typu *Leonardo da Vinci,* kde sa tiež neprizerá na všetky prípady, ktoré sem patria.

O týchto menách hovoria Pravidlá slovenského pravopisu v rámci kapi-

---

[20] K termínom zážitkovosť výrazu a pojmovosť výrazu porov. štúdie F. Miku *Aktuálnosť výrazu v próze literárneho realizmu (Príspevok k problematike jazykovej štylistiky),* Litteraria VII, 1964, 81 n., najmä str. 89—95; *Expresívny živel v Hečkovom románe Červené víno,* Litteraria VIII, 1965, 24 n., najmä str. 25—34; ďalej štúdiu uvedenú v poznámke 15.

[1] L. Dvonč, *Frontispice či frontispis?,* SR 27, 1962, 316—317; *Skloňovanie názvov typu Greenville,* SR 28, 1963, 126—127.

[2] Pozri môj príspevok *Robespierrovec, Laplaceov,* SR 29, 1964, 314—315 alebo príspevok *„Gorkijský" — gorkovský,* SR 30, 1965, 180—182.

[3] *Pravidlá slovenského pravopisu,* 5. vyd., Bratislava 1964, 89.

toly o skloňovaní cudzích slov.[3] Poučka o ich skloňovaní znie takto: Pri menách so šľachtickým predikátom, pripojeným k menu predložkou, skloňuje sa iba meno; predikát sa neskloňuje, napr. *Pongrác z Mikuláša, Pongrácovi z Mikuláša.* Podobne aj predikáty s latinskou predložkou *de* a obdobné románske predikáty, napr. *Ján Buoc de Dolina, Jána Buoca de Dolina; Tycho de Brahe, Tycha de Brahe; Lope de Vega, Lopeho de Vega; Calderon de la Barca, Calderona de la Barca; San Juan de la Cruz, Sana Juana de la Cruz; Leonardo da Vinci, Leonarda da Vinci; Rosso di San Secondo, Rossa di San Secondo; Pietro di Cosima, Pietra di Cosima; Jules Barbey d'Aurevilly, Jula Barbeyho d'Aurevilly.*

V poučke sa uvádzajú len príklady na osobné mená. Mená tohto typu vyskytujú sa však nielen pri vlastných menách osôb, ale sa s nimi stretávame — hoci nepomerne zriedkavejšie — aj pri zemepisných vlastných menách. Patria sem názvy, ako napr. *Reggio di Calabria, Rosario de Frontera, San Carlos de Bariloche, San Carlos de Rio Negro, San Feliu de Guixols, San Fernando de Atabago, San Juan de las Abadesas, San Pedro de Atacama, San Pedro de Macoriia, Saint Joseph d'Alma, Santiago de Chile, Santiago de Compostéla, Santiago de Cuba, Santo Antonio do Zaire, Sao Joao da Boa Vista, San Benedetto del Tronto, Santa Maria di Leuca* atď.[4] Podobne ako pri menách osôb aj tu sú veľmi početné prípady, kde ide o spojenie mena (osobného mena) s romanizovanou formou latinského adjektíva *sanctus* s významom „svätý", t. j. s formami *san, santo, saint, sao* atď., napr. *San Carlos de Bariloche, Santo Antonio do Zaire, Sao Joao da Boa Vista, Santiago de Cuba* (tu došlo k splynutiu adjektíva s nasledujúcim rodným menom), *Santa Maria di Leuca* atď.

„Predikát" pripojený k menu predložkou sa v názvoch tohto typu neskloňuje. Napr. *Zo 150 000 obyvateľov* Reggia di Calabria *nemá 20 000 prácu* (Práca 1959). Skloňuje sa iba meno pred predikátom. Pritom názvy tohto typu sú mužského neživotného, ženského alebo stredného rodu. Mužského neživotného rodu sú také mená, pri ktorých sa zreteľne pociťuje ich pôvod z mien osôb, napr. *San Carlos de Rio Negro, San Pedro de Atacama, San Pedro de Macoria, San Fernando de Atabapo.* Sú to prípady obdobné názvom typu *Martin, Mikuláš, Washington, Puškin, Kujbyšev, Engels, Melbourne* a pod., ktoré ako miestne názvy sú neživotné podstatné mená mužského rodu. V ostatných prípadoch sú mená na *-a* ženského rodu a mená na *-o* stredného rodu. Napr. názov *Santa Maria di Leuca* je ženského rodu, názov *Santiago de Chile (Santiago de Cuba, Santiago de Compostéla)* stredného rodu, hoci názov *Santiago* je rovnakého pôvodu ako názvy *San Carlos, San Fernando, San Pedro* atď. Podobne je stredného rodu názov *Reggio di Calabria, Rosario de la Frontera* atď. Jednotlivé tieto názvy skloňujú

[4] Početné príklady tohto druhu sa nachádzajú v *Malom atlase sveta,* 1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960, 1—72 (v Registri zemepisných názvov).

sa podľa príslušných vzorov neživotných mužských podstatných mien, ženských a stredných podstatných mien, ku ktorým patria, napr. názvy ako *San Carlos de Rio Negro, San Fernando de Atabapo* podľa vzoru *dub*, názvy typu *Santa Maria di Leuca* podľa vzoru *ulica*, názvy *Reggio di Calabria, Rosario de la Frontera, Santiago de Chile* a pod. podľa vzoru *mesto* atď.

Skloňovania slova *san* v názvoch tohto typu sa dotkol v súvislosti so štúdiom otázky skloňovania slova *don* v spisovnej slovenčine A. Jánošík.[5] Uvádza príklady *San Juan de la Cruz, San Salvador, San Domingo, San Joaquin, San Marino* (v početných názvoch so slovom *san* nebýva predložkové spojenie). Píše o nich toto: „Vo všetkých týchto a takýchto zemepisných názvoch predikát *san* ostáva nesklonný a skloňuje sa len vlastné meno, druhá to časť spojenia: *San Juan de la Cruz — San Juana de la Cruz — v San Juane de la Cruz; San Francisco — do San Francisca; San Marino — zo San Marina — v San Marine* a pod. Tento spôsob skloňovania s nesklonným predikátom *san* je všeobecný pri zemepisných názvoch tohto typu spojenia a nerobia sa pri ňom chyby." Autorovo konštatovanie pokladáme za správne. Doplniť ho treba iba v tom, že rovnako sa neskloňujú v názvoch tohto typu ani iné románske formy, ktoré zodpovedajú prídavnému menu *san*, t. j. *saint, santa* a pod. Napr. *Od provincie Paria na severe až po* Santa Maríu *na juhu, v dĺžke dvesto šesťdesiatich míľ, rozprestiera Sa Osada mieru a pluhu* (Ľ. Zúbek, *Zlato a slovo*, Bratislava 1962, 331). Podobne sa neskloňuje napr. slovo *santa* v menách s uvedenými predložkovými spojeniami, napr. *navštívili sme* Santa Mariu di Leuca.

Porovnajme teraz skloňovanie názvov typu *Reggio di Calabria* (zemepisných vlastných mien) so skloňovaním mien typu *Leonardo da Vinci* (vlastných mien osôb). Najprv si všimneme príslušné predložkové spojenia v týchto menách, potom otázku skloňovania slov *san, santa, saint* atď. v prvej časti týchto mien.

Porovnanie zisteného skloňovania mien typu *Reggio di Calabria* so skloňovaním mien typu *Leonardo da Vinci*, ako sa podáva v citovanej poučke Pravidiel slovenského pravopisu, by ukazovalo, že sa tieto mená skloňujú rovnako, pokiaľ ide o predložkové spojenia s latinskou predložkou *de* a obdobnými latinskými predložkami. Napr. *Leonardo da Vinci — Leonarda da Vinci, Reggio di Calabria — Reggia di Calabria.* Jednako podľa nášho náhľadu je rozdiel medzi skloňovaním mien oboch týchto typov. Formuláciu Pravidiel slovenského pravopisu o skloňovaní uvedených mien osôb so šľachtickým predikátom nepokladáme totiž za úplne správnu z hľadiska bežného používania mien tohto typu, na čo som upozornil v osobitnej štú-

[5] A. Jánošík, *Románske predikáty san a don v slovenčine*, SR 22, 1957, 249.

dii.[6] V týchto menách sa bežne skloňuje nielen meno, ale aj šľachtický predikát, napr. *Leonarda da Vinciho, Tycha de Braheho* atď. Táto skutočnosť je celkom ľahko pochopiteľná. V našom jazyku máme dvojmennú sústavu pomenúvania osôb.[7] Pod tlakom dvojmennej sústavy iných mien osôb sa aj mená typu *Leonardo da Vinci* menia z jednomennej sústavy (ak sa totiž skloňuje len meno, kým predikát sa neskloňuje, hodnotí sa takéto meno skôr ako meno patriace do jednomennej sústavy) na mená dvojmennej sústavy, t. j. hodnotia sa ako spojenia rodného mena (napr. v mene *Leonardo da Vinci* je to meno *Leonardo)* a „priezviska" (ako priezvisko sa hodnotí, resp. na priezvisko sa prehodnocuje príslušný šľachtický predikát, napr. *da Vinci, de Vega, de Brahe, di Cosima* a pod.). Je to pochopiteľné tým skôr, že aj v románskych jazykoch mnohé pôvodné predikáty, ich jednotlivé časti, t. j. predložka a ďalšie slovo splynuli do jedného slova, ktoré dnes vystupuje ako celok vo funkcii priezviska, napr. *du pont — Dupont, du bois — Dubois, des moulins — Desmoulins* atď.[8] Takéto splývanie pozorujeme aj v iných prípadoch, napr. *Lebrun, Leprince, Legrange* (ale napr. *La Valetta), Macmillan* (ale *Mac Arthur*), kde nejde o predložkové výrazy. Takéto procesy prebiehajú aj v našom jazyku, ako ukazujú prípady mien typu *Zlúky, Starigazda, Novisedlák, Malypetr* a pod.[9]

Prehodnocovanie predikátu na priezvisko sa uskutočňuje aj tak, že sa príslušná predložka jednoducho vynecháva. Porov. napr. *Starý šedivý arcibiskup chvíľami zdvihne hlavu a pozrie na svojho suseda po pravici, burgoského biskupa dona* Juana Rodriga de Fonsecu, *alebo na štátneho tajomníka* Lopeho de Conchillosa, *sediaceho po jeho ľavici.* (Zúbek, *Zlato a slovo,* 225) Ale: *Netuší, že pohľady, ktorými sa v nestrežených chvíľach dorozumieva biskup* Fonseca *so štátnym tajomníkom, hovoria o niečom inom.* (226) — *Má rovnaké záujmy ako biskup* Fonseca. (293) Podobne sa meno *Tycho de Brahe* mení na *Tycho Brahe* a samostatne sa aj používa meno *Brahe* ako priezvisko: *Bol to* Tycho Brahe, *slávny dánsky hvezdár.* (L. Zúbek, *Doktor Jesenius,* Bratislava 1956, 12) — Braheho *výrečnosť bola ako vodopád.* (13). — Brahe *sa podíval na svojho priateľa.* (18) Popri mene *Honoré de Balzac* sa bežne používa podoba *Balzac* bez predložky *de* atď.

Všimnime si osobitne ešte skloňovanie mien, ako napr. *Lope de Vega, Honoré de Balzac,* v ktorých osobné meno je meno typu *kuli.* Ako upozornil V. Blanár,[10] v spojeniach rodného mena s priezviskom sa neraz niektorý

[6] L. Dvonč, *Skloňovanie cudzích vlastných mien typu Leonardo da Vinci,* Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958, 90—94.

[7] Pozri V. Blanár, *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku,* Bratislava 1950, 25—31.

[8] Pozri V. Blanár, *Poznámky k morfematickej štruktúre slova,* Recueil linguistique de Bratislava I, 1948, 184—185 (v pozn. č. 1).

[9] Pozri v cit. Blanárovej štúdii na str. 184—185 a v ďalšej jeho štúdii *K jazykovej výstavbe slovenských rodinných mien,* Jazykovedný sborník I—II, 1946—47, 31.

[10] V. Blanár, *Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine,* Slovo a tvar 1, 1947, 76.

člen neskloňuje, napr. *Ali Khan — Ali Khana, Abu Džafar — Abu Džafara, Trigve Lie — Trigve Lieho, Tony Zale — nad Tonym Zale* a pod. Prejavom premeny mien so šľachtickým predikátom na mená, v ktorých ide o spojenie rodného mena a priezviska, je práve aj skloňovanie jednej časti mena a neskloňovanie druhej, pričom sa však neskloňuje práve pôvodné meno, kým predikát sa skloňuje. Napr. *Z bohatej tvorby* Lope de Vegu *u nás najpopulárnejšia je jeho hra Fuente Ovejuna.* (Slovenský jazyk a literatúra v škole 8, 1962, 132) — *Súhrnné vydanie diel Maxima Gorkého dosiahli v Poľsku 1 564 000 výtlačkov, diela Charlesa Dickensa dosiahli nákladu 1 211 000 výtlačkov a diela* Honoré de Balzaca *nákladu 997 000 výtlačkov.* (Knižnica 8, 1956, 124) — *Záverečný monológ z románu* Honoré de Balzaca. (Rozhlas a televízia 13, 1957, č. 55, str. 2) Z tohto nášho výkladu sa ukazuje, že mená typu *Reggio di Calabria* a *Leonardo da Vinci* sa neskloňujú rovnako.

Rozdiel v skloňovaní vyplýva aj z odlišnej povahy názvov miest. Na rozdiel od rodinných mien, mien osôb, pri ktorých existuje u nás dvojmenná sústava,[11] pri názvoch miest nejde o takúto sústavu. Tu ide vlastne o jednomennú sústavu, či sa už názov skladá z jedného slova, alebo z viacerých slov. Viacslovné pomenovania miest predstavujú len rozšírenie substantíva ako základného určeného člena spojenia o prívlastok alebo prívlastky (najčastejšie ide o adjektívne prívlastky). Napr. *Bratislava, Košice, Spišské Podhradie, Spišská Nová Ves, Jur pri Bratislave* (prívlastok vyjadrený predložkovým pádom), *Nové Mesto nad Váhom* (adjektívny prívlastok a prívlastok vyjadrený predložkovým pádom) atď. Na tieto názvy nadväzujú práve aj názvy cudzích miest typu *Reggio di Calabria.* Tak ako sa nemení predložkový výraz v jednotlivých pádoch v domácich názvoch (napr. *Jur pri Bratislave — z Jura pri Bratislave, za Jurom pri Bratislave, Nové Mesto nad Váhom — v Novom Meste nad Váhom*), nemení sa ani predložkový výraz v cudzích miestnych názvoch, napr. *Reggio di Calabria — z Reggia di Calabria, v Reggiu di Calabria* a pod.

Treba ešte upozorniť, že na rozdiel od osobných mien so šľachtickým predikátom, v ktorých sa používa predložka *z* alebo jej príslušný cudzojazyčný ekvivalent (*de, da, di, del, van, von, of* atď.), v miestnych menách sa okrem predložiek *de, da, di* atď. vyskytujú aj iné predložky. Uveďme si názvy, ako napr. *Berwick upon Tweed, Newcastle upon Tyne, Stoke on Tyne, San Bartolomeo in Galdo* atď.

Teraz si ešte všimnime skloňovanie slova *san* a ďalších príbuzných románskych foriem alebo aj iných foriem pôvodného latinského adjektíva *sanctus* v menách osôb a v menách miest. Vyššie sme uviedli konštatovanie

[11] Aj iné mená sa veľmi často upravujú tak, aby vyhovovali dvojmennej sústave, napr. ruské alebo bulharské mená osôb, ktoré patria do trojmennej sústavy. Napr. z mena *Nikita Sergejevič Chruščov* sa vynecháva meno *Sergejevič,* takže sa potom používa meno *Nikita Chruščov* ako spojenie rodného mena a priezviska.

A. Jánošíka, že sa slovo *san* v menách miest neskloňuje, napr. *San Juan de la Cruz — San Juana de la Cruz — v San Juane de la Cruz.* Pri menách osôb sa podľa Pravidiel slovenského pravopisu slovo *san* skloňuje. Pravidlá uvádzajú totiž príklad *San Juan de la Cruz* (v tomto prípade meno osoby) a za ním genitívny tvar *Sana Juana de la Cruz,* ktorý ukazuje na skloňovanie slova *san.* A. Jánošík s týmto riešením Pravidiel nesúhlasí; pokladá ho za zjavnú chybu, „ktorú bude treba vhodnou úpravou odstrániť".[12] Aj s týmto náhľadom A. Jánošíka súhlasíme, pretože sa mená osôb so slovom *san* bežne skloňujú tak, že sa skloňuje len príslušné osobné meno, kým slovo *san* ostáva nesklonné. Podľa toho sa slovo *san* neskloňuje ani pri menách osôb, ani pri menách miest. Napr. v preklade románu K. Schultza Kameň a bolesť (prel. Ľ. Zúbek, Bratislava 1959, 2. vyd. 1963) sa sústavne neskloňuje slovo *san* v mene *San Gallo* (meno osoby; podobne sa neskloňuje ani v tvaroch privlastňovacieho prídavného mena osobného na *-ov,* napr. *San Gallov, v San Gallovom* atď.). Ďalšie príklady:

A je pravda, že admirála Doriu podporujú proti *Santa Cruzovi* preto, lebo má vraj vplyv na janovských bankárov? (S. Vestdijk, *Piata pečať,* prel. J. Májeková, Bratislava 1961, 102) — Je to liehovar v *San Nicolas.* (Odpovede na otázky 5, 1960, č. 2, str. 5) — Do *San Giorgia* pôjde udatný markíz Del Guasto. (F. D. Guerrazzi, *Obliehanie Florencie,* prel. M. Pažítka, Bratislava 1960, 255) — Kostol v *San Domingu* je preplnený veriacimi. (Zúbek, Zlato a slovo, 53) — Po niekoľkodňovej ceste prišiel do *San Dominga.* (Tamže, 329) — Telá *Santa Croceho* a Orsina sú vystreté v katedrále. (F. G. Guerrazzi, *Obliehanie Florencie,* prel. M. Pažítka, Bratislava 1960, 384) — Od provincie Paria na severe až po *Santa Mariu* na juhu, v dĺžke dvesto šesťdesiatich míľ, rozprestiera sa Osada mieru a pluhu (Zúbek, *Zlato a slovo,* 331).

V niektorých prípadoch slovo *san* (resp. ďalšia príbuzná forma) splynulo s nasledujúcim menom do jedného slova, napr. *Santiago, Santángel* (pozri meno *Santángel* v Zúbkovom románe Zlato a slovo, 230) a pod. Podobne v Schultzovom románe Kameň a bolesť sa používa podoba mena *San Gallo* (písané ako dve samostatné slová), kým v románe I. Stona Agónia a extáza (prel. J. Šimo, Bratislava 1963) sa používa podoba *Sangallo* (pozri napr. na str. 472: *Guiliana da Sangallo,* na str. 474 *Sangallo* atď.). Niekedy sa používa na spojenie spojovník: *To nebol plyšový koberec, čo sa mu prestrel pod nohy na prístavišti v meste* Sankt-Peterburgu (L. Sobolev, *Generálna oprava,* prel. J. Ferenčík, Bratislava 1959, 175).

Vysvetlenie, prečo sa slovo *san* neskloňuje, som podal vo svojej štúdii o skloňovaní slova *don* v dat. a lok. sg.[13] Slovo *san* je totiž prídavné meno, ktoré sa pre svoju podobu nemohlo vradiť medzi naše prídavné mená. Okrem toho treba zdôrazniť, že sa slovo *san* nestalo ani podstatným me-

[12] A. Jánošík, tamže.
[13] L. Dvonč, *Don — dat.-lok. sg. donu/donovi,* SR 29, 1964, 167.

nom; ako podstatné meno by sa slovo *san* skloňovalo rovnako ako akékoľvek iné podstatné meno.

Ukázali sme, že sa slovo *san (santa, saint, santo* atď.) bežne neskloňuje nielen v názvoch miest, ktoré obsahujú toto slovo, ale ani v menách osôb s týmže slovom. Bude preto potrebné urobiť príslušnú zmenu v Pravidlách slovenského pravopisu, ktoré v menách osôb so slovom *san* kážu slovo *san* skloňovať (v príklade *San Juan de la Cruz — Sana Juana de la Cruz).*

V tomto príspevku sme sa zaoberali otázkou skloňovania cudzích miestnych mien typu *Reggio di Calabria.* V tejto súvislosti dotkli sme sa znovu aj otázky skloňovania cudzích vlastných mien typu *Leonardo da Vinci* (mien osôb), v ktorých sa podľa nášho názoru (vysloveného už v staršej štúdii) skloňuje nielen príslušné meno (rodné meno), ale často aj šľachtický predikát, pripojený k takémuto menu. Okrem toho sme riešili otázku skloňovania slova *san* v menách oboch typov. Ukázali sme, že v obidvoch prípadoch ostáva toto slovo nesklonné.

Jozef Mistrík

DĹŽKA VETY PRI ŠTYLISTICKEJ CHARAKTERISTIKE

1. Funkcia jazykového prejavu objektívne usmerňuje výber a zaradenie jazykového prostriedku. Niektoré prostriedky majú pozitívne štylistické vlastnosti už pred vstupom do textu, ale mnohé ich nadobúdajú až v kontextovej situácii. Pri štylistickej typológii textu sa bežne vychádza z tvaru. Nie preto, že by samotný tvar musel byť nositeľom istých relevantných vlastností, ale preto, že signalizuje myšlienkové postupy alebo pohnútky autora pri výstavbe prejavu. Podoba je sekundárnym ukazovateľom štylistickej hodnoty prvku alebo celého textu.

Výrazným — a aj objektívnym merateľným — ukazovateľom sú štatistické proporcie vety, aj keď treba pripustiť, že v štylizačnom procese vznikajú najčastejšie podvedome. Takmer všetci bádatelia, ktorí pri diagnostike textov uplatňujú matematické metódy, pokladajú dĺžku vety za signál štýlu.*

* Pozri najmä: G. U. Yule, *On sentence-length as a statistical charakteristic of style in prose: with application to two cases of disputed authorship,* Biometrica 30, 3—4, 1939; H. Spang-Hanssen, *Sentence length and statistical linguistics,* Structures and quanta, Copenhagen 1963, 58 n.; G. A. Lesskis, *O rozmerach predloženij v russkoj naučnoj i chudožestvennoj proze 60-ych godov 19-ogo veka,* Voprosy jazykoznanija 11, 1962, 78 n.; *O zavisimosti meždu razmerom predloženija i charakterom*

Obyčajne sa berie do úvahy priemerná dĺžka vety. Treba však hneď na začiatku povedať, že údaj o priemernej dĺžke nemusí byť vždy spoľahlivý, ba v beletrizovaných alebo čisto umeleckých prejavoch môže často zavádzať. Už viacej sa možno naň spoľahnúť pri neumeleckých textoch. Uvedieme príklad. Ak v kratšom texte autor použije deväť viet s dĺžkami po 3 slovách a v desiatej bude povedzme 63 slov, slepo vyrátaná priemerná dĺžka vety v takom texte bude 9 (slov). Údaj síce presný, ale nič nehovoriaci k štylistickej charakteristike textu, lebo takú istú priemernú dĺžku bude mať každý text pozostávajúci z 10 viet a pritom obsahujúci 90 slov. Tu by boli signifikantné skôr medzivetné intervaly. Ak uvedieme ešte také prípady, ako je Hrabalova próza Taneční hodiny pro pokročilé, ktorá je napísaná jediným, nečlenným syntaktickým celkom, alebo Šikulova zbierka Možno si postavím bungalov, v ktorej má posledná veta 1400 slov, potom nám vyjde, že v umeleckom štýle holé údaje o priemernej dĺžke viet môžu interpreta často pomýliť. Ale aj v neumeleckých prejavoch, napríklad v teoretickom štýle, sa môže vyskytnúť obdobná situácia: ak autor použije dlhšiu enumeráciu, priemerná dĺžka sa viac alebo menej skreslí. Tu však je už pravdepodobnosť pomýlenia menšia, najmä ak sa údaje vyrátajú z dlhších textov. Nebezpečenstvo skreslenia priemernej dĺžky je tým menšie, čím väčší je reprezentatívny súbor.

2. Ako teda využívať a či vôbec využívať pri štylistickej charakteristike proporcie vety dané hlavne jej dĺžkou vyjadrenou počtom slov? Rozsiahlejšie štatistické výpočty ukazujú, že údaje súvisiace s dĺžkou vety môžu byť užitočným a aj objektívnym indikátorom pri štylistickej typológii. Treba však popri priemernej dĺžke brať do úvahy ešte aj ďalšie súvislosti.

Pri našom štatistickom výskume sme sledovali vzťah podoby vety k vlastnostiam nadobudnutým pod vplyvom objektívnych štýlotvorných činiteľov i v súvislosti s uplatňovaním subjektívnych štýlotvorných činiteľov pri výstavbe prejavu.

Zo skúmaných textov si všimneme najprv štatistické proporcie vety v Matuškovej knihe Od včerajška k dnešku (esejistický štýl), ktorá na 223 stranách má 1326 viet. Priemerná dĺžka vety, počítaná podľa vzorca váženého aritmetického priemeru

---

teksta, Voprosy jazykoznanija 12, 1963, 92 n.; *O zavisimosti meždu rozmerom predloženija i jego strukturoj v raznych vidach teksta*, Voprosy jazykoznanija 13, 1964, 99 n.

U nás pozri J. Horecký, *Pokus o štatistickú charakteristiku štýlu*, Otázky žurnalistiky 1963, Martin 1964, 164 n.; *Štatistický rozbor jednej básnickej zbierky*, Jazykovedné štúdie 8, 1965, 74 n.; L. Doležel, *Model stylistické složky jazykového kódování*, Slovo a slovesnost 26, 1965, 22 n.; najmä však str. 227 n.; J. Mlacek, *K výskytu niektorých syntaktických konštrukcií v slovenčine*, SR 30, 1965, 215 n.; *O frekvencii jazykových prostriedkov a o jej štylistickej platnosti*, SR 30, 1965, 330 n.; J. Mistrík, *Skladba Hykischovho prejavu*. Slovenské pohľady 32, 1966, 43 n.; *K portrétu Andreja Chudobu*, Slovenské pohľady 82, 1966, 65 n.; *Slovenská štylistika*, Bratislava 1965, 296 n.

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i n_i}{\sum n_i},$$

je 28,5. Pritom v celej knihe je 9 viet jednoslovných, najdlhšia veta má 163 slov, najviac viet (41) je takých, ktoré majú hodnotu 18. Náhodné dĺžky sa za-

x_i	n_i	$x_i n_i$	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$	x_i	n_i	$x_i n_i$	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$
1	9	9	27,5	756,25	52	8	416	23,5	552,25
2	12	24	26,5	702,25	53	5	265	24,5	600,25
3	5	15	25,5	650,25	54	7	378	25,5	650,25
4	23	92	24,5	600,25	55	6	330	26,5	702,25
5	32	160	23,5	552,25	56	15	840	27,5	756,25
6	24	144	22,5	506,25	57	9	513	28,5	812,25
7	37	259	21,5	462,25	58	6	348	29,5	870,25
8	33	264	20,5	420,25	59	4	236	30,5	930,25
9	29	261	19,5	380,25	60	7	420	31,5	992,25
10	32	320	18,5	342,25	61	3	183	32,5	1056,25
11	34	373	17,5	306,25	62	1	62	33,5	1122,25
12	29	348	16,5	272,25	63	1	63	34,5	1190,25
13	32	416	15,5	240,25	64	1	64	35,5	1260,25
14	28	392	14,5	210,25	66	5	330	37,5	1406,25
15	35	525	13,5	182,25	67	3	201	38,5	1482,25
16	38	608	12,5	156,25	68	4	272	39,5	1560,25
17	31	527	11,5	132,25	69	3	207	40,5	1640,25
18	41	738	10,5	110,25	70	4	280	41,5	1722,25
19	27	513	9,5	90,25	71	3	213	42,5	1806,25
20	40	800	8,5	72,25	72	7	504	43,5	1892,25
21	29	609	7,5	56,25	73	2	146	44,5	1980,25
22	34	748	6,5	42,25	74	4	296	45,5	2070,25
23	34	782	5,5	30,25	75	3	225	46,5	2162,25
24	25	600	4,5	20,25	76	1	76	47,5	2256,25
25	28	700	3,5	12,25	77	2	154	48,5	2352,25
26	24	624	2,5	6,25	78	1	78	49,5	2450,25
27	24	648	1,5	2,25	79	3	237	50,5	2550,25
28	27	756	0,5	0,25	80	3	240	51,5	2652,25
29	29	841	0,5	0,25	81	2	162	52,5	2756,25
30	29	870	1,5	2,25	82	4	328	63,5	2862,25
31	21	651	2,5	6,25	83	2	166	54,5	2970,25
32	21	672	3,5	12,25	84	1	84	55,5	3080,25
33	28	924	4,5	20,25	86	3	258	57,5	3306,25
34	16	544	5,5	30,25	87	2	174	58,5	3422,25
35	14	490	6,5	42,25	88	2	176	59,5	3540,25
36	18	648	7,5	56,25	89	2	178	60,5	3660,25
37	20	740	8,5	72,25	91	1	91	62,5	3906,25
38	18	684	9,5	90,25	96	3	288	67,5	4556,25
39	14	546	10,5	110,25	99	1	99	70,5	4970,25
40	18	720	11,5	132,25	103	4	412	74,5	5550,25
41	18	738	12,5	156,25	106	1	106	77,5	6006,25
42	16	672	13,5	182,25	110	2	220	80,5	6480,25
43	13	559	14,5	210,25	112	1	112	83,5	6972,25
44	17	748	15,5	240,25	123	1	123	94,5	8930,25
45	6	270	16,5	272,25	124	1	124	95,5	9120,25
46	10	460	17,5	306,25	126	1	126	97,5	9506,25
47	5	235	18,5	342,25	129	2	258	100,5	10100,25
48	9	432	19,5	380,25	141	1	141	112,5	12656,25
49	9	441	20,5	420,25	149	1	149	120,5	14520,25
50	12	600	21,5	462,25	163	1	163	134,5	15090,25
51	10	510	22,5	506,25					

činajú v oblasti 85; dotiaľ totiž — okrem jediného prípadu — sa vyskytuje pravidelne každá dĺžka a potom už len nepravidelne a náhodne. Z 1326 viet je 98 % kratších ako 85 a 2 % takých viet, ktoré majú po viac ako 85 slov.

Rozpis potrebný pre ďalšie výpočty je v tabuľke (x = dĺžka vety, n = frekvencia typu).

Pre štylistickú charakteristiku textu je dôležitá priemerná (v našom prípade vážená priemerná) odchýlka v dĺžke. Priemerná odchýlka je tým väčšia, čím väčšia je variabilnosť prejavu, a teda aj variačné rozpätie dĺžky vety. Variačné rozpätie (V_r) zistené rozdielom maximálnej a minimálnej dĺžky ($x_{max} - x_{min}$) je 162, a to je v slovenčine exkluzívne rozpätie. Vážená priemerná odchýlka, počítaná podľa vzorca

$$\bar{d} = \frac{\sum |x_i - \bar{x}| \cdot n_i}{\sum n_i},$$

je u A. Matušku 85,20 a ukazuje variabilitu hodnôt prvku upravenú aj jeho početnosťou v texte.

Pre porovnanie sme urobili aj výpočty z celej Horeckého knihy Morfematická štruktúra slovenčiny, v ktorej na 99 stranách sa vyskytlo 1036 viet. Pre nedostatok miesta tu celý rozpis neuvedieme. Priemerná dĺžka vety uňho je 20,1. Pritom v celej knihe má najmenšia dĺžka (2) frekvenciu 1; najdlhšia veta má 69 slov; najviac viet (56) má dĺžku 18. Náhodné dĺžky sa začínajú už v oblasti 45. $V_r = 68$ a $\bar{d} = 16{,}82$. V porovnaní s Matuškom ide o koncentrovanejšiu dĺžkovú hodnotu vety, signalizujúcu neutrálnejší prejav. (Výskyt niekoľkých dlhších viet je daný len častými enumeráciami.) Stupeň kolísania variačného rozpätia, vyjadrený pomocou $\bar{d}$, je nepriamo úmerný nocionálnosti prejavu: čím je vyšší, tým sa prejav viacej vzďaľuje od nocionálnosti, a naopak. (Zaiste netreba zdôrazňovať, že by bolo nedorozumením, keby sa dĺžka vety alebo priemerná odchýlka pokladala za jediného a spoľahlivého ukazovateľa štylistickej príznakovosti textu: pre záväzné určenie treba pribrať ešte ďalšie údaje; len komplex viacerých sa môže stať bezpečným ukazovateľom.)

Ďalším indikátorom pri štylistickej charakteristike je rozptyl (disperzia) a smerodajná odchýlka, vypočítaná na základe rozptylu.

Rozptyl zo skupinového rozdelenia početností u A. Matušku, počítaný podľa vzorca

$$\delta^2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 \cdot n_i}{\sum n_i},$$

je 4887,63, v Horeckého texte je len 438,2. Rozptyl hovorí o bohatstve tvarov, tu dĺžok použitých na istej ploche. Výšku disperzie predpovedá už rozsah oblasti s pravidelným výskytom dĺžok: u Matušku 85, u Horeckého 45. Jednoduchšie zistiteľný údaj o bohatstve typov je variant konštrukcií, ktorý je u Matušku 101 a u Horeckého 56.

Z rozptylu sa počíta smerodajná odchýlka ako kladný koreň jeho druhej odmocniny

$$\delta = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 \cdot n_i}{\sum n_i}}.$$

Priemerná odchýlka sa počíta priamo z rozdielov medzi $x_i - \bar{x}$, zatiaľ čo smerodajná odchýlka z disperzie berúcej väčší zreteľ na rozsah uplatnených mož-

ostí v texte. Pre názorné porovnanie treba povedať, že smerodajná odchýlka izuje bohatstvo vetných konštrukcií v texte približne tak, ako to pri slovníku izuje údaj o disperzii systémových slov (podľa P. Guiraud

$$R = \frac{R\sqrt{L}}{\sqrt{L}}).$$

Teda čím vyššia δ, tým je text bohatší na syntaktické konštrukcie.

Štatistické súbory sa môžu porovnávať aj pomocou variačného koeficientu, ktorý je relatívnou mierou variácie hodnôt. Vyjadruje sa v percentách. Získaný údaj (percento) predpovedá stupeň dynamickosti a kontextovej expresívnosti daný varírovaním dĺžky vety. Ide však o potenciálnu expresívnosť a priznanie jej platnosti musí byť doplnené ešte aj ďalšou indíciou. Variačný koeficient u Matušku, vypočítaný podľa vzorca

$$V_k = \frac{\delta}{\bar{x}} . 100,$$

je 245,26, u Horeckého je len 104.

Naznačili sme niektoré možnosti matematického prístupu k poznávaniu štylistických vlastností konštrukcií a textov, závislých od dĺžky vety. Najjednoduchšie sa získa $\bar{x}$, ale údaj nie je dosť spoľahlivý pri štylistickej charakteristike. Náročnejší a prácnejší je výpočet $\bar{d}$, δ alebo V_k. No takýto údaj je objektívnejší a spoľahlivejší.

3. V ďalšej časti sa pokúsime na konkrétnych príkladoch ukázať, že údaje o $\bar{d}$, δ^2, δ a V_k môžu byť vhodnými indikáciami pri štylistickej charakteristike textu.

Svoje dôkazy opierame hlavne o rozbory Karvašových textov, vzatých z rozličných žánrových oblastí. Prepočítali sme z toho hľadiska jeho hru Zmŕtvychvstanie deduška Kolomana, rozsahove približne takú istú časť z prózy Toto pokolenie (osobitne autorskú reč — AR — a osobitne reč postáv — RP), jeho teoretickú štúdiu O dramaturgickom kontrapunkte (Slovenské pohľady 6/65) a populárny článok Pre koho píšeme (KŽ 4/63). Zo získaných rozpisov uvedieme tu z nedostatku miesta len rozpis divadelnej hry, ktorý možno využiť aj na názorné porovnanie s výpočtami zistenými u Matušku.

x_i	n_i	$x_i n_i$	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$	x_i	n_i	$x_i n_i$	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$
1	486	486	4,1	16,81	14	27	378	8,9	79,21
2	460	920	3,1	9,61	15	26	390	9,9	98,01
3	419	1257	2,1	4,41	16	11	176	10,9	118,81
4	429	1716	1,1	1,21	17	16	272	11,9	141,61
5	339	1695	0,1	0,01	18	10	180	12,9	166,41
6	271	1626	0,9	0,81	19	6	114	13,9	193,21
7	234	1638	1,9	3,61	21	6	126	15,9	252,81
8	159	1272	2,9	8,41	22	6	132	16,9	285,61
9	136	1224	3,9	15,21	23	2	46	17,9	320,41
10	85	850	4,9	24,01	24	2	48	18,9	357,21
11	73	803	5,9	34,81	25	1	25	19,9	396,01
12	46	552	6,9	47,61	28	2	56	22,9	524,41
13	42	546	7,9	62,41	29	1	29	23,9	571,21
					36	1	36	30,9	954,81

Najfrekventovanejšia v hre je jednoslovná veta (f = 486, to je 15 % z celkového počtu, teda z 3 296 viet), no priemerná dĺžka vety je 5,1. Priemernej dĺžke tu možno veriť, lebo V_r pri celkovom počte 3 296 je iba 35, teda relatívne veľmi nízke, a varieta je len 27.

Prehľadná tabuľka o zistených údajoch:

	Dráma	Umelecká próza		Populárny štýl	Teoretický štýl
		RP	AR		
$\bar{x}$	5,1	3,2	11	26	46,4
$\bar{d}$	17,1	3,36	17,46	12,21	28,73
δ^2	173,55	54,29	485,17	353	1137,9
δ	13,1	7,3	22	18,5	33,7
V_k	256,86	228,1	100	71,15	72,63
Varieta	27	15	48	42	86
V_r	35	17	63	89	200

Z údajov zreteľne vystupuje diametrálny rozdiel medzi AR a RP v tom istom diele. RP má v priemere oveľa kratšie vety ako AR; vážená priemerná odchýlka, a teda aj variabilnosť prejavu, je väčšia v AR, RP je konštrukčne stereotypnejšia; rozptyl a smerodajné odchýlky svedčia o tom, že AR je na typy konštrukčne bohatšia ako RP; variačný koeficient, naznačujúci stupeň dynamickosti a expresívnosti prejavu, je pochopiteľne oveľa vyšší pri reči postáv. Nie je preto správne, ak sa pri počítaní priemeru v umeleckom diele zanedbáva rozlišovanie pásma AR a pásma RP. Pri presnejších rozboroch treba osobitne vyčleniť a zhodnotiť aj uvádzacie vety.

Údaje o pomeroch v Chudobovej novele Kde pijú dúhy sú tieto: $\bar{x}$ = 11,8 (AR), 5,8 (RP); $\bar{d}$ = 13,48 (AR), 10,03 (RP); δ^2 = 312,9 (AR), 157,94 (RP); δ = 17,7 (AR), 12,5 (RP); V_k = 150 (AR), 215,5 (RP).

Dialóg drámy sa od dialógov v próze odlišuje tým, že v dráme na reči postáv leží aj autorské rozprávanie, kým v próze má dialóg častejšie funkciu vytvoriť detail. Potom je prirodzené, že aj údaje o replikách jednej a druhej reči postáv sa očividne navzájom odlišujú. Pozoruhodný je napríklad rozdiel v $\bar{d}$ a v δ^2.

Rozdiel, ako vidieť, je aj medzi populárnym a teoretickým štýlom. Variačný koeficient je takmer ten istý (stupeň dynamickosti a potenciálnej expresívnosti sa zhodujú). Variačné koeficienty z reči postáv a umeleckej prózy sa podstatne odlišujú od V_k neumeleckých štýlov.

Všimnime si ešte proporcie vety v dvoch textoch, ktoré sú štylisticky i tematicky príbuzné: E. Pauliny, Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, JŠ VI, str. 5—39; J. Ružička, Základné sporné otázky slovenskej skladby, JŠ IV, str. 7—34. Priemerná dĺžka vety je absolútne zhodná (18,4), veľmi blízka Horeckého dĺžke (20,1). Ináč sú pozoruhodnejšie rozdiely iba vo variačnom rozpätí (Pauliny 89, Ružička 58) a v $\bar{d}$ (Pauliny 19,45, Ružička 13,8). To je tu ovplyvnené Paulinyho častejšou enumeráciou. Ostatné rozdiely sú nepatrné a pri dovolenej aproximácii zanedbateľné (P: δ^2 = 629,23, δ = 25, V_k = 135,9; R: δ^2 = 686,87, δ = 26,2, V_k = 141).

4. Záver. Výskyt slohovo relatívnych prvkov v texte nie je náhodný. Súvisí s funkciou prejavu. Signifikantné prvky sa do textu dostanú s autorovým vedomím, ale i bez toho, že by si to uvedomoval, a tvoria tam istý slohový systém. Ich fungovanie možno vystopovať aj pomocou štatistic-

kých metód. K poznávaniu štylistického charakteru textu sa v takom prípade dostávame cez formu.

Exaktne opísateľnou formou je dĺžka vety. Zisťovať možno priemernú dĺžku vety, dĺžkové intervaly v texte, disperziu typov, priemernú i smerodajnú odchýlku, variačný koeficient, varietu a ďalšie súvislosti proporcií vo vzťahu k celému súboru. Získané dáta neurčujú záväzne povahu, ale isté vlastnosti textu iba signalizujú. Doplniť a potvrdiť ich treba ďalšími údajmi, najmä takými, ktoré poskytnú matematické rozbory aj iných jazykových rovín v texte. Zistená $\bar{x}$, $\tilde{d}$ δ^2, δ, V_k, V_r a ďalšie rozmery avizujú niektoré štylistické črty prejavu, najmä jeho miesto na osi dynamickosť—statickosť, variabilnosť—stereotypnosť, expresívnosť—nocionálnosť, umeleckosť—neumeleckosť, dialogickosť—monologickosť, populárnosť—teoretickosť, pripravenosť—nepripravenosť a pod.

Rozbory ukázali, že aj popri badateľnom vplyve subjektívnych štýlotvorných činiteľov dominuje zložka, ktorá sa sem dostala pod vplyvom objektívnych činiteľov. Zdá sa, že je to tak dokonca aj v umeleckých prejavoch: funkcia (vyjadrená napríklad aj žánrom) stojí nad autorom. Dĺžka vety najčastejšie nie je nápadným prostriedkom, ale latentným signálom štylistického charakteru textu.

Mária Ivanová-Šalingová

DUBLETY A VARIANTY V SLOVNÍKU SLOVENSKÉHO JAZYKA

Slovník slovenského jazyka poskytuje bohatý materiál na dublety a varianty slov a na ich spracovanie vo výkladovom slovníku národného spisovného jazyka.[1] Pretože sa v spomínanom slovníku jednotlivé typy spracúvajú rozmanitým spôsobom, nazdávame sa, že bude osožné zamyslieť sa nad touto lexikografickou problematikou. Možno pritom brať do úvahy viacero hľadísk: hľadisko používateľa, ekonomické hľadisko, hľadisko lexikografické a lexikologické, slovotvorné, štylistické, historické atď.

V tomto príspevku si danú problematiku všimneme hlavne z lexikogra-

[1] Nie je úlohou tohto článku terminologická otázka, či sa jednotlivé podoby slova (dve, resp. viac) majú v lingvistickom názvosloví označovať termínom *dubleta* alebo *variant*. SSJ I v úvode (str. VII.) v § 14. píše o variantoch (pravopisných, hláskoslovných, slovotvorných), ale *Slovník spisovného jazyka českého I* (Praha 1960, str. XV) spomína v § 35. „dvojí podoby slovotvorné, hláskové a pravopisné, tzv. dublety". Proti termínu *dubleta* by sa napr. mohlo namietať, že často máme v jazyku paralelne viac hláskových alebo slovotvorných podôb slov ako dve. V našom príspevku budeme používať termín *dublety* pre dvojicu pomenovaní, varianty pre viacero pomenovaní (formálne odlišných, ale zhodných, neodlíšených sémanticky).

fického hľadiska s ohľadom na typ a rozsah slovníka, pravda, podľa potreby prihliadame aj k ostatným zreteľom. Urobíme tak vtedy, keď sa ďalšie hľadiská priam núkajú, aby poslúžili na lepšie, racionálnejšie riešenie lexikografických problémov. Problematike dubliet a variantov treba venovať pozornosť i preto, že sa bude pracovať na jednozväzkovom slovníku slovenského jazyka, pričom bude možné daktoré javy spracúvať jednotne a odlišne od Slovníka slovenského jazyka.

V tomto príspevku si chceme všímať dublety a varianty, t. j. viaceré podoby slov významovo príbuzných, ale odlišných zo stránky zvukovej, slovotvornej, pravopisnej, odlišných štylistickým príznakom, charakterom spisovnosti alebo nespisovnosti a pod.

Ak pristupujeme k spôsobu spracovania dubliet a variantov vo výkladovom jazykovom slovníku, žiada sa, aby sa rovnaké typy spracúvali rovnako. Táto zásada sa v SSJ porušovala rozličným spôsobom. Ukážeme to ďalej na príkladoch, ktoré sme vybrali zo SSJ, I.—V. diel. Príklady svedčia o tom, že zatiaľ čo sa na jednej strane napr. hláskové alebo slovotvorné dublety spracúvali v jednom hesle, v inom podobnom a rovnocennom prípade sa spracúvali osobitne. Takýto postup nie je správny ani z lexikografického hľadiska, ani z praktického hľadiska, lebo používateľ si nevie vysvetliť príčiny rozličného spracúvania tých istých typov slov.

V úvode SSJ (§ 14) sa poznamenáva, že poradie jednotlivých dubliet a variantov nie je ich hodnotením. Hodnotiaci kvalifikátor (napr. nárečový, zastaraný, zriedkavý) sa pri jednotlivých slovách uvádza. Ak sa v daktorých prípadoch tak nestalo, ide obyčajne o nedôslednosť.

I. Hláskové dublety a varianty

I. 1. V SSJ sa pravidelne spracúvajú v jednom hesle hláskové dublety a varianty, ktoré sú z hľadiska spisovnosti rovnocenné. Hláskové rozdiely bývajú v koreni slov, na slovotvorných švíkoch, v hláskovej podobe slovotvorných prípon, v hláskovom zakončení slovotvorného základu atď. Hláskové varianty sa uvádzajú v heslovom stĺpci slovníka na začiatku hesla, bývajú oddelené čiarkou alebo spojené spojkou *i*. Nerovnocenné varianty, napr. z hľadiska štylistického, dobového, spisovného, sa pripájajú k základnej neutrálnej podobe slova, pričom sa pri nich uvádza príslušný kvalifikátor.

Ako rovnocenné hláskové dublety sa v SSJ spracúvajú takéto dvojice slov: *čiernota* i *černota, červač* i *črvač, streknúť* i *strieknuť, čliapkanica* i *čľapkanica, čľapkať* i *čliapkať, budzogáň* i *buzogáň, brmbolec, bambolec* i *bombolec, bratranec* i *bratanec, brblavý* i *brbtavý, blikavý* i *blinkavý, bliknúť* i *blinknúť, blikotať* i *blinkotať, blikot* i *blinkot, bľusknúť* i *bľusnúť, bor* i *bôr, borový* i *bôrový, škrabať* i *škriabať, chmárava* i *chmúrava, bleskorýchly* i *bleskurýchly, buvičkať, buvikať* i *buvinkať, blesknúť* i *blesnúť, škrabavý* i *škriabavý, šifonér* i *šifonier, šiflikár* i *šuflikár, šibrinkovať* i *šimrinkovať, šnupák* i *šnufák; cing* i *cink; čičrať* i *črčrať* atď.

Naproti tomu sa iné prípady hláskových variantov tohto typu spracúvajú samostatne, napr.: *čechrať, čechriť, čuchrať, búz, fúz* a pod.

I. 2. Ak sa v slovníku spisovného jazyka prijme zásada, podľa ktorej sa spra-

cúvajú slovné dvojice v jednom slovníkovom hniezde, a to v záhlaví hesla, možno tak urobiť predovšetkým pri rovnocenných dubletách a variantoch. Rovnocenný charakter variantov môže závisieť od ich spisovného charakteru, ale za rovnocenné sa oprávnene považujú aj dvojice slov nárečových, krajových alebo ľudových. Pri slovníku spisovného jazyka (stredného typu) sa musí nevyhnutne riešiť otázka rozsahu, množstva nárečových a krajových dubliet a variantov, ktoré treba do slovníka spisovného jazyka zahrnúť.

Do slovníka spisovného jazyka sa pri väčšine slov dávajú iba spisovné podoby slovnej zásoby ako reprezentanti spisovnej reči. Táto zásada sa v SSJ uplatňuje nerovnomerne, pri väčšine slov sa nárečové znenie neuvádza, pri podaktorých slovách sa zase uvádzajú aj dve alebo i tri nárečové podoby. Preto tak pri ďalšom vydaní SSJ, ako aj pri jednozväzkovom slovníku bude treba jednotne riešiť otázku hláskových nárečových (krajových, ľudových) variantov. Obdobný stav je aj pri lexikálnych dialektizmoch, pri ktorých sa uvádzajú zväčša iba dve podoby, no pri iných až štyri podoby, napr.:

babona i *bobona* (nárečové), *babonár* i *bobonár* (nárečové), *borovka* i *borôvka* (nárečové), *bota* i *bôta* (krajové) *čír* i *čier; čírik* i *čierik* (nárečové — všetky podoby v jednom hesle); *čermák* i *černák* (ľudové), *brunastý* i *brnastý* (nárečové); *brusliak* i *bruslek* i *bruclík* i *bruclek* (ľudové), *šurc, šorec* i *šurca* (ľudové zastarané), *šupládňa* i *šuplódňa* (hovor. zastar.).

Situácia pri uvádzaní viacerých hláskových variantov sa komplikuje vtedy, keď jedna z hláskových podôb preskakuje začiatočnou hláskou do iného písmena, napr.: *hafira* i *hafura* i *jafura* (nárečové; spisovný ekvivalent je podstatné meno *čučoriedka); hafirčie* i *hafurčie* i *jafurčie; hafirie* i *hafurie* i *jafurie* (nárečové; spisovný ekvivalent je pomenovanie *čučoriedie*).

Posledný príklad ukazuje, že heslo sa uvádzaním šiestich variantov veľmi preťažuje. Prípady tohto typu rieši SSJ zväčša tak, že rešpektuje slovotvorné hľadisko a spracúva rady variantov podľa ich slovotvornej prípony. V danom prípade by bolo únosné rozčleniť rad variantov na dve skupiny: 1. *hafirčie, hafurčie, jafurčie;* 2. *hafirie, hafurie, jafurie.* Iná možnosť by bola taká, že by sa jednotlivé varianty ešte odlíšili podľa toho, ku ktorým písmenám patria s ohľadom na začiatočnú hlásku (H, J): 1. *hafirčie* i *hafurčie;* 2. *hafirie* i *hafurie;* 3. *jafurčie* i *jafurie.* Pri väčšine obdobných hláskových i slovotvorných variantov súčasne sa jednotlivé členy dvojíc uvádzajú na príslušných abecedných miestach, napr. *švižký* i *švižný* nár. (pri Š), *svižký* i *svižný* (spisovné varianty pri písmene S), *bahniatka* (ľudové) pri písmene B, *jahniatka* (ľudové) pri písmene J a pri oboch sa uvádza spisovný ekvivalent *jahňady.* Pri slove *bahniatka* sa uvádza aj nárečové synonymum *maňušky,* ale pri pomenovaní *jahniatka* už nie. Aj z tejto stránky bude treba pri ďalšom vydaní slovníka urobiť dôkladnú revíziu. Pri jednozväzkovom slovníku bude zasa treba presne stanoviť zásady, aké typy hláskových a lexikálnych dialektizmov do slovníka spisovnej slovenčiny patria, v akom rozsahu a akým spôsobom sa na príslušných miestach uvádzajú.

I. 3. Za rovnocenné hláskové dublety a varianty sa v SSJ považujú aj také páry, príp. rady slov, ktoré majú rovnaký štylistický príznak. V takomto prípade sa štylistický kvalifikátor (napr. *slang., zastar., hovor., expr.* ap.) uvádza gramatickou charakteristikou a vzťahuje sa na všetky slová v záhlaví hesla.

Napr.: *camprpolka* i *cimprpolka* (hovorové), *celembať* i *celengať* (expresívne), *celučký, celunký, celičký, celučičký, celulinký* (expresívne), *čiriš* i *číris* (slangové), *ringlšpíl* i *ringršpíl* niž. hovor., *černistý* i *čiernistý* zried.

I. 4. Za rovnocenné príznakové dublety treba považovať aj také dvojice slov, ktoré sú v SSJ označované kombinovaným kvalifikátorom, napr. *nár. expr.,*

zdrob. hypok., zdrob. expr. a pod.: *švirigať* i *švirgať* nár. expr.; *švingnúť* i *švirgnúť* nár. expr.; *škárka, škáričkа* i *škáročka* zdrob. expr. (hniezdované pri slove *škára*[1]), *škrhliak* i *škrhlák* nár. expr.

I. 5. Hláskové dublety sa v SSJ odlišujú v prípadoch, keď nie sú rovnocenné. Býva tak vtedy, keď je jedna z podôb slova spisovná a druhá nárečová. Nárečová a hlásková podoba heslového slova sa dáva do zátvoriek najčastejšie obyčajným typom (dakedy aj polotučne), pričom sa charakterizuje ako nárečová (krajová alebo ľudová). Pri daktorých typoch slov, napr. pri daktorých expresívach možno pochybovať, či je variant skutočne nárečový, či nejde o spisovný variant. Tejto problematike bude treba venovať v budúcnosti osobitnú pozornosť. Nateraz nemáme poruke všetok materiál zo SSJ, preto ju nemôžeme riešiť. Okrem toho cieľom nášho príspevku je podať vo všeobecnosti stručný náčrt problematiky spracúvania dubliet a variantov vo výkladovom slovníku. Pokiaľ ide o spracúvanie nárečových variantov, možno SSJ vyčítať, že ich uvádza veľmi náhodne — dakedy až príliš bohato, inokedy zasa vôbec nie (pravdepodobne podľa doloženého materiálu, podľa toho, na čo si spomenul autor hesla alebo redaktor, ap.). V ďalšom vydaní slovníka bude treba spracúvať nárečové varianty rovnomernejšie a jednotne (vecne i graficky).

Príklady: *škrečok* (nár. i *škrčok* i *škrček), šnurovačka* (nár. i *šnorovačka), šnurovať* (nár. i *šnorovať*), *skrbliť* i *skrbiť* (nár. i *škrbliť*), *šmariť* (nár. i *šmeriť*), *šmárať* (nár. i *šmierať*), *šmariť sa* (nár. i *šmeriť sa*), *škrečok* (nár. i *škrček* i *škrčok*), *škamrať* nár. i *škemrať* (tu sa vynechali aj zátvorky!), *cigán* (kraj. i *cigáň*), *šindeľ* (nár. i *šindoľ*), *šanovlivý* (nár. i *šanoblivý*), *cedidlo* (nár. i *cedilo*) (v tomto prípade nárečové slovo je vysádzané polotučne), *šechtár* (nár. i *šochtár*), *borg* (nár. i *bôrg*) ľud., *borina* (nár. i *bôrina*), *božekať* (nár. i *boženkať*), *bradavica* (ľud. i *bradovica*), *brloh* (nár. i *bŕloh*), *bzdocha* (nár. i *bzdoch* i *bzdúch*), *črievko* i *črievce* (nár. i *črevko* i *črevce*) — hniezdované pri slove *črevo.*

Za nárečovú sa považuje napr. podoba *cingať, cingot: cengať* (nár. i *cingať*), *cengot* (nár. i *cingot*), ale *cing, cink* sú už podoby čisto spisovné. V tomto a v podobných príkladoch bude treba pouvažovať, či neuznať obidve podoby *cengať* i *cingať* za spisovné.

I. 6a. Za nerovnocenné hláskové dublety sa v SSJ správne považujú staršie hláskové podoby slov, napr.:

čiernobradý (star. i *černobradý*), *čiernobrvý* (star. i *černobrvý*), *čiernofúzy* (star. i *černofúzy*), *čiernokabátnik* (star. i *černokabátnik*), *čiernoočka* (star. i *černoočka*), *čiernooký* (star. i *černooký*), *bielofúzy* (star. i *belofúzy*), *bielohlavý* (star. i *belohlavý*), *bielohorský* (star. i *belohorský*), *bielokrídly* (star. i *belokrídly*), *bielonohý* (star. i *belonohý*), *biftek* (star. i *bifstek*), *bieloba* (star. i *beloba*), *brachycefalia* (star. i *brachykefalia*), *brachycefalus* (star. i *brachykefalus*), *brachycefalný* (star. i *brachykefalný*), *bršlen* (star. *brslen*).

6b. Za nerovnocenné hláskové dublety sa považujú také prípady, keď jedna z dubliet je nespisovná, menej bežná a pod., napr. *škartácia,* admin. *skartácia, škartovať,* admin. *skartovať; škalp* zried. *skalp.*

I. 7. Kým na jednej strane sa rovnocenné hláskové varianty neoznačujú nijako (tzv. neutrálne, bezpríznakové varianty), na druhej strane sa rovnocenné príznakové varianty označujú jedným kvalifikátorom, napr. *branža* i *brandža* hovor. pejor. Takýto kvalifikátor sa vzťahuje na obidve podoby slov. (Porov. bod I. 3.) Ak sa v jednom hesle spracúvajú štylisticky nerovnorodé, nerovnocenné dublety alebo varianty, uvádza sa príslušný rozdielny kvalifikátor pred tým slovom, ktoré má určitý príznak navyše, napr.: *bratríčkovať sa,* zried. i *bratíčkovať sa;*

polkruh, trochu zastar. i *polokruh; politúrovať*, hovor. i *politírovať; politúrovaný*, hovor. i *politírovaný; brud*, zried. i *brid; bukréta* (nár. i *bukrieta*) hovor.; *polodriemota*, zried. i *poldriemota; polomŕtvy* (bás. zastar. i *polmŕtvy*).

II. Pravopisné dublety

Pravopisné dublety, ktoré uvádza SSJ, nemajú všetky rovnaký charakter. Môžu sa týkať písania dlhých a krátkych samohlások, tvrdých a mäkkých spoluhlások a písania tvrdého *y* alebo mäkkého *i* v tom istom slove. Prvé dva prípady by bolo možné zarátať aj do predchádzajúcej skupiny, t. j. do skupiny dubliet hláskových, napr.

II. 1. a) dublety s rozdielnymi samohláskami: *štránok* i *štranok, štúbrik* i *štubrik, šmuha* i *šmúha; či-či, čiči, čičí; čip, čip* i *číp, číp; čihi, čihí; bravo* i *bravó;*

1. b) nárečové hláskové dublety sa uvádzajú v zátvorkách: *šuškom* (nár. i *šúškom*);

II. 2. prípady, ktoré sa líšia z pravopisnej stránky podľa toho, či ide o starší alebo novší spôsob písania: *ponížene* (star. i *ponižene), spálňa* (star. i *spalňa*).

Pri mnohých iných slovách sa však rozdielny starší spôsob písania neuvádza, napr. *sused* (predtým *súsed*), *biológia* (predtým *biologia*), *biológ* (predtým *biolog*). Ostatné príklady by bolo možné zistiť porovnaním staršieho a novšieho vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Mnohé príklady uvádza aj *Praktická príručka slovenského pravopisu.*[2]

II. 3. a) dublety s rozdielnymi spoluhláskami (mäkkými alebo tvrdými, krátkymi alebo dlhými), napr.: *blkať* i *bĺkať, šichtún* i *šichtúň; blk* i *bĺk;*

3. b) nárečové hláskové dublety sa uvádzajú v zátvorkách: *šmirglovať* (nár. i *šmirgľovať*). Tento prípad nie je presvedčivý — ide skôr o kolísanie v spisovnom úze.

II. 4. Pravopisné a súčasne hláskové dublety tvoria aj také dvojice od pôvodu cudzích slov, pri ktorých nie je vždy ustálený spôsob písania. Ide obyčajne o starší (cudzí) a novší (domáci) spôsob pisania, napr.: *circa* i *cirka; šimy* (star. pís. i *shimmy*), *centaurus* i *kentaurus* (v tomto prípade ide o rôznu výslovnosť, a to podľa latinského alebo gréckeho vzoru), *bujón* (star. pís. i *bouillon*), *čelo* (star. pís. i *cello*), *čembalista* (star. pís. i *cembalista*), *čembalo* (star. pís. i *cembalo*).

II. 5. Užší typ pravopisných dubliet predstavujú tie dublety, pri ktorých je rovnaká výslovnosť a odlišujú sa iba grafémou *y* alebo *i*, napr. *šmyks* (pís. i *šmiks*), *šašlyk* i *šašlik* (kaukazské jedlo), *cupi-lupi* i *cupy-lupy, cupi-dupi* i *cupy-dupy, cupi-rupi* i *cupy-rupy*, zried. i *cupu-lupu.*

Nazdávame sa, že najmä pri citoslovciach bude možné situáciu v písaní zjednodušiť a normovať radšej podoby s mäkkým *i* všade tam, kde to len bude možné.

III. Slovotvorné dublety a varianty

Vo výkladových slovníkoch, v ktorých sa uplatňuje hniezdovanie, a to či vo väčšej alebo v menšej miere, spravidla sa hniezdujú slovotvorné dublety. Robí sa tak z dôvodov sémantických i ekonomických. Ide o úsporu gramatickej charakteristiky (pokiaľ je zhodná; rozdielna sa vždy musí uviesť) a vždy ide o úsporu

[2] Porov. A. Zauner, *Praktická príručka slovenského pravopisu*, Bratislava 1966; *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1966, najmä úvodná časť.

výkladu významov. Ak je pripojená alebo hniezdovaná dubleta od základného heslového slova abecedne vzdialená, odkazuje sa na príslušnom abecednom mieste na to slovo, pri ktorom sa dublety alebo varianty v slovníku uvádzajú. Ako sme už uviedli v bode I. 2, pri väčšom počte variantov (hláskových i slovotvorných súčasne), bolo by praktickejšie rešpektovať slovotvorné rozdiely a spracovať rad slov podľa toho, ako sú slová utvorené. V spomenutom príklade by sa rozčlenili dva rady: 1. *hafirčie, hafurčie, jafurčie* 2. *hafirie, hafurie, jafurie.* Slovotvorné hľadisko sa v SSJ rešpektovalo napr. pri rade variantov: *čľapkanica* i *čliapkanica* a *čľapkanina* i *čliapkanina.* Pri písmene Č sa obidve dvojice spracúvajú osobitne. Osobitne sú spracované aj ďalšie slovotvorné varianty, a to: *čľapotina, čliapanina* (chýba variant *čliapkavina,* ktorý zaradíme do doplnkov k SSJ). Osobitne sa spracúvajú aj tieto slovotvorné varianty: *šantivý, šantovlivý, šantovný; brinčať, brinkať* (no pri *brinknúť* sa uvádzajú obe podoby); *briežkatý, briežkovitý; brucháč, bruchaj, brucháň; bzučať, bzukať, bzukotať* atď.

Tieto skutočnosti svedčia o tom, že sa zásada spracúvať slovotvorné varianty v jednom hesle v SSJ neuplatňuje dôsledne.

III. 1. a) Spolu sa spravidla spracúvajú z hľadiska spisovnosti rovnocenné slovotvorné varianty typu: *strechový* i *strešný, cigája* i *cigájka, černuľa* i *černuša, červenavý* i *červenkavý, bludisko* i *bludište, šibeň* i *šibeňa, bojisko* i *bojište, škop* i *škopec, bylinár* i *bylinkár, burinatý* i *burinovitý, červenastý* i *červenkastý, súkolesie* i *súkolie, streptokok* i *streptokokus, čarbanina* i *čarbanica, blcháň* i *blchár, čipkastý* i *čipkavý, čariť* i *čarovať, čiarať* i *čiarkať, červivý* i *červavý, švižký* i *švižný, šansoniérka* i *šansoniéra, jarmočnisko* i *jarmočisko, jamôčkový* i *jamôčkový, chĺpkatý* i *chĺpkavý, škrapáň* i *škrapúň, blondína* i *blondínka* (ale *blondiak* a *blondýn* sú spracované osobitne — *blondiak* ako hovorové), *blšinec* i *blšacinec, bránkovisko* i *bránkovište, šepkom* i *šepky.*

1. b) Sem patria i slovotvorné dublety, ktoré v dôsledku rôzneho tvorenia majú rozdielny gramatický rod, napr. *škvarka* ž. i *škvarok* m., *škrabák* m. i *škrabáč* m. i *škrabačka* ž., *šajka* ž. i *šajkač* m., *čabrak* m. i *čabraka* ž., *šabraka* ž. i *šabrak* m., *číslovač* m. i *číslovačka* ž., *ražné* str. i *ražná* ž., *branzol* m. i *branzola* ž. ľud.; *šajn* m., zried. i *šajna* ž.

1. c) Za rovnocenné slovotvorné varianty sa považujú slová s rovnakým štylistickým príznakom (*hovor. expr., pejor.* a pod.), príp. s rovnakou charakteristikou inou, napr. nárečové, zastarané, slangové a pod.

škundry i *škunty* (expr.), *škrapáň* i *škrapúň* (nár. expr.), *šikanácia* i *šikanéria* (hovor.), *šenkovňa* i *šenkáreň* (zastar.), *šmelinárčiť* i *šmelináriť* (hovor. pejor.), *šantiť* i *šantovať* (expr.), *šniceľ* i *šnicľa* (hovor. zastar.), *stremeň* i *stremenie* (zastar.), *strekáčňa* i *strekáreň* (nár.), *šmánie* i *šmáňa* (str.) i *šmáň* (ž.) (nár. = raždie), *polízačka* i *polízajka* (kraj. žart.), *politikárčiť* i *politikáriť* (pejor.), *polkoleso* i *polkolo* (zastar.). *brnoša* i *brnuša* i *brnuľa* (ľud.), *brnoška* i *brnuška* (zdrob. hypok.), *šibení* i *šibenný* (nár.), *cipôčka, cipuľka, cipulienka, cipuška* (zdrob. hypok.) (hniezdované pri *cipka*), *špajľa* i *špajdľa* i *špajdlík* (hovor.), *bričesky* i *bričky* (zastar.), *bilet* i *biletka* (zastar.).

1. d) Osobitnú skupinu slovotvorných variantov tvoria slovesné varianty. Tieto by bolo možné vnútorne zasa triediť podľa toho, či ide o rovnocenné alebo nerovnocenné varianty (čo do štylistického zafarbenia, čo do frekvencie), ďalej podľa toho, či ide o zvratné a nezvratné slovesá, podľa typov časovania a pod.: *strežať* i *strežiť, blnkať* i *blnkotať* expr., *blyskotať sa,* zried. *blyskotať, brňať* i *brnieť, bronieť* (zried. i *bronieť sa*), *buňať* i *bunčať* nár. expr. (Hviezd.), *šurdiť sa* (zried. i *šurdiť*) i *šurdovať sa* (zried. i *šurdovať*), *poodtŕhať* i *poodtrhávať*

(chýba podoba *poodtrhovať*), *šmotkať sa, šmotlať sa, šmotrať sa,* zried. i *šmotliť sa; poodstrihovať* i *poodstríhať* i *poostrihávať, poodrezávať* i *poodrezovať,* zried. i *poodriezať, poodtisnúť* i *poodtisknúť, porozvláčať* i *porozvlačovať, poruvať sa* i *poruť sa, pošeptať* i *pošepkať, škamrať* i *škamriť, šichníkovať* i *šichníčiť.*

III. 2. Nerovnomerne sa spracúvajú nárečové slovotvorné varianty k základným pomenovaniam. Na základe materiálu, ktorý poskytuje SSJ, nemožno vystopovať zásadu, podľa ktorej sa tu postupovalo. Dokladový materiál archívu Jazykovedného ústavu nemohol tu byť východiskom, pretože jednoducho excerpcie sa nerobili s ohľadom na nárečovú slovnú zásobu. Zdá sa, že sa pri spracúvaní nárečových slovotvorných i hláskových variantov postupovalo značne náhodne a azda aj ľubovoľne (podľa autora príslušných hesiel). Vo väčšine prípadov sa nárečové slovotvorné varianty neuvádzajú, no pri daktorých slovách sa uvádzajú pomerne vyčerpávajúco, napr.: *škvarenina* (nár. i *škvarenica, škvarelina* i *škvarenina*); *šurc, šorec* i *šurca; byľ* nár. i *byľa*).

III. 3. Vo výkladovom slovníku spisovnej slovenčiny sa v jednom slovníkovom hesle spracúvajú aj také slovotvorné varianty, ktoré majú rozličné štylistické príznaky. No obdobné typy slov sa v tom istom slovníku spracúvajú aj každé samostatne. Ide pritom o rozmanité spôsoby spracúvania obdobných typov. Uvedieme príklady:

poručeno, zried. i *poručena* čast. i cit. zastar., *posadnutý,* kniž. i *posadlý; porozvíjať,* trochu zastar. i *porozvíňať; cipka,* zried. i *cipa; škoda*[2] (expr. i *škoda, preškoda*); *šál,* zried. i *šála; škandálny,* expr. *škandalózny; šajn,* zried. i *šajna; bremeno* (bás. a zastar. i *bremä*), *šimeľ,* hypok. i *šimľo, švindler,* zried. i *švindliar* niž. hovor.

V Slovníku slovenského jazyka nájdeme príklady na samostatné spracovanie slovotvorných variantov štylisticky odlišne zafarbených, napr. *brat; bratanec* bás., *bratíško* nár. hypok.; *bratianok* nár.; *cencúľ; cancúr* nár.; *ciageľ; brav; bravčo* nár.; *bravec; bravko* hypok.; *škvarka; oškvarok; škračka* (nár. = škvarka); *bôb; bôbovník* zried.; *šampanské; šampus* hovor.; *šampanier* hovor. zastar.

V inom prípade sa časť slovotvorných variantov spracúva spolu, napr. dublety *šepkom* i *šepky* sa uvádzajú v jednom hesle, ale samostatne sa spracúva príslovka *šepmo* i rovnocenná príslovka *šeptom.*

Záver

1. Nerozriešená je v SSJ otázka, ako postupovať pri slovných dubletách alebo variantoch, ktoré sa odlišujú začiatočnou hláskou. Na príslušných miestach sme ukázali, že sa spracúvajú rozlične: raz sa uvádzajú v jednom hesle (a pri druhom písmene je na príslušnom mieste odkaz, napr. *jafura* p. *hafira, kentaurus* p. *centaurus),* ale napr. slová *stremeň* i *stremenie* (zastar.) samostatne a *strmeň* tiež, ďalej pomenovania *čmuha* a *šmuha, bahniatka, jahniatka, ciepčať* a *čiepčať, búzy* a *fúzy* sa spracúvajú každé osobitne. Rovnako je to pri množstve iných slov. Takéto typy slov bude treba v budúcom vydaní SSJ i v iných slovníkoch spisovnej slovenčiny riešiť jednotne.

2. Dakedy sú v SSJ odlišne spracované dublety rovnakého typu pomerne blízko vedľa seba. Napr. samostatne sa spracúvajú slovesá *brblať* a *brbtať,* ale príd. mená *brblavý* i *brbtavý,* príslovky *brblavo, brbtavo* a

podst. mená *brblavosť, brbtavosť* sa spracúvajú v jednom hesle. Takéto prípady by sa v slovníku mali riešiť rovnako.

3. Slovesá *šamotiť* i *šemotiť* sa ako hláskové varianty spracúvajú v jednom hesle (pri písmene Š) a považujú sa za rovnocenné varianty, ale pri písmene Z sa už správne charakterizuje podoba *zašamotiť* ako zriedkavá. Z toho vyplýva, že dublety a varianty slov, ktoré majú rovnaký štylistický ráz, mali by sa na rozličných miestach slovníka rovnako nielen spracovať, ale aj charakterizovať.

4. Zložitá je situácia vtedy, keď sa jednotlivé varianty odlišujú štylistickým a iným príznakom; napr. *bukéta* kniž. zastar. sa spracúva samostatne, ale pri slove *bukréta,* hodnotenom ako hovorové, sa spracúva hlásková dubleta: *bukrieta.* Záhlavie hesla vyzerá potom dosť zložito: *bukréta* (nár. i *bukrieta*) hovor. V slovníku spisovného jazyka by mala platiť zásada, že sa varianty a dublety s rôznym štylistickým príznakom spracúvajú osobitne. Bola by to zásada, ktorú by ľahko dodržal lexikograf (nebolo by toľko nedôsledností) a porozumel by jej ľahko i používateľ slovníka.

5. V jazykovom slovníku spisovného jazyka by sa nemali spracúvať v čele hniezda kompozitá zložené z rozličných slov, napr. *bohviekedy* i *bohviedokiaľ.* Takýchto prípadov je v SSJ málo, ale nemali by sa vôbec vyskytnúť.

6. V slovníku spisovného jazyka by sa nemali pripúšťať pravopisné dublety takého charakteru (napr. *cupi-lupi* i *cupy-lupy),* pri ktorom jedna podoba protirečí druhej. Nazdávame sa, že normatívny slovník spisovnej slovenčiny by tu mohol normovať iba jednu podobu.

Napokon treba pripomenúť, že problematika dubliet a variantov vo výkladovom slovníku je rozsiahla a zložitá a že poukazom na nedôslednosti sme nechceli vykonanú prácu nijako zľahčiť.

Július Rybák

ZÁMENNÉ PRÍSLOVKY *TA — TAM, KAM — KDE*

J. Mihál v recenzii učebnice angličtiny pre 2. ročník jazykových škôl a pre kurzy (SPN)[1] vytýka recenzovanej publikácii medziiným toto: „Učebnica nerobí rozdiel medzi príslovkami ‚tam' a ‚ta', hoci príslovka ‚tam' označuje miesto, kde sa niečo deje, kým ‚ta' udáva smer, kam smeruje slovesom vyslovený dej. No v učebnici čítame: ‚Išiel by si tam?', Mám chuť

[1] *Nelámte si jazyk,* Kultúrny život 21, 1966, č. 26, str. 5.

sa tam pozrieť', ‚Tvoja kniha je pod stolom, kto ju tam dal?', ‚Čo by si radšej, ísť tam, alebo zostať doma? T u v š a d e m a l o b y ť ‚ta' (podč. J. R.): ‚išiel by si ta', ‚pozrieť sa ta', ‚kto ju ta dal', ‚ísť ta'."

Slovník slovenského jazyka odporuje Mihálovmu tvrdeniu. Podľa neho príslovka *tam* 1. „ukazuje al. odkazuje na vzdialené miesto (opak tu) al. na miesto, o ktorom už bola reč", ale i 2. „o z n a č u j e s m e r o d p o d á v a t e ľ a, t a (opak sem)", k čomu slovník uvádza príklady: Kam čert nemôže, tam pošle babu (prísl.). Kto chce kam, pošleme ho (pomôžeme mu) tam (prísl.), sem a tam, sem i tam, sem-tam (napr. behať, chodiť a pod.) rôznymi smermi, hore-dolu; kam vietor, tam plášť — o človeku, ktorý mení presvedčenie, keď má z toho výhody; Pán minister sem, pán minister tam, so všetkými je per tu (Švant.) — ustavične opakuje oslovenie ministra. Slušnosť sem, slušnosť tam, smial sa na plné ústa (Urb.) — nehľadiac na slušnosť.

Pri skúmaní materiálu ľahko zistíme, že slovo *tam* sa používa i na označenie miesta, i na označenie smeru od podávateľa.

Význam miesta:

Jarabina sa *tam* nezačervenie, hloh nezakvitne, ani divoký egreš *tam* nezarodí. Ale *tam,* kde sa sihla stretla s horou, povyrástlo trochu jalovcov. (Jašík) — Hana nepochybuje o mojich slovách. *Tam* v mestách, a znie to — *tam* kdesi, kde sa nikdy nedostane ani moja noha ani moje oči, kdesi ďaleko, ďaleko — iný je *tam* život, istotne aj iní ľudia. No tu vo Fábovej, vôbec tu u nás, uznajú ti trochu voľnosti, len kým dievčiš... (Volanská).

Z posledného príkladu pekne vidno protiklad významov *tam — tu.*

Význam smerovania:

Múzeum zatvárali a museli sme, veľmi neradi, odísť. Ešte pohľad sem, pohľad *tam,* na krásnu mramorovú ruku na stene... (Tatarka) — Potom sa zastavil, zbadal, že nemá v ruke pušku, obzeral sa okolo seba a videl ju niekoľko krokov pred sebou. Začudoval sa: ako sa *tam* dostala? (Mináč)[2]

Vo význame smerovania používajú tí istí autori (aj v tých istých dielach) i slovo *ta,* napr.:

Nemôžem sa vyhnúť zmienke o Kotve... a to preto, lebo sme *ta* museli prísť včasráno... (Tatarka) — Neviem, čo robiť. Prišli sme *ta* a sedíme (Mináč).

Slová *ta — tam* sa vydeľujú ako opozičný pár. Na rozdiel od Mihála, ktorý chápe túto opozíciu ako vzťah dvoch navzájom sa vylučujúcich členov, z ktorých každý vyjadruje určitý p o z i t í v n y príznak[3] (smer—

[2] Porovnajme ešte náhodne vybrané príklady z jedného čísla Predvoja (1966, 27): *Touto príhodou otvára lord Moran svoj denník spomienok na W. Churchilla, ktorého... sprevádzal celých 25 rokov všade* tam, kam *sa Churchill pohol. — Ak chceš byť verný, tak vstúp najprv* tam. *— Teraz už ani sem, ani tam, stoj tu pod holým nebom. — Komisionálne zistili stav lesných ciest, kde autobus vyjde,* tam *dajú, kde nie, nedajú. — Pred dvadsiatimi rokmi zvolali sme na Sliač medzinárodnú konferenciu. Zišli sa* tam *drevári zo všetkých kútov sveta.*

[3] Tu je namieste pripomenúť Karcevského slová, že „jednoduchý protiklad vedie k chaosu a nemôže byť základom systému. Skutočná diferenciácia predpokladá súčasne podobnosť i rozdiel. Možné javy vytvárajú rady, ktorých základom je spoločný

miesto), myslíme, že dané slová sú vo vzťahu privatívnej opozície.[4] Za privatívnu opozíciu sa v jazykovede spravidla považujú dva typy vzťahov, ktoré považujeme za potrebné jasne oddeliť: 1. Typ „A—nonA", v ktorom bezpríznakový člen vyjadruje vždy negáciu vlastnosti príznakového člena (napr. znelá—neznelá spoluhláska vo fonológii); 2. Typ „A—nič o A", v ktorom bezpríznakový člen na úrovni systému nič nehovorí o vlastnosti, ktorú vyjadruje príznakový člen, ale na úrovni reči, v konkrétnom prejave, v kontexte vyjadruje vždy alebo nonA, alebo ak kontext sám jednoznačne signalizuje A, môže vyjadrovať vlastnosť príznakového člena (a byť namieste príznakového člena použité).

Ak hovoríme o vzťahu slov *ta—tam* ako o privatívnej opozícii, máme na mysli práve druhý typ tohto vzťahu, teda „A—nič o A". Príznakovým členom opozície je *ta*, ktoré vždy vyjadruje (a nemôže nevyjadrovať) smerovanie (alebo negatívne charakterizované: vždy vyjadruje negáciu významu miesta). *Tam* je nepríznakový člen. O izolovane branom *tam* vôbec nemožno povedať, či vyjadruje smer alebo miesto. Až na úrovni realizácie, v kontexte, vyjadruje alebo nonA (miesto), alebo, ak je význam smerovania jednoznačne signalizovaný kontextom, môže vyjadrovať význam smerovania. V takých prípadoch môže vždy zameniť slovo *ta*.

Z toho vyplýva, že namiesto vyššie uvedeného Mihálovho konštatovania „tu všade malo byť *ta*" konštatujeme: Tu všade bolo možné zameniť *ta* za *tam*, pretože kontext vo všetkých uvádzaných prípadoch signalizuje smerovanie. Považujeme teda spracovanie hesla *tam* v SSJ za správne.

Ukazovacie zámenné príslovky majú paralelu v opytovacích. Ukazovacím zámenným príslovkám *ta—tam* zodpovedajú opytovacie *kam—kde*. Považujeme za veľmi dôležité (a nech je to i argument pre náš rozbor vyššie), že slová *kam—kde* v spisovnej slovenčine sú tiež navzájom vo vzťahu privatívnej opozície typu A—nič o A. Spisovný jazyk si teda v prípade týchto dvoch paralelných párov vytvoril dokonalú symetriu ich vzájomných vzťahov.

Príznakovým členom opozície je *kam*, ktoré vždy vyjadruje (a nemôže nevyjadrovať) smerovanie (alebo negáciu významu miesta). *Kde* je bezpríznakový člen. Podobne ako pri *tam* ani o izolovanom *kde* sa nedá vôbec povedať, či vyjadruje smer alebo miesto, ale v kontexte má alebo význam miesta (nonA), alebo, ak kontext signalizuje význam smerovania, má význam slova *kam* a môže sa na týchto miestach všade namiesto *kam* po-

element, a vytvárajú vzájomné protiklady iba vnútri týchto radov..." (*Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, citované podľa ruského prekladu v knihe V. A. Zveginceva, *Istorija jazykoznanija XIX—XX vekov... II*, Moskva 1965, 86 n). — O pojmoch opozícia a rozdiel (opozícia ako vzťah členov, ktoré majú určité príznaky spoločné) pozri i A. V. Isačenko, *Binarnosť, privativnyje oppozicii i grammatičeskije značenija*, Voprosy jazykoznanija 12, 1963, č. 2, str. 40.

[4] J. Marouzeau, *Slovař lingvističeskich terminov*, Moskva 1960, 230.

užívať. Porovnajme príklady na použitie slova *kde* a) vo význame miesta, b) vo význame smerovania:

a) *Kde* si bola, čo si bola, ach... (Jašík) — *Kde* ho mám hľadať? (Mináč).
b) Vojaci... porušili útvar a skoro podvedome sa blížili k miestu, *kde* smeroval aj kapitán (Mináč). — Choďte, *kde* chcete, povedal im zachrípnutým hlasom (Mináč).

Je zas prirodzené, že vo význame smerovania používajú tí istí autori aj *kam*, napr.: *Obehla kaplnku a pretože nemala* kam *utiecť, zbehla medzi šiatre a zastavila sa pri mužovi* (Jašík).

I v tomto prípade považujeme za správne spracovanie hesla *kde* v SSJ, podľa ktorého má opytovacia zámenná príslovka *kde* význam: „pýtame sa ňou 1. na miesto, na ktorom sa niečo deje, na ktorom niečo je: A detiská kde sú? (Jil.) Kde sme vlastne? (Kuk.) 2. na miesto, na ktoré niečo smeruje, na ktoré miesto (= kam): Kde ideš?"

Myslíme, že reálnu jazykovú skutočnosť (v spisovnom jazyku!) nevystihuje názor, že pokiaľ ide o zámeno *kam* a jeho odvodeniny „načim sa opierať o živú reč a vôbec neužívať tvary *kam, niekam, nikam*",[5] ako naznačoval už S. Czambel, keď napísal, že „smieme tiež písať: *kde ideš, ta idem* (m. *kam ideš, tam idem*), lebo Slováci skutočne tak hovoria",[6] ale ani názor, že vo význame smerovania možno používať len *kam*, že je nesprávne hovoriť *Kde ideš?* Materiál ľahko dokáže (pozri uvádzané príklady) nesprávnosť prvého i druhého názoru.

Tento záver potvrdzuje i fakt, že v spisovnej slovenčine i odvodené slová od *kde*, napr. *kdesi, dakde, niekde, nikde, bohviekde, kdeže, hocikde, bárkde, kdekoľvek* majú nielen význam miesta, ale i význam smerovania na neznáme miesto. SSJ pri každom z týchto slov (okrem *kdeže*) uvádza ako druhý význam „na neznáme miesto"; nepovažujeme preto za potrebné toto použitie dokladať ďalšími príkladmi. Neuvedenie významu smerovania pri *kdeže* je zrejme v slovníku nedopatrením, porov. napr.: *A* kdeže *zájdete s tou pokorou, mamo?* (Mináč), ktoré narušuje jednotnosť výkladu týchto slov v slovníku, pretože si ony svojím charakterom jednotný výklad vyžadujú.

Nejednotnosť vo výklade uvádzaných slov sa prejavuje ešte v týchto drobnostiach[7]: 1. Pri slove *hocikde* sa okrem opisného výkladu „na ktorékoľvek miesto, kamkoľvek" dodáva v zátvorkách (na rozdiel od všetkých

[5] *Rozličnosti*, Slovenský jazyk 1, 1943, 154 n.
[6] *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd. Martin 1919, 165.
[7] Hoci tu ide v porovnaní s celkovou správnou výstavbou hesla o maličkosti, predsa sa však aj na tieto prípady vzťahujú slová lexikografického kolektívu ÚJČ ČSAV, že „vyrovnání by zasloužily rozdíly ve výkladu slovotvorně i významově (a zvláště i abecedně) blízkych hesel", že „konfrontace výkladu hesel slovotvorně, významově nebo věcně korespondujících byla v SSJ provedena dosti nedůsledně", najmä keď doslova hovoria, že „nejednotnost výkladu i zpracování zvlášť vynikne, je-li u jednoho z heslových slov poukaz na slovo příbuzné (synonymum, antonymum apod.)" *(Slovník slovenského jazyka z hlediska současné lexikografické teorie i praxe*, SR 31, 1966, 22).

ostatných hesiel) „vyjadruje smer", čo zbytočne opakuje už obsiahnuté v predchádzajúcom opise. 2. Pri výklade slova *bohviekde* sa používa synonymné *ktoviekam,* ktoré sa ale v slovníku ako samostatné heslo neuvádza (dodajme: neprávom[8]). 3. V niektorých heslách sa k výkladu významu používajú synonymné zloženiny s *kam (kamsi, nikam, niekam, kamkoľvek)* a pri niektorých sa uvádzajú synonymné zloženiny s *kde,* tvorené pomocou iných častíc *(da-, nie-, voľa-, -si),* napr. *dakde* (hoci heslo *dakam* je v slovníku), pri *hocikde, bohviekde.*

Otázka, nakoľko sa u jednotlivých autorov alebo v jednotlivých štýloch, žánroch a pod. z dvojíc *ta—tam, kam—kde* na označenie smeru využíva príznakový alebo bezpríznakový člen[9] (v pozíciách, kde kontext signalizuje význam smeru), sa nedotýka ich systémového vzťahu. Systém to umožňuje, ale je to výlučne záležitosť realizácie systému, plánu reči (parole). Dialektika systémového vzťahu opozičných párov, ktorý označujeme termínom privatívna opozícia, je práve v tom, že tento vzťah bez zmeny svojej k v a l i t y dovoľuje na úrovni realizácie významné k v a n t i t a t í v n e presuny, ktoré m ô ž u prerásť i v zmenu kvality systémového vzťahu, čím dochádza k preskupeniu systému opozícií v jazyku. (Nemožno preto z hľadiska súčasného systému, neprihliadajúc na historický vývoj, vylúčiť, že i v slovenčine dôjde, ako je to napr. v češtine a v ruštine, k prísnemu rozlíšeniu významu slov *ta, kam* (smer), *tam, kde* (miesto), alebo že naopak v týchto jazykoch sa zmení ich vylučovací vzťah na privatívnu opozíciu ako v slovenčine, čoho náznaky možno badať napr. v hovorovej ruštine.)[10]

Zdá sa, že pri výklade významov slov *kam, kde, ta, tam* a pri odporúčaní alebo neodporúčaní ich používania viedli autorov (S. Czambla, autora Rozličností v Slovenskom jazyku i J. Mihála) snaha vystihnúť to, čo je pre slovenčinu špecifické, a pritom špecifické predovšetkým na pozadí stavu v spisovnej češtine. Opierali sa pritom o stav, aký je v používaní týchto slov v slovenských nárečiach.

Predpokladáme, že v porovnaní so spisovnou češtinou (kde sa prísne rozlišuje medzi *kam* = smer a *kde* = miesto, ale *tam* označuje smer i miesto) a napr. spisovnou ruštinou (kde je v prísnom rozlíšení smeru a miesta paralelizmus: *kuda—tuda, kde—tam*) výklad vzájomného vzťahu slov *ta—tam, kam—kde* ako privatívnej opozície vystihuje práve špecifikum vzťahu týchto javov v spisovnej slovenčine.

[8] Ide totiž o to, že, ako pripomína citovaný lexikografický kolektív ÚJČ, „jednou z běžných lexikografických zásad je, aby slova užitá ve výkladu významu nebo jako s y n o n y m a (podč. J. R.) byla také heslovými slovy v slovníku" (tamže, 23).

[9] Porov. i n á š článok *Charakter opozície neurčitých zámen typu kto-nibuď, kto-to,* Československá rusistika 10, 1965, 200.

[10] Porov. konštatovanie značky L. S. v časopise Russkij jazyk v nacionaľnoj škole (1966, č. 1, str. 63), že „v razgovornoj reči našich dnej voprositeľnoje narečije *gde* neredko upotrebľajetsia vmesto narečija *kuda* — v kakoje mesto, v kakuju storonu".

Pre vysvetlenie možnosti formovania sa práve takéhoto vzťahu v slovenčine mohli by sme sa oprieť o Czamblov výklad: „Kde slovesom alebo predložkovým pádom jasne určujeme smer, tam nemajú miesta príslovky *hore, dolu, von, dnu, dovnútra, späť, zpiatky, nazad*" (čo ale Czamblovi nebránilo žiadať pri používaní *ta* vlastne opakovanie významu smeru), pretože „stačí, keď je smer iba jedným spôsobom označený".[11] Súdiac podľa jednotlivých pozorovaní (a výklad vyššie patrí k nim), bolo by možné sformulovať záver, že v slovenčine sa silne presadzuje tendencia nevyjadrovať explicitne gramatickými alebo lexikálnymi prostriedkami to, čo je už kontextom jednoznačne dané.

Jedným z otvorených problémov v súčasnej lingvistike je problém hraníc uplatnenia princípu binárnych opozícií (a tým viac princípu privatívnej opozície) v jednotlivých plánoch jazyka.[12] Oblasťou, kde sa uplatnenie tohto princípu prijíma veľmi skepticky, je lexika.

Pri našom rozbore vzťahu slov *ta—tam, kam—kde* sme vychádzali práve z presvedčenia, že i v oblasti slovnej zásoby pri vysvetlení vzťahov významovo blízkych jednotiek (teda jednotiek, ktoré majú „Vergleichsgrundlage" Trubeckého, základ porovnávania) môže byť uplatnenie princípu binárnych opozícií (a to práve ako privatívnych opozícií typu A—nič o A) prostriedkom, pomocou ktorého možno preniknúť k štruktúre systémových vzťahov jednotiek slovnej zásoby.

Jozef Vavro

CIGEĽ, CIGĽAN/CIGLIANKA, CIGLIANSKY

1. Meno neveľkej obce pod hrebeňmi Vtáčnika — jej menom pomenovali pred štyrmi rokmi významný banský podnik medzi Prievidzou a touto obcou — sa v posledných rokoch píše aj vyslovuje často a niekedy dôsledne ako „Cígeľ", teda s dlhým *í*.

Táto nesprávna, hoci zdanlivo hyperkorektná podoba, násilne sa usilujúca nadviazať na pôvodné nemecké meno *Ziegel* (= tehla), vyskytuje sa sústavne najmä na stránkach prievidzských okresných novín — týždenníka Prieboj. Napr.: *technici bane Cígeľ* (4., 1965, č. 47); *Baník Cígeľ* (4, 1965, č. 51); *Cígeľ hlási hotovo* (4, 1965, č. 52); *Baník Cígeľ Prievidza* (5, 1966, č. 1); *Cígeľ spomína* (5, 1966, č. 2); *Krátko z Cígľa* (5, 1966, č. 17); *organizácie*

[11] C. d., 162 n.

[12] Porov. napr. H. Křížková, *Privativnyje oppozicii i nekotoryje problemy analiza mnogočlennych kategorij*, Travaux linguistique de Prague 1, Praha 1964, 203.

v Cígli (5, 1966, č. 19), atď. Vplyvom zrejme i stredoslovenského krajského denníka Smer, kde čítavame tiež podobu „Cígeľ" namiesto *Cigeľ* (napr.: *V Cígli viac a lacnejšie* — 18, 1966, č. 38; *v bani Cígeľ* — tamže, č. 40), preniká najnovšie táto nesprávna forma spomínaného miestneho názvu aj do ústredných novín, napríklad do Pravdy (tak v čísle z 18. 12. 1965 — a tohože dňa i v televízii — sa spomína *baňa Cígeľ*, no zato v čísle z 8. jan. 1966 sú opäť správne tvary *v Cígli, Cígľu*). Násilné, neprirodzené a norme sa priečiace znenie „Cígeľ" ujalo sa tiež vo Vlastivednom sborníku Horná Nitra I, 1962, 11 a II, 1965, 246, ktorý vydáva Stredoslovenské vydavateľstvo v B. Bystrici *(z Cígľa, Cígeľ)*.

Podľa našej mienky niet dôvodu meniť staré a až do najnovších čias bežným úzom krajovým i spisovným, celonárodným normované pomenovanie obce Cigeľ, ako je ono zaznačené na starších i novších mapách najrôznejších typov (napr. zo súčasných na administratívnej mape Stredoslovenského kraja z r. 1961, na mape č. 74 v Československom vojenskom atlase, Praha 1965, alebo hoci na mape Prievidze a okolia v 14. čísle Sveta socializmu z t. r.) a ako ho uvádzajú staré i nové lexikony a zoznamy našich obcí: *Czigeľ*[1] (pričom, ako je známe, *ľ* sa v starších dielach z dobových ortografických príčin písalo bez mäkčeňa ako *l*) a Cigeľ.[2] Takisto s krátkym *i* nájdeme názov obce Cigeľ v historických prácach starších, najmä maďarských, a novších, slovenských: *Czigel, Cziglen* (r. 1461)[3] alebo *Cziggeľ*[4] (táto podoba zdôrazňuje práve krátkosť *i*), *Cigeľ, v Cigli*[5] a pod.

S názvom *Cigeľ* sú príbuzné svojím pôvodom, svojou etymológiou taktiež známe východoslovenské miestne názvy *Cigeľka* a *Cigla*[6]. I tieto sú odvodené z nemeckého slova *Ziegel*, a to je zas odvodené z latinského substantíva *tegula*, ktoré je utvorené zo slovesa *tego* — kryjem, pokrývam. (Slovenské podstatné meno *tehla* je teda prevzaté priamo z latinčiny: *tegula tegъla tegla* > *tehla*, kým české *cihla* alebo srbochorvátske *cigla* je prevzaté prostredníctvom nemčiny.[7]) Z historických prameňov vieme, že Cigeľ vznikol ako stará slovenská osada už niekedy na začiatku 12. stor. a pôvodne sa menoval *Lúčka* — v listinách zo 14. stor., napr. z r. 1362, sa uvádza ako *Luchka* — a potom v bližšie neznámom čase dostal svoje terajšie meno, a to možno od nejakého tehliarskeho podnikateľa, vyslaného ta do-

---

[1] J. M. Korabinský, *Geografisch-Historisches und Produkten Lexikon*, Pressburg 1786. — E. Fényes, *Magyarország geogr. szótár*, Pesten 1851.

[2] *Štatistický lexikon obcí na Slovensku*, 1921. — *Lexikon obcí Slovenskej republiky*, 1940. — *Administrativní lexikon obcí RČS*, Praha 1955.

[3] *Nyitravármegye. Magyarország vármegyei és városai*, Budapest 1898, 128.

[4] J. Nagy, *Nyitra Megye Helyirása I*, 1864, 45.

[5] M. Mišík, *Osídlenie Hornej Nitry*. Historický sborník kraja 2, B. Bystrica 1965, 13, 56, 57, 70, 71. — J. Vavro, *Prispevok ku charakteristike prievidzského nárečia*, JČ 13, 1962, 51.

[6] Pozri napr. *Administrativní lexikon obcí RČS*, Praha 1955.

[7] Porov. napr. J. Holub—F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.

míniom.[8] Pomenovanie takto premenovanej dediny, ktorá ostala vždy čisto slovenská,[9] sa svojským spôsobom štruktúrne vpravilo do slovenskej (slovanskej) formy: nastalo tu skrátenie pôvodného nemeckého dlhého *ie(i)* na *i*, kodifikovala sa pohyblivosť samohlásky *e* na spôsob striednice za mäkký jer (teda *Cigeľ*, ale *Cigľa . . .*), zmenilo sa stredné nemecké *l* na mäkké *ľ* v koncovej pozícii.

Nebolo by teda žiadúce, aby sa meno tejto obce narúšalo len preto, že dlhé *í* je v nemeckom slove *Ziegel*, z ktorého historickou zhodou okolností pred stáročiami vznikol dnešný na základe zákonitostí vývinu slovenského jazyka adaptovaný názov starého slovenského sídliska. Miesto neodôvodneného novotvaru „Cígeľ" má sa teda používať i v spisovnej reči podoba *Cigeľ*.

2. Aj dávno zaužívané[10] obyvateľské meno *Cigľan/Ciglianka* začalo sa v poslednom čase menovite v hornonitrianskej tlači objavovať v nesprávnej podobe. Namiesto správneho obyvateľského mena *Cigľan (Cigľania)* sa v spomenutom okresnom týždenníku alebo píše nesprávna podoba „Cígeľčania", alebo sa radšej používa opis „občania obce Cígeľ".[11] Prechýlené ženské obyvateľské meno k mužskému menu „Cígeľčan" sme síce v tlači nenašli, ale zato meno potoka Ciglianka, utvorené rovnako ako prechýlené ženské obyvateľské meno od mužského mena *Cigľan*, ktoré sa takto uvádza na mapách aj v historickej a inej spisbe,[12] nahrádza sa v nedávnej kurzívke Prieboja podobou „Cígeľka" *(Keď sa Cígeľka naplnila jarnými vodami)*[13] — ako známa východoslovenská osada Cigeľka, pravda, so spomenutým chybným í.

3. Prídavné meno utvorené z názvu *Cigeľ* znie správne *cigliansky* (nie *cigeľský*, resp. *cígeľský*), lebo sa má tvoriť tak ako prechýlené obyvateľské meno,[14] a to je *Ciglianka*. (Porovnaj: *Nitran/Nitrianka — nitriansky; Hradčan/Hradčianka — hradčiansky* a pod.) Nesprávne je teda, keď sa píše napríklad: *C í g e ľ s k ý rekord* (Prieboj 5, 1966, č. 15), *pre c í g e ľ s k é uhlie* (tamže č. 4), *c í g e ľ s k í baníci* (Prieboj 4, 1965, č. 47) a pod. Správne má byť *c i g l i a n s k y rekord, c i g l i a n s k e uhlie, c i g l i a n s k i baníci.*

---

[8] E. F ü g e d i, *Nyitramegye betelepülése*, Budapest 1938, 50, 61. — M. M i š í k, c. m., 56, 57, 70, 71.

[9] Tamže, 70.

[10] O význame zaužívanosti obyvateľských mien a z nich odvodených príd. mien porov. i Š. K o p e r d a n, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 87.

[11] Napr. Prieboj 5, 1966, č. 2.

[12] Pozri napr. J. M a r t i n k a, *A privigyei medence vízrajza*, Nagybecskerek 1918, 10, 37, J. V a v r o, c. m., 51 a i.

[13] Prieboj 5, 1966, č. 19.

[14] Pozri napr. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. vyd., Bratislava 1962, 65—66.

Ferdinand Buffa

O FORMÁCH SLOVA *DLÁTO* V SLOVENČINE

1. Slovo *dláto* ako pomenovanie nástroja, používaného u nás už od pradávna, má v slovenčine niekoľko slovotvorných derivácií. Pri týchto deriváciách je veľmi pozoruhodné najmä ich geografické rozšírenie v našich nárečiach a funkcie, v akých sa využívajú, a to v nárečiach, ako aj v spisovnom jazyku. V našom príspevku sa zaoberáme uvedeným slovom práve z tohto slovotvorného hľadiska; nárečový materiál máme z archívu dialektologického oddelenia JÚĽŠ (zozbieraný pre *Atlas slovenského jazyka* podľa dotazníka, ktorý zostavili E. Pauliny a J. Štolc) a doklady zo spisovného jazyka sú z archívu oddelenia spisovného jazyka JÚĽŠ SAV (z kartotéky pre *Slovník slovenského jazyka*).

2. Slovo *dláto* vo význame „nástroj na dlabanie" je staré pôvodné slovanské slovo (predpokladané **dolb-to*) známe vo všetkých slovanských jazykoch. V tejto svojej základnej podobe sa však v našich nárečiach nevyskytuje všade; známe je (p. mapu) predovšetkým v stredoslovenských nárečiach vých. polovice Hontu, ďalej v Novohrade, vo Zvolenskej, v Liptove, v Turci a na Orave. Zo západoslovenských nárečí je známe v sev. polovici Trenčianskej (od Púchova na sever) a na Záhorí. Z východoslovenských nárečí táto základná podoba uvedeného slova, pravda, s krátkym *a* (teda ako *dlato*) je známa skoro v celom Zemplíne (okrem jeho západného okraja, teda od Ondavy na východ). Túto základnú a pôvodnú podobu *(dláto)* môžeme teda vyhlásiť za typicky stredoslovenskú, lebo je známa (ako neutrálne pomenovanie nástroja na dlabanie) skoro vo všetkých stredoslovenských nárečiach (okrem Tekova a jemu priľahlých častí Hontu a Nitrianskej a okrem Gemera). Okrem tohto základného tvaru v uvedených stredoslovenských nárečiach je známa aj deminutívna podoba *dlátko* ako pomenovanie menšieho dláta a väčšinou aj forma *dláce* s expresívnym citovým zafarbením. V okrajových oblastiach západných a východných slovenských nárečí sa základná forma *dláto* (na východe *dlato*) udržala tak ako mnohé iné archaické prvky v okrajových nárečiach. Okrem toho mohli na jej udržanie vplývať aj podobné základné formy tohto slova v susedných moravských a ukrajinských nárečiach.

V ostatných slovenských nárečiach sa vo význame „dláto" ako základné tvary používajú niektoré slovotvorné derivácie od uvedeného slova ako slovotvorného základu. Tak v ostatných východoslovenských nárečiach (teda v nárečiach Spiša, Šariša, Abova a záp. okraja Zemplína) ako základné, neutrálne pomenovanie „nástroja na dlabanie" sa používa forma *dlatko;* podoba *dlato* je tu spravidla neznáma. Ako deminutívum so silným expresívnym zafarbením sa tu používa forma *dlatečko.* Forma *dlátko* ako základné pomenovanie sa miestami vyskytuje aj na Záhorí a v sev. oblastiach Oravy a v Trenčianskej. Formálne, historicky tu ide o deriváciu od základu *dlato* príponou *-ka,* pre ktorú je charakteristické, že sa používa na tvorenie deminutív pri substantívach stredného rodu. (Spomínali sme, že v stredoslovenských nárečiach k základnému tvaru *dláto* je deminutívum *dlátko.)*

V ostatných slovenských nárečiach prevláda ako základné pomenovanie uvedenej reálie forma *dláco/dláce.* Forma *dláco* je známa v južnej polovici Trenčianskej (od Púchova na juh, pričom na Považí — až po Piešťany — sa používa

so zdvojeným *cc*, teda ako *dlácco*), ďalej skoro v celej Nitrianskej (okrem okolia Prievidze a sev. Záhoria), vo vých. časti Bratislavskej, v juhozáp. cípe Tekova a v skoro celom Gemeri (okrem jeho záp. okraja). Svojím rozšírením je teda forma *dláco* západoslovenská a gemerská. Formálne, historicky ide o odvodeninu so sufixom *-ce* (z pôv. **-bce*, ktoré je napríklad aj v slovách *vajce, srdce, slnce* ap.), pre ktorý je príznačné vytváranie deminutív od substantív stredného rodu (p. spomínaný stredoslovenský expresívny tvar *dláce* k základnému *dláto* a iné strslov. formy typu *maslo — masielce, čelo — čielce, sklo — skielce, bŕdo — bŕdce* ap.); pôvodné „dláce" sa na tomto území však zmenilo v dnešné *dláco* podobne ako v slovách *vajco, líco, pleco, vreco* ap. (morfologickým vyrovnaním pôv. typu *pole* a *mesto* v prospech typu *mesto;* pozri na mape izoglosu foriem typu *plece;* na ostatnom území sú len formy na *-o*, iba na Záhorí je *plece*).

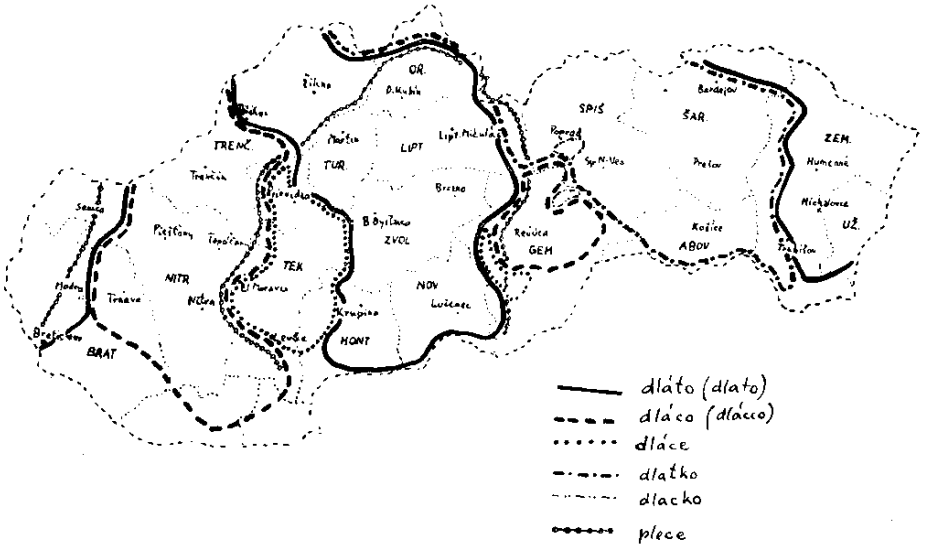

V záp. Spiši a vo vých. Gemeri, kde sa stretá výchslov. *dlatko* a gemerské *dláco*, vznikla podoba *dlacko* (asi z pôv. *dlaco* pripodobnením k *dlatko*).

Pôvodná forma *dláce* sa dodnes zachovala skoro v celom Tekove (okrem jeho južnej časti, kde je *dláco*), v Nitrianskej v okolí Prievidze a na záp. okraji Gemera a vých. Novohradu (teda všade tam, kde je *more, pole, plece* ap.; pozri mapu). Územne teda forma *dláce* je stredoslovenská, no štruktúrne patrí k podobe *dlaco*, ktorej ťažisko je v západoslovenských nárečiach.

K ostatným formám *dláco, dláce* ešte toľko, že v spoluhláske *c* je zjednodušená skupina *tc: dláto + ce > dlátce > dlácce > dláce* (podobne ako v bežnej výslovnosti prípady typu „occa" = *otca*, „succa" = *sudca* ap.).

3. Z dnešného hľadiska máme teda v slovenských nárečiach v zásade dvoje pomenovaní pre *dláto:* na jednej strane základná forma *dláto (dlato)* a na druhej strane derivované *dlatko*, resp. *dlacko* a *dlaco (dlace)*. Derivované (formálne deminutívne) formy vo funkcii základného pomenovania nie sú v našich nárečiach nijakou zvláštnosťou (tak máme napr. zápslov.

pivónka namiesto *pivónia*, výchslov. a južnostrslov. *miska* namiesto *misa*, výchslov. a časté zápslov. *smotanka* namiesto *smotana* atď.; ich rozsah a zemepisné rozšírenie však ešte len bude treba zistiť). Zaiste súvisia so zvykom nášho vidieckeho človeka používať aj v pokojnom, pohodlnom rozprávaní deminutíva, k čomu náš jazyk má všetky predpoklady (skoro všetky substantíva sú schopné tvoriť deminutíva, a to viacstupňové). Je však pozoruhodné, že derivácie jednotlivých slov vo funkcii základných pomenovaní sa územne — ako sa zdá — nekryjú. Azda väčšie množstvo príkladov nám odhalí isté zákonitosti alebo aspoň tendencie aj v tejto oblasti. Okrem toho v prípade slova *dláco, dlatko* zaiste nebolo bez významu aj to, že aj viaceré pomenovania vecne príbuzných reálií sú v našich nárečiach tiež odvodené; máme tu na mysli prípady, ako *mlátok*, resp. *hamrík, pilník, pílka* ap.

Zo synchrónneho hľadiska v našom prípade *dláto: dlátko, dláce* ide o špeciálny prípad slovotvornej diferencovanosti slovenských nárečí. Derivácie od istého základu (v našom prípade od základu *dláto*) tu nevyvolala objektívna skutočnosť (potreba nazvať nové veci), ale skôr subjektívny postoj používateľa jazyka ku skutočnosti už pomenovanej. Treba totiž predpokladať, že základný tvar *dláto* bol pôvodne určite známy vo všetkých našich nárečiach; v niektorých z nich (opísali sme, v ktorých) však ho nahradila derivovaná (pôvodne iste deminutívna) forma, a to tak úplne, že základný tvar sa prestal používať. Pritom v pomenovanej reálii zaiste nenastali nijaké podstatnejšie zmeny. Ide tu o akúsi lexikalizáciu pôvodných deminutív v istých nárečiach. Jednako hovoríme tu o slovotvorných diferenciách, lebo na pomenovanie tej istej veci sa používajú v našich nárečiach slová s tým istým slovotvorným základom, ale líšiace sa rozličnými sufixami. Ostáva zatiaľ otvorená otázka, prečo práve na stredoslovenskej nárečovej oblasti ako na väčšom kompaktnom území sa zachoval pôvodný základný tvar *dláto*, kým vo väčšine východoslovenských a západoslovenských nárečí ho vytlačili pôvodné deminutíva. Pritom tieto pôvodné deminutíva majú istú expanzivitu (napr. forma *dlatko* do záp. Zemplína a azda aj forma *dláce* do Tekova, pravda, už v dávnejšom období ešte pred zmenou koncového *-e* na *-o*). Zaujímavé je tu najmä gemerské územie s formou *dláco*, na záp. dokonca *dláce*, ktoré je oddelené hontiansko-novohradským *dláto* od tekovského *dláce*.

Za veľmi pozoruhodný v tejto súvislosti pokladáme fakt, že na základe slovotvorného materiálu sa v našom prípade slovenské nárečia delia na tri tradičné skupiny: stredoslovenskú (so základným tvarom *dláto*) a západoslovenskú i východoslovenskú (s derivátmi *dláco, dlatko* v tej istej platnosti ako strslov. *dláto*).

4. V spisovnej slovenčine sa ako základné pomenovanie „nástroja na dlabanie" vžil pôvodný tvar *dláto*. Tento tvar sa používa aj v krásnej lite-

ratúre, aj v odbornej spisbe. A tak slovo *dláto* v tejto základnej podobe nachádzame u mnohých našich starších i novších spisovateľov, pravda, často v prenesenom význame (napr. u Gráfa čítame vetu: *V. Hugo, veľký sochár, berie do rúk* dláto *a pred jeho očami začína tesať svoje gigantické sochy;* u Jesenského je napr.: *Hlad, strádanie — to* dláto *slobody . . .;* podobne aj u iných ako napr. u Vajanského, Kukučína, Hviezdoslava, Alexyho, Figuli, Kostru a i.). V odbornej literatúre sa používa naskrze len forma *dláto.* V beletrii sa popri tomto základnom tvare používa často — a to aj u toho istého spisovateľa — aj derivovaná forma *dlátko.* Tak napríklad Hviezdoslav má takúto vzletnú vetu: . . . dláto *mohutné ty, čo vyludzuješ život z mramoru . . .* alebo u Tajovského je napr. . . . *jedlica . . . ako najfajnejším* dlátkom *tíško okliesnená* a podobne ho nachádzame u Sládkoviča, Šoltésovej, Gráfa, Štítnického a i. Nazdávame sa, že forma *dlátko* sa veľmi dobre hodí najmä do hovorenej podoby spisovného jazyka. U Vajanského nachádzame aj podobu *dlátik: . . . a na nich (kameňoch) božským* dlátikom *vyryté sú línie . . .* (Kotlín 1931, 20). Táto forma, ktorú sme doteraz inde nestretli, vyzerá na básnický výtvor autorov. Podobu *dlátce* ako príznakovú pokladáme za veľmi vhodnú na rozličné štylistické využitie najmä v krásnej literatúre.

DISKUSIE

Vlado Uhlár

TVARY *BOU, MAU* A *DOBRÔ, DOBRIEHO* A SPISOVNÁ SLOVENČINA

Spisovná slovenčina donedávna trpela nedostatkom vypracovanosti niektorých štýlov, zavineným do istej miery aj nedostatkom teórie štylistiky. V dôsledku tejto skutočnosti sa ochudobňoval aj náš jazyk; za spisovné sa pokladali iba útvary knižných štýlov, kým tvary konverzačného štýlu spisovného jazyka sa z neho vylučovali ako nespisovné. A predsa bohatstvo a vypracovanosť spisovného jazyka sa posudzuje nielen podľa bohatstva slovnej zásoby a rozvitosti gramatickej sústavy, ale rovnako aj podľa rozmanitosti a vypracovanosti štýlov spisovného jazyka pre všetky oblasti verejného a súkromného styku.

Uznanie konverzačného štýlu[1] ako svojráznej, ale pritom plnoprávnej formy spisovného jazyka je v jazykovede len nedávne. A jednako skutočnosť je taká, že azda všetky spisovné jazyky vznikli z pôvodných kultúrnych jazykov, používaných a rozvíjaných pôvodne iba v ústnych prejavoch jeho vzdelaných príslušníkov, a že konverzačný štýl tvoril veľmi podstatnú ich časť. Pokiaľ ide o slovenčinu, v našej vede sa všeobecne uznáva, že A. Bernolák r. 1787 za spisovnú slovenčinu kodifikoval kultúrny západoslovenský jazyk, ktorý sa vyformoval najmä medzi vzdelancami okruhu trnavskej univerzity a na jej širokom okolí na podklade južného západoslovenského nárečia,[2] a obdobne Ľ. Štúr za celoslovenský spisovný jazyk

[1] Používam termín *konverzačný štýl* v protiklade k štýlu umeleckému, odbornému, administratívnemu a publicistickému; podľa používania je vhodné nazývať ich spoločne knižnými štýlmi, lebo sa používajú prevažne v písomných prejavoch. Porovnaj môj článok *O konverzačnom štýle slovenského spisovného jazyka*, Slovo a tvar IV, 1950, 9—16. M. Ivanová-Salingová, *Štylistika*, Bratislava 1965, používa termín *hovorový štýl spisovnej slovenčiny, hovorový jazyk, hovorová reč* (str. 15). J. Mistrík, *Slovenská štylistika*, Bratislava 1965, podobne ako E. Pauliny, medzi dorozumievacími štýlmi preberá jazykový štýl súkromného styku (hovorový štýl) (str. 19). Š. Peciar, *Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny*, Jazykovedné štúdie VIII, 1965, 42—70, spomína túto problematiku na str. 45. Najnovšie sa veľmi dôkladne a podnetne s touto problematikou vyrovnáva český jazykovedec M. Jelínek, *Postavení hovorového stylu mezi styly funkčními*, Slovo a slovesnost 27, 1966, 104—118. Tam aj ostatná príslušná literatúra.

[2] E. Pauliny, *Dejiny spisovného slovenského jazyka*, Slovenská vlastiveda V. 1948, 348 n.; tenže, *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka*

uzákonil kultúrny jazyk vzdelancov na základe stredoslovenských nárečí ako najrozšírenejších a najreprezentatívnejších pre formujúci sa slovenský národ. Je známe, že stredná slovenčina sa od stredoveku prebíjala aj na ostatné slovenské oblasti a prejavovala tendenciu byť nadnárečovým útvarom.

Konverzačný štýl pochopiteľne nestratil svoju osobitosť v rámci národného jazyka ani po kodifikácii spisovného jazyka. Lenže keď sa tento jazyk začína používať aj v písomnej forme ako najcharakteristickejšej podobe celonárodného spisovného jazyka, konverzačný štýl sa prestáva osobitne pociťovať ako svojbytný štýl spisovného jazyka a v povedomí používateľov začína klesať do roviny ľudovej reči, ako ho potom charakterizujú aj oni sami. Toto ich stanovisko donedávna sa uplatňovalo aj vo vede.

V mladých spisovných jazykoch, za aký pokladáme aj slovenčinu, norma spisovného jazyka sa podľa jeho knižných štýlov pociťuje tak prísne záväzne, že sa jej neúplná realizácia v ústnych prejavoch konverzačného štýlu posudzuje ako nesprávna, a teda nespisovná. Hláskoslovné a tvaroslovné prostriedky spisovného jazyka sú vo vedomí prostejších vzdelancov také záväzné, že sa každá odchýlka veľmi často odsudzuje ako nedostatočné osvojenie a porušovanie spisovnej normy, prejav nedostatočnej jazykovej kultúry, ba až zámerného poškodzovania národného jazyka, a tým aj národnej osobitosti.[3]

Aj v slovenskej jazykovede v nedávnej minulosti, keď sa začala rozpracúvať problematika štýlov spisovného jazyka, vyskytla sa pochybnosť, či v slovenčine jestvuje konverzačný štýl.[4] Oblasť slovnej zásoby a syntaxe spisovnej slovenčiny podáva veľké bohatstvo prostriedkov, ktoré sa dnes jednoznačne hodnotia ako prostriedky konverzačného štýlu, ale ich hodnotenie sa v minulosti často posúvalo do roviny vyjadrovacích prostriedkov nespisovných.

Tento názor spomínam najmä preto, lebo sa v tomto článku vynasnažím poukázať aj na pravdepodobný prameň takýchto náhľadov. Nazdávam sa totiž, že jeho zdrojom je v prvom rade nedostatok výrazných odlišovacích prostriedkov povahy morfologickej, ale hlavne fonematických; v druhom rade zasa skutočnosť, že pokiaľ týmito prostriedkami slovenčina disponuje, naša kultúrna verejnosť si ich málo uvedomuje, je voči nim nevšímavá, nedostatočne ich využíva, ak istá časť nemá k nim dokonca záporné stanovisko. I naša jazykoveda a škola majú na tom podstatný podiel.

Konverzačný štýl spisovného jazyka aj napriek istej voľnosti, ktorá vyplýva z toho, že sa používa temer výhradne v ústnom styku, je útvarom

a našej národnej kultúry, sborník O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956.

[3] Porov. naposledy napr. článok V. Záborského *Ako sa vám páči*, Kultúrny život 21, 1966, č. 9, str. 9.

[4] Porov. J. Horecký, *Kapitoly zo štylistiky a gramatiky slovenčiny*, Praha 1955/56 a Š. Peciar, c. m., 43.

spisovného jazyka.[5] V zhode s pôvodom a kodifikovaním nášho spisovného jazyka pokladáme konverzačný štýl za takú jeho formu, ktorou sa v bežnom styku dorozumievajú príslušníci nášho národa s vedomím, že ich prejav má charakter kultúrnosti, prejavujúcej sa značnou disciplinovanosťou výrazu aj formy, a že v takomto prejave je spisovná norma záväzná aj vo výslovnosti.

Za spisovný konverzačný štýl však nemožno pokladať nielen vznikajúcu „mestskú reč" sídlisk, interdialekt zo vzájomného prelínania sa viacerých nárečí s prvkami spisovného jazyka, ale ani takú reč ktorejsi vrstvy vzdelancov, ktorá sa pri zachovaní podstatných čŕt spisovného tvaroslovia a pri istej redukcii niektorých znakov hláskoslovia sústavne a zámerne zanešváruje slangovými výrazmi. Takéto deformovanie jazyka, hoci aj v rodinách so značnou intelektuálnou náročnosťou, nie je prejavom skutočnej kultúry jazyka; nesvedčí im ani vo familiárnom styku, v ktorom maznavosť sa čudne spriada s expresivitou, až siláctvom slangových pouličných spotvorenín. Iba ľahostajný a povýšenecký vzťah k jazyku býva najčastejšie pareniskom takejto pochybenej mestskej reči, najnižšieho konverzačného štýlu veľkomestských periférií, a napodiv, mládežníckeho slangu vysokoškolákov a stredoškolákov veľkomesta.[6]

Ak sme spomenuli, že sa niekedy s rozpakmi hovorilo o konverzačnom štýle spisovnej slovenčiny, uviedli sme, že to bolo pravdepodobne aj v dôsledku neuvedomovania si tých tvaroslovných prostriedkov, ktorými konverzačný štýl disponuje a ktorými sa výrazne odlišuje od štýlov knižného jazyka. Tieto prostriedky sa však odstatočne nevyužívajú, ba pre nedostatok správnej jazykovej teórie v širších neodborných kruhoch sa priam odsudzujú ako nespisovné.

Knižný ráz dnešnej spisovnej slovenčiny výrazne sa upevnil hodžovsko-hattalovskou opravou štúrovskej slovenčiny r. 1851. Vtedy sa odstránil aj bernolákovsko-štúrovský fonematický pravopis zavedením etymologického spôsobu písania *y* a *i*. Nás tu však zaujíma predovšetkým skutočnosť, že z knižných štýlov spisovnej slovenčiny sa podľa písomnej podoby odstránili tvary minulého času mužského rodu slovies *bou, mau, vedeu, piu, počuu* ap. a dvojhláskové tvary prídavných mien *dobrô, dobrieho, dobriemu, dobrie*.[7] Tento stav je dnes skutočnosťou, na ktorej nič nemení ani prí-

[5] Porov. používanie termínov a názory autorov v pozn. 1. Dávam prednosť termínu *konverzačný štýl* pred termínom *hovorový štýl;* s ním sa často súbežne používa aj názov *hovorový jazyk,* ktorý dakedy koliduje s pojmom *ústny jazykový prejav.* Porov. Š. Peciar, c. m., 45. Konverzačný štýl sa však nevzťahuje iba na prejavy konverzácie.

[6] K problematike slangu, slangových výrazov a žargónu porov. publikáciu *Jazyk a štýl modernej prózy,* Bratislava 1956, najmä referáty a diskusné príspevky J. Ružičku, J. Mistríka, M. Urbančoka, R. Schneka, F. Daneša a ďalších.

[7] Porov. Ľ. Štúr, *Nárečja slovenskuo a potreba písaňja v tomto náreční* a *Nauka reči slovenskej* v knihe *Slovenčina naša,* Bratislava 1957 (editor J. Ambruš). — Porov. tam aj Štúrov článok *Hattalova Grammatica* (recenzia), str. 264—282 a poznámky J. Ambruša k tomuto čl. na str. 359 n.

padná pochybnosť o vhodnosti spomínanej „opravy", ktorá z knižných štýlov spisovnej slovenčiny odstránila spomínané systémové javy, vyplývajúce zo štruktúry spisovnej slovenčiny podľa jej stredoslovenského hláskoslovného charakteru.

Ale ani po r. 1851 neprestala ďalej žiť v každodennom ústnom styku a najmä v konverzačnom štýle spisovná slovenčina s uvedenými charakteristickými znakmi, hoci sa časom vzájomný pomer konverzačného štýlu a knižných štýlov spisovného jazyka menil aj v ich ústnej forme, a to najmä po r. 1918 stále citeľnejšie v neprospech plnozvučných dvojhláskových tvarov. Ani táto skutočnosť však nemení na fakte, že slovenčina disponuje v konverzačnom štýle spomínanými tvaroslovnými dubletami výraznej a charakteristickej hláskoslovnej povahy.

Slovenská jazykoveda pre seba a ešte viac na informácie našej pospolitosti mala iste viac vyťažiť aj z podnetov Ľ. Nováka, ktorý už r. 1934 opätovne upozorňoval na zvukové hodnoty slovenčiny[8] a vystríhal pred systematickým odstraňovaním štúrovských tvaroslovných dubliet. Veľmi správne argumentoval, že sa tým ochudobňuje slovenčina nielen vo svojich zvukových hodnotách, ale osobitne aj v rovine štýlov, lebo sa tým strácajú výrazné prostriedky konverzačného štýlu.[9]

Ak sa pred tridsiatimi rokmi Novákov podnet na dôsledné využívanie štúrovských tvarov v konverzačnom štýle našou jazykovedou (napr. v gramatikách a štylistikách) vhodne a účelne nezužitkoval, dá sa to do značnej miery pochopiť z hľadiska našej vtedajšej národnej situácie. Za vtedajších pravopisných (i jazykových) bojov proti neslovenskostiam, ktoré sa Slovákom natískali Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1931 za prenikavého tlaku celého štátneho aparátu vtedajšej buržoáznej republiky, otriasala sa jednota a ustálenosť spisovnej slovenčiny, preto pre štylistickú diferenciáciu takéhoto typu azda nemohlo byť ani dosť pochopenia. Dnešný stav slovenčiny však takéto ochudobňovanie musí zamietnuť a jazykoveda má aj prostriedky na potrebné propagovanie charakteristických tvaroslovných tvarov na rozvíjanie konverzačného štýlu spisovného jazyka aj v jeho zvukovej podobe.

---

[8] Ľ. Novák, *O zvukových hodnotách spisovnej slovenčiny*, Slovenské smery umelecké a kritické 1, 1933/34, 222–229. Porov. aj Novákovu poznámku v čl. *K základom slovenskej ortoepie*, SR 3, 1934–1935, 42–65: „Výslovnosť s *u viďeu, volau, viedou, učiu* je obvyklá i v literárnej reči v štýle konverzačnom, kde sú prístupné aj tvary *dobruo, dobrieho, dobriemu, dobrie* a pod." (str. 56).

[9] Podnety Ľ. Nováka si v osobitných slovenských pomeroch načim o to viac vážiť, že ide o rodáka zo Skalice (najzápadnejšie záhorské nárečie); ide však aj o prvého slovenského moderného lingvistu, ktorý do našej jazykovedy úspešne uvádzal najmodernejšie metódy, pritom s jemnou hudobnou kultúrou, veľmi vnímavého pre zvukové hodnoty reči a ich využívanie v plánoch jazyka. Preto jeho závery sú tým prijateľnejšie aj pre Nestredoslovákov. V prvom článku uvádza aj výroky J. L. Bellu, ktorý chválil plnosť „pekne zaokrúhlených tvarov *dobruo*". J. Vlček v rozhovoroch s poslucháčmi v Prahe pravidelne používal spomínané tvary konverzačného štýlu. Nemožno tvrdiť, že mu šlo o nejakú intímnosť alebo familiárnosť.

Pri čítaní umeleckých diel tých našich autorov, ktorí sú majstrami vo využívaní hovorovej reči vo svojom umeleckom štýle, je priam hmatateľné, ako sa veľmi často a na mnohých miestach iba grafickou formou knižných tvarov zakrýva živá výslovnosť typu *bou, mau, videu, piu, počuu* a tvarov *dobrô*, ale aj *dobrieho, dobriemu, dobrie.*

Kým ešte tvary typu *dobruo (dobrô)* sa zavše nedajú sputnať a prebíjajú sa v svojej hláskovej osobitosti priamo do pera a tlače, tvary slovies *bou, mau* ap. takúto priebojnosť nemajú, a to z toho jednoduchého dôvodu, že hoci ich spisovatelia mysleli, cítili a vyslovovali najmä v dialógoch svojich postáv s koncovým *-u*, v písme zaň použili písmeno *-l*. Platí to najmä o dielach nášho realizmu až do 30. rokov tohto storočia. Zavše aj letmá analýza textu ľahko odkryje, že písané tvary *bol, mal* ap. naozaj treba čítať *bou, mau* ap.

To platí aj o dialógoch v divadelných hrách. Až prekvapuje, ako sa režiséri (aj vplyvom nedostatočných dramaturgických textových úprav v tomto smere) dali natoľko zviazať strohým povrchom písaných tvarov, že nevyužívali tie možnosti, ktoré sa priam ponúkajú čo aj len na rozlíšenie postáv jazykovými prostriedkami, pravdaže, najmä na charakteristiku ľudových postáv.[10] Na veci nič nemení, že sa takéto prostriedky, vlastné konverzačnému štýlu, účinne používajú v styku pracovnom, priateľskom a rodinnom. Prekážkou predsa nemôže byť, že sú to tvary, ktoré sú súčasťou aj ľudovej reči v najväčšej časti slovenského etnika. Ba práve táto skutočnosť ich najlepšie odporúča, a to od samého vzniku a vyformovania nášho národa. Spisovná slovenčina sa konečne odvždy, a je to jej nepopierateľná prednosť, vyznačovala výraznou ľudovosťou.

Prečo hovoríme o systémovosti tvarov *bou, mau* ap. v spisovnej slovenčine? V spisovnej slovenčine podľa väčšiny slovenských nárečí máme v dvojiciach spoluhlások aj *l* a *ľ*. Pre stredoslovenské nárečia je však charakteristické, že tvrdá spoluhláska *l*, ktorá sa „zaobaľovaním" vo výslovnosti približovala až ku obojpernému *v* (u̯), v zakončení muž. rodu jedn. čísla minulého času slovies (*bol, mal* ap.) sa skutočne vplyvom takejto systémovej výslovnosti dostala na tú istú rovinu, preto sa aj v takomto znení upevnila a uchovala, hoci v iných postaveniach sa zachovalo *l*[11] (obdobne aj *pou-pol, mihaunice-mihalnice, hrkauky-hrkalky*).

A tak v štúrovskej spisovnej slovenčine a aj v konverzačnom štýle spisovnej slovenčiny máme popri sebe vo výslovnosti: *bou, videu, padou, triasou* ap., ako je napr. *krov, okov, nov, rov;* v gen. pl. *slov, olov, vdov, sov;* v prívl. príd. menách *otcov, bratov, hrdinov;* podobne v gen. pl. muž. rodu koncovka *-ov;* v inštr. sg. žen. rodu *tou dobrou ženou ap.*, v príd. menách typu *synovský, otcovský, michalovský;* v hojných miestnych menách *Prešov, Zborov, Jasov, Bardejov, Čáčov.* Podobne je *mau, volau, kričau, najau* ap., ako je *páľav, krútňav, tiesňav* (gen. pl.) a zdĺžením *hláv, kráv, tráv* ap., *trpeu, horeu, treu, mleu* ap., ako je *lev, spev, hnev, odev, ohrev* ap. Takisto *prosiu, hroziu, vrátiu* ap., ako je napr.

---

[10] Naposledy sme to veľmi pociťovali v novej inscenácii drámy Bačova žena od I. Stodolu v réžii K. L. Zachara. O čo sviežejšie, bezprostrednejšie a aj priliehavejšie by boli zneli dialógy s tvarmi *bou, mau, dobrô, dobrieho, dobriemu, dobrie.*

[11] E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963. O výslovnosti *l* > *ł* na str. 108. Porov. J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953; jeho pozorovania a odporúčania sú na str. 203—204. O rozšírení tovarov *bou, robiu* z Ponitria k Novému Mestu nad Váhom a cez Piešťany a Hlohovec až po Malé Karpaty, potom popri Dudváhu a Trnave (tu už *bóv, padóv*) porovnaj R. Krajčovič, *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin*, Bratislava 1964, 101, mapa 7.

osív, krmív, kurív, mlezív ap., alebo *počuu, odpľuu si, podkuu* a pod., ako je *obuv, čuv,* gen. pl. *zmlúv* ap.

Uviedli sme, že diftongický tvar prídavných mien tvrdého vzoru *dobruo* (nom. a akuz. sg. neutr.) sa ešte najčastejšie prebíja aj do krásnej literatúry, lebo spisovatelia a ešte častejšie básnici ho využívajú pre potreby umeleckého štýlu. Podstatne sa svojím znením, svojou podobou odlišuje od tvarov knižných štýlov *(dobré),* preto vlastne r. 1851 ho Hattala odstránil z písomných prejavov spisovného jazyka. Ale práve preto vytrvale preniká z ústnych spisovných prejavov aj do prejavov písomných, a to v rozličných funkciách: raz ako prostriedok ľudovosti, zobrazenia dedinského prostredia, inokedy ako prejav dôvernosti a spomienok na mladosť u našich klasikov (najmä u Tajovského), a zasa ako substantizovaný názov reálie, ktorú by sa ani nepatrilo tvarovo pozmeniť *(mernô, na lačnô* u Kukučína; *zlô vyháňať, jarmočnô, pálenô, novotnô, cukrovô* u Tajovského).

Ak v básňach štúrovských poetov (spred r. 1851) nachodíme takéto diftongické tvary aj v neskorších vydaniach (napr. v Kráľovej balade Zakliata panna vo Váhu a divný Janko: *Ale* čo je nemožnô, *to ani nehľadaj, / pokoja mať nemôžeš, všetko kričí: hybaj),* ochotní sme ich pokladať za zvyšky štúrovskej normy, ktoré vydavateľ z istých dôvodov rešpektoval aj v súčasnosti, hoci ich inde nahrádzal tvarmi dnešnej spisovnej slovenčiny knižných štýlov.[12]

To nemožno však povedať o týchto tvaroch, ak ich básnik zámerne používa ako výhodné z rýmových dôvodov. Tak napr. Ján Botto nielen v Jánošíkovej smrti: *Svitaj, bože, svitaj, aby bolo ráno / aby nás zohrialo slnko* maľovanô., ale aj v balade Margita a Besná (z r. 1879): *Ej, letí plť dolu Váhom, na plti veselo, / jak vtedy, keď na nej bolo to Slovensko* celô. Z rýmových dôvodov, ale aj z iných príčin nachodíme diftongické tvary na *-uo (ô)* aj u Hviezdoslava (napr. v básni Priadka: ... *dvorom* nakydanô) / *však snehu, ledva prehrnúť ho ráno-;* ale aj v Ežovi Vlkolinskom: *„Starká," riekol:* „novô *niečo-"* a zasa inde: *„Joj!" kríkol, „stará matka! — Čo vám to / po tvári* — pozberkanô?" ...). Ale tak isto ešte aj u básnika kritického realizmu Janka Jesenského v básni Vyhnali ma (zo zbierky Zo zajatia, z 1. svet. vojny): Opľuvanô, zneuctenô / *prekrstili moje meno,* ba aj r. 1929 v epigrame Presvedčenie: *„Ani* korenô! *Ani* slanô!"

Zo súčasných básnikov tieto tvary zámerne využíva napr. Andrej Plávka v básni Domovina moja,[13] a to zavše pre rým: *potom však prídu ako na* hotovô / *a sama chvála bude* každô *slovo,* inokedy však aj v texte: ... *kým ešte* panskô *žralo ako všica,* alebo: *Bude viac mlieka, švábky, ba i žita, / keď* každô *chce jesť,* každô *si len pýta,* a zasa: ... *za svetlom, pravdou, ako za poznaním, /* mladô *či* starô, *všetko ide za ním.* Nepochybovať, že Plávkovi ide o ľudový tón, vrúcnosť a prítulnosť k rodnému kraju a ľudu, ale z kontextu je celkom zreteľné, že tieto diftongické tvary by bolo omylom pokladať za nárečové. Za taký tvar nemožno pokladať ani diftongickú formu použitú súčasným slovenským prozaikom Ladislavom Ťažkým vo výpovedi: *„Ale čo ty môžeš vedieť, jahňa* neocicanô!" *(Vojenský zbeh,* Bratislava 1962, 7).

Najmä prípady použitia tvarov typu *dobruo* v básnických textoch, osobitne v rýmovanom postavení, ale aj v iných súvislostiach zreteľne dokazujú, že majú plné oprávnenie v spisovnom jazyku a najmä v jeho konverzačnom štýle.

---

[12] J. Kráľ, *Súborné dielo,* 1959, 131; editor M. Pišút.
[13] A. Plávka, *Domovina moja,* 1953, 46, 43, 45 a 47.

Tretiu skupinu osobitných tvarov konverzačného štýlu spisovného jazyka tvoria dublety typu *dobrie, dobrieho, dobriemu.* Terajšie tvary knižných štýlov spisovného jazyka *dobré, dobrého, dobrému,* kodifikované Hattalom a Hodžom r. 1851, sú cudzie v hláskoslovnej štruktúre spisovnej slovenčiny, lebo v nej dlhé *é* (s výnimkou cudzích slov a slova *dcéra)* je práve iba v uvedených tvaroch prídavných mien tvrdého vzoru (nom. pl., gen. a dat. sg.), kým všade inde máme zaň diftong *ie* podľa zákonitosti stredoslovenských nárečí, napr. *kvietok (kvet), svietiť (svetlo), spievať (spev), pesnička (pieseň), žien (žena), niesť (nesiem); vojen,* ale *hrušiek, sliviek, sestier* (i *slivák, sestár)* ap. pri vkladných hláskach v gen. pl. Porov. aj *cudzie, cudzieho, cudziemu* ap.

Do textov krásnej literatúry tvary typu *dobrie* iba výnimočne prenikajú, lebo ich veľmi ľahko možno upraviť na tvary s dlhým *é* namiesto diftongu *ie.* Iba z Janka Jesenského máme naporúdzi dubletu *mladie,* ktorú zámerne použil z potreby výrazného rýmu v básni Rovnosť, voľnosť, sloboda: *Že sa list ku listu kladie, / mohutnejú hory mladie.* Z rýmových dôvodov sa ponecháva takýto tvar aj v básni Jána Bottu K mladosti (spred r. 1851), hoci sa ináč upravuje do dnešnej spisovnej podoby: *Piesne treba, búry treba! / Čo zatrasie štyri strany, / čo razom strie, razom zmelie / modly, tróny spráchnivelie.*

Na tomto mieste bolo treba uviesť aspoň niekoľko príkladov na charakteristické tvaroslovné dublety hláskoslovnej povahy *bou, mau, videu,* potom *dobrô* a napokon *dobrie, dobrieho, dobriemu,* ktoré sa rozličným spôsobom využívajú v umeleckom štýle. Majú plné oprávnenie v spisovnej slovenčine a sú neodmysliteľnou súčasťou najmä konverzačného štýlu spisovného jazyka. Nesprávne ponímanie týchto dubliet ako dialektických,[14] a teda nesprávnych tvarov v spisovnom jazyku, zavinilo, že aj u vzdelancov je chápanie týchto tvarov v rozpore s rozvíjaním kultúry spisovnej slovenčiny. Je nástojčivou úlohou našej jazykovedy, aby im prebojovala správne miesto v našom jazyku a rozšírila informácie o tom aj do učebníc deväťročných škôl, a to jednak do kapitol o konverzačnom štýle, jednak do tvaroslovia, kde im treba vyhradiť správne miesto pri skloňovaní prídavných mien a pri tvorení min. času slovies. Príklad štúrovských spisovateľov v tomto smere nech sa stane podnetným aj pre súčasných tvorcov krásnej literatúry.*

---

[14] Ak však tvary *bou, mau,* potom *dobruo a* ďalej *dobrieho, dobriemu, dobrie* sú spisovné dublety v konverzačnom štýle, nárečovými ostávajú mnohé iné hláskoslovné stredoslovenské javy, ako napr. liptovské *čuo; salo, šilo, milo (mydlo); klstí (tlstý), klsť (tlcť); gdo* (ba zavše v Ružomberku i Mikuláši počuť aj *gdori*); *odňesla, upekla; začiať, viťiať; sirotienec; misím; Pavola, Petera; ženami, ulisami, s nimi* ap. Hoci sa stredoslovenská výslovnosť pokladá za spisovnú, spomenuté tvary sú kazom aj v spisovnom konverzačnom štýle, ako sú nárečové tvary, zvraty, väzby a slová z nárečia Bratislavy a Senice, Trebišova, Humenného alebo Levoče. Porov. M. Ivanová-Šalingová, *Štylistika,* 58.

* Tvary, ktoré sa uvádzajú v Uhlárovom príspevku, sa síce v bežne hovorovej slovenčine na strednom Slovensku používajú, ale nepatria do spisovnej normy. (Pozn. red.)

ZPRÁVY A POSUDKY

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied dňa 14. 2. 1966 na návrh vedenia Ústavu slovenského jazyka premenovalo tento ústav s platnosťou od 1. januára 1967 na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra.

Tento návrh vyslovil 2. novembra 1965 pri preberaní riaditeľskej funkcie doc. dr. Jozef Ružička, DrSc., a odôvodnil ho novou orientáciou práce.

Akademický ústav — JÚĽŠ SAV — má aj naďalej v pláne všestranný výskum slovenského jazyka, ale odteraz budú sa v ňom zdôrazňovať dve zložky práce: modernizácia jazykovedného výskumu a starostlivosť o kultúru reči. S tým súvisí aj nové rozčlenenie výskumného úseku na štyri oddelenia: oddelenie matematickej jazykovedy — vedúci dr. Ján Horecký, DrSc.; oddelenie spisovného jazyka — vedúci dr. Gejza Horák, CSc.; historické oddelenie — vedúci CSc. Izidor Kotulič; dialektologické oddelenie — vedúci doc. dr. Ferdinand Buffa, CSc.

V mene Ľudovíta Štúra sa vhodne spájajú práve spomenuté zložky jazykovednej práce — úsilie o metodologický rozvoj a orientácia na potreby národa. Napokon vtelením mena Ľudovíta Štúra do názvu ústavu zdôrazňuje sa aj vyvážený vzťah k národnej tradícii a k progresívnym ideám prítomnosti.

J. R.

M. Ivanová-Šalingová, *Štylistika.* Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1965, 226 strán.

Slovenská jazykoveda sa môže pochváliť viacerými dielami, ktoré sa zaoberajú teoretickými otázkami štylistiky i konkrétnymi štylistickými rozbormi diel zo súčasnej i staršej slovenskej literatúry. Ucelenú náuku o štýloch a štylistike podávajú doteraz dve knižky, ktoré z metodologického hľadiska sa javia ako diela komplementárne. Je to Mistríkova Slovenská štylistika a Ivanovej-Šalingovej Štylistika. I keď J. Mistrík v obšírnom vstupe podáva kompletnú sústavu štýlov a ich charakteristiku, základom jeho knižky je rozbor jazykových prostriedkov zo všetkých rovín (hláskoslovnej, lexikálnej, morfologickej a syntaktickej) s poukazom na možnosť ich funkčného zaradenia a využívania v jednotlivých štýloch spisovného jazyka. Štylistika Ivanovej-Šalingovej je stavaná na inom metodickom princípe. Jej ťažisko spočíva v dvoch základných otázkach: čo je štylistika a akć je štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny. Ivanová-Šalingová vychádza zo štýlu ako zo súhrnu nižších slohových javov, príznačných pre určitú oblasť (str. 25), konkrétne z hovorového, odborného, umeleckého a publicistického štýlu. Tieto štýly autorka obšírne skúma, vysvetľuje a charakterizuje príslušnými slohovými útvarmi a nakoniec aj jazykovými pro-

striedkami. Prius je tu teda štýl, jazykový prostriedok posterius. V tomto dvojakom prístupe k štýlovému rozvrstveniu spisovných prostriedkov vidíme metodickú komplementárnosť oboch prác. Pravda, tento hodnotiaci pohľad na obe knižky je veľmi široký, neberie do úvahy odlišné chápanie a vysvetľovanie viacerých štylistických kategórií u oboch autorov.

Odpoveď na otázku, čo je štylistika, formuluje autorka pomocou historického prierezu náhľadov na štylistiku. V krátkom historickom prehľade vysvetľuje, ako sa menilo chápanie štylistiky ako osobitnej disciplíny v literárnej vede a v lingvistike. Konštatuje, že až v 19. stor., a to až v jeho druhej polovici, sa obrátila pozornosť na otázky štýlov a štylistiky predovšetkým zásluhou francúzskych a ruských jazykovedcov. Iným faktorom, ktorý podnietil výskum štýlov, bol rozvoj národných jazykov a všestranný rozvoj spoločenských vied. Autorka zdôrazňuje, že nové perspektívy v štylistike, nové a plnšie chápanie funkčnej hodnoty jazyka boli a sú vždy spojené s rozvojom teórie jazyka. Spomedzi viacerých štylistík pokladá autorka za najprogresívnejšiu funkčnú štylistiku. Nazýva ju aj štrukturálnou štylistikou.

Čo treba pod funkčnou (štrukturálnou) štylistikou rozumieť, pokúša sa autorka vysvetliť v dvoch kapitolkách. Darí sa jej to iba čiastočne jednak pre úsilie po stručnosti, jednak pre zložitosť formulácií a v nemalej miere aj preto, že jej výklad je miestami poznačený terminologickou nejednotnosťou. Úsilie po stručnosti autorke nemožno vyčítať, lebo ju obmedzoval rozsah knižky. O funkčnej štylistike predsa len žiadalo sa súhrnne viac povedať, pretože ide o metodologickú otázku, ktorá umožňuje lepšie porozumieť ďalšie výklady.

Nie dosť presvedčivo vyznieva autorkina dedukcia o existencii jazykovednej a literárnej štylistiky. Vychádza totiž z toho, že funkčná štylistika prísne rozlišuje pojmy jazykový a literárny štýl, jazykový štýl umeleckého smeru, literárny štýl umeleckého smeru atď. (str. 13). Na základe tohto rozlíšenia predpokladá autorka aj existenciu jazykovednej a literárnovednej štylistiky. Takýmto postupom sa podľa nášho názoru nič nedokazuje, je to vlastne bludný kruh, dokazovanie idem per idem. Dôvody a dôkazy pre existenciu oboch štylistík treba hľadať mimo štylistiky, a to predovšetkým v komplexnom charaktere umeleckého (alebo i vedeckého) diela, v metóde výskumu, ktorú do istej miery predurčuje samotný predmet výskumu (umelecké dielo). M. Ivanová-Šalingová tu stavia dichotómiu: funkčný jazykový štýl (tvoriaci sústavu funkčných štýlov) — literárny štýl. Túto dichotómiu rozvádza ďalej podľa istých štylistických kategórií odvodených viac-menej z teórie literatúry (jazykový štýl umeleckého smeru — literárny štýl umeleckého smeru, dobový jazykový štýl — dobový literárny štýl, individuálny literárny štýl — individuálny jazykový štýl, literárny štýl umeleckého prejavu — jazyk prejavu). Jazyková časť tejto dichotómie je zjavne odvodená a tvorí protiklad alebo paralelu k literárnej časti. Táto paralela však nemôže byť úplná, pretože vlastný predmet jazykovednej a literárnej štylistiky nie je ten istý. Jazykovedná štylistika — ako správne hovorí autorka na str. 14 — skúma štylistické hodnoty jazykových prostriedkov vo všetkých plánoch jazyka (fonetiku, fonológiu, sémantiku, morfológiu a syntax), skúma všetky štýly (hovorový, odborný, umelecký, publicistický). Literárna štylistika sa pohybuje ponajviac vo sfére umeleckého štýlu a v ňom sa okrajove dotýka aj jazykovej stránky diela. Nakoniec aj samotná autorka koriguje túto paralelu medzi literárnou a jazykovednou štylistikou a jazykovednej štylistike prisudzuje oveľa širší okruh pôsobnosti. Svedčí o tom definícia jazykovednej štylistiky, ktorú autorka „skryla“ na str. 14. Na otázku, čo je štylistika, priamu odpoveď v knihe v podobe definície nenachádzame.

Úvodná časť (1—54) pôsobí dojmom istej nesúrodosti a azda aj neprehľadnosti. Možno iné členenie kapitoliek, prehľadnejšie spracovanie jednotlivých kategórií bolo by dodalo úvodu do všeobecných poznatkov o štylistike taký presvedčivý charakter výkladu, aký má druhá časť knižky, v ktorej autorka rozoberá jednotlivé štýly. V kapitolke *Základné pojmy funkčnej (štrukturálnej) štylistiky,* v ktorej by sme očakávali stručné vysvetlenie všetkých základných pojmov, sa hovorí vlastne iba o funkcii (str. 14). Ďalšie základné pojmy autorka vysvetľuje v nasledujúcich kapitolkách (*Štýlotvorné činitele, Slohová hodnota, Slohová norma, Pojem štýl, Štýlová vrstva, Štýlové postupy* atď.). Neprehľadnosťou trpí najmä výklad o štýlotvorných činiteľoch. Autorka neurčuje presne pojem štýlotvorného činiteľa. V prvej vete podáva ich delenie na objektívne a subjektívne, ale ďalej v presnom vyratúvaní týchto činiteľov nejde. Je to škoda, pretože aj tie štýlotvorné činitele, ktoré uvádza, v texte sa strácajú. Nemožno sa preto spoľahlivo dozvedieť, ktoré faktory a javy pokladá autorka za štýlotvorné činitele. K nejasnosti výkladu prispieva aj nejednotnosť termínov: raz autorka hovorí o *štýlotvorných činiteľoch,* inokedy *slohotvorných faktoroch.* Z kontextu možno usúdiť, že ide o tú istú kategóriu, ale takýto postup môže dať podnet k pochybnostiam. Podobnú nepresnosť zisťujeme aj pri používaní atribútov *slohový* a *štylistický.* Prečo autorka používa raz termín *slohový* a inokedy termín *štylistický,* na žiadnom mieste sa v knižke nevysvetľuje. Pomerne širokým pojmom je aj spojenie *slohové zafarbenie.* Raz ho autorka odlišuje od spojenia *slohová hodnota* (napr. na str. 18: Je to najmä pri synonymách, pri vyjadrovacích prostriedkoch s približne rovnakou významovou náplňou, ktoré sa často odlišujú slohovým zafarbením, napr. citovým, intelektuálnym, vulgárnym, príhanlivým a pod., čo spôsobuje odlišnú slohovú hodnotu daných prostriedkov a zaraďuje ich do rôznych slohových vrstiev), na inom mieste dáva ich do lineárneho sledu ako synonymá (napr. na str. 19: Slohová hodnota, slohové zafarbenie vyjadrovacích prostriedkov sa v priebehu času mení, vyvíja). V zámene a v striedavom používaní termínov *slohový* a *štylistický* (v rovnakom význame) zachádza autorka až do takej krajnosti, že v texte všade hovorí o slohovej vrstve, o slohových postupoch, ale osobitné kapitolky o týchto pojmoch nadpisuje takto: *Štýlová vrstva, Štýlové postupy.* Iste nejde tu o nejakú veľkú chybu, ale pri čítaní a štúdiu pôsobí takáto terminologická nepresnosť veľmi rušivo.

V druhej časti Štylistiky, kde sa úmerne do šírky i do hĺbky rozoberajú znaky, charakteristiky jednotlivých štýlov, predstavuje sa Ivanová-Šalingová ako skúsená lingvistka s jemným citom pre názornosť výkladu a so širokým záberom odbornej literatúry i beletrie ako ilustračného materiálu. Najzaujímavejšie je autorkino chápanie hovorového štýlu. Vyvolalo veľký ohlas i nesúhlas. Nejednotnosť názorov na tento štýl spisovného jazyka vyplýva zo samotného charakteru tohto štýlu. Jeho určenie skrýva v sebe protirečenie, pozostávajúce v tom, že tento štýl sa chápe ako súčasť spisovného jazyka a zároveň sa charakterizuje (konkrétne aj u Ivanovej-Šalingovej) aj nespisovnými prvkami (nárečovými, slangovými), ba dokonca i takými, ktoré sú z hľadiska súčasnej normy chybné.

Komplexnou otázkou týkajúcou sa všetkých štýlov spisovného jazyka je otázka ich vývinu. Vývinovej tendencie dotýka sa Ivanová-Šalingová aj pri charakteristike hovorového štýlu. O tejto tendencii hovorí v tom zmysle, že hovorový štýl prechádza v súčasnosti prudkým vývinom, a preto nebolo by správne, keby sa jeho charakteristické tendencie podávali ako ukončený proces (61). — Čo asi treba pod týmito tendenciami rozumieť? Čo sa vyvíja: hlavné, základné znaky štýlu alebo inventár prvkov charakteristických pre príslušný

štýl? Jednoznačnú odpoveď autorka nedáva, pretože tieto dve kategórie znakov vo svojom výklade dostatočne nediferencuje a neusúvzťažňuje. Napr. píše: Predovšetkým podáme niekoľko charakteristických znakov, ktoré vykazujú tendenciu rozšíriť sa na celom území Slovenska (61). Autorka má pritom na mysli isté hláskoslovné a tvaroslovné javy, ktorými sa vyznačujú slová z hovorového štýlu. Na druhej strane za znaky (a to za základné znaky) hovorového štýlu pokladá autorka aj ústnosť, expresívnosť, situačnosť atď. Spätosť týchto dvoch zložiek štýlov (stálych, základných znakov a jazykových prvkov charakterizujúcich príslušný štýl), ich vzájomný vzťah mala autorka vzhľadom na konštituovanie a vývin štýlov viac zvýrazniť a vysvetliť. Štýly sa vlastne zväčša charakterizujú jazykovými (gramatickými) znakmi. Základné znaky (pri hovorovom štýle, napr. ústnosť, expresívnosť) zostávajú akosi v úzadí, hoci nimi otvára autorka výklad o každom jednotlivom štýle.

Túto usúvzťažnenosť základných a jazykových prvkov príslušného štýlu pokladáme za dôležitú aj z hľadiska vnútorného vývinu jednotlivých štýlov. Základná charakteristika, základné znaky štýlu sú alebo majú byť nemenné (ináč nemožno hovoriť o štýloch), nositelia týchto základných, konštitutívnych znakov štýlu, teda inventár jazykových prostriedkov, sa menia na osi staré — nové. Pohyb, zmena na tejto osi sú najmarkantnejšie v hovorovom štýle, menej v umeleckom štýle. Veľkú stabilitu v tomto ohľade vykazuje odborný štýl.

Kapitola o umeleckom štýle je podľa našej mienky najlepšie spracovanou časťou štylistiky. Tu autorka píše s veľkou informovanosťou a s primeranou podrobnosťou.

Úspešný je autorkin pokus o načrtnutie štýlu drámy.

Na záver týchto poznámok chceme konštatovať, že môžeme byť spokojní so Štylistikou Ivanovej-Šalingovej, i keď v úvodnej časti žiadalo by sa viac prehľadu a terminologickej presnosti. Štylistika je disciplína komplexná a pracuje s hodnotami derivovanými, nie nemennými, mnohé otázky nie sú v nej ešte uspokojivo riešené, preto každý hodnotný príspevok o štýloch spisovného jazyka i o teórii štýlov treba v slovenskej lingvistike prijať kladne. Knižka Ivanovej-Šalingovej takýmto príspevkom naozaj je.

F. Kočiš

V. Styblík, *Problém reformy českého pravopisu z hlediska školy.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1966, 98 strán.

V tejto publikácii, ktorá vyšla ako 13. zväzok Zpráv Výskumného ústavu pedagogického v Prahe, autor podal podrobný rozbor výsledkov výskumu ovládania pravopisu u žiakov 8. a 9. ročníka českých ZDŠ a formuloval z nich závery, ktoré môže využiť Pravopisná komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy ČSAV.

Jadro publikácie tvoria kapitoly III. (Výsledky výskumu, str. 12—53) a IV. (Závery, str. 54—57), doplnené prehľadnými tabuľkami (str. 58—79).

Výsledky výskumu názorne ukazujú, že český pravopis obsahuje veľa takých prvkov, zvládnutie ktorých žiakom pôsobí veľké ťažkosti. Medzi takéto prvky patrí rozlišovanie *i/y*, najmä v základoch slov a v niektorých gramatických kategóriách (napr. v pádových koncovkách niektorých vzorov podst. mien, v pádových koncovkách príd. mien, v slovesných tvaroch na *-li*), rozlišovanie *ú/ů*, skupiny *bě/bje, vě/vje, pě, mě/mně,* predložky *s, z,* predpony *s-, z-, vz-,* asimilačné javy pri spoluhláskach, veľké a malé začiatočné písmená, interpunkčná čiarka. Niektoré z uvedených javov sú prameňom obdobných ťažkostí aj v slo-

venskom pravopise (porov. príspevok J. Štefanoviča *Škola a racionalizácia slovenského pravopisu,* SR 30, 1965, 257 n.). Celkové množstvo chýb pripadajúcich priemerne na jedného žiaka je dosť veľké (v 9. ročníku priemerne 23 chýb, v 8. ročníku takmer 31 chýb v dvoch skúšobných náročnejších diktátoch). V 9. ročníku urobilo v týchto diktátoch takmer 30 % žiakov 30 a viac chýb; každý šiesty žiak sa dopustil viac ako 40 chýb.

Výsledky výskumu teda potvrdili, čo sa vo všeobecnosti vedelo: že pravopisné vedomosti žiakov dvoch najvyšších ročníkov ZDŠ sú veľmi neuspokojivé, hoci sa vyučovaniu a nácviku pravopisu venuje neúmerne mnoho času: v 4. roč. asi 60 %, v 5. roč. 50–65 %, v 7. roč. 40–50 %, v 8. roč. 35–50 %, v 9. roč. 30–50 % času pripadajúceho na gramatickú zložku pri vyučovaní českého jazyka. Pritom nácvik písania *i/y,* najmä po obojakých spoluhláskach v základoch slov, vyžaduje 58,3 % všetkého času venovaného pravopisu (presné údaje vidno z tabuliek na str. 49–51). Obdobná situácia je aj pri vyučovaní slovenčiny.

Príčiny nedostatkov v ovládaní pravopisu u žiakov i absolventov ZDŠ treba vidieť predovšetkým a) v nedostatkoch v gramatickej a vôbec jazykovej príprave žiakov a b) v nedostatkoch vo vyučovaní pravopisu, prejavujúcich sa odtrhnutím pravopisného výcviku od vyučovania gramatiky, pri vyučovaní materinského jazyka na našich školách sa tradične kladie nadmerný dôraz na pravopis. Neuspokojivé výsledky, kontrastujúce s preceňovaním úlohy pravopisu pri jazykovom vyučovaní, vedú učiteľov k tomu, že vidia východisko v zjednodušení pravopisu. Ich požiadavky sa týkajú najmä písania *i/y* po obojakých spoluhláskach v základoch slov, pravidiel o písaní veľkých začiatočných písmen, používania predložiek *s, z* a predpôn *s-/z-* a nedôslednosti v písaní cudzích slov (v posledných dvoch bodoch je slovenský pravopis od r. 1953 podstatne jednoduchší ako pravopis český). Značnú časovú úsporu vo vyučovacích osnovách ZDŠ by mohlo priniesť predovšetkým zjednodušenie pravidiel o písaní *i/y* v základoch slov. Z hľadiska školy netreba podceňovať ani možnosť niektorých menších úprav v pravidlách o písaní veľkých začiatočných písmen, cudzích slov, predložiek *s, z* a predpôn *s-, z-.* Z hľadiska vyučovania sa javí účelná aj obdobná úprava pravidla o písaní slovesných tvarov na *-li,* ako sa uskutočnila v slovenčine r. 1953.

Autor správne naznačuje cestu k pevnému a trvalému ovládaniu pravopisu: treba zlepšiť gramatickú prípravu žiakov, „zmeniť celkový prístup k pravopisnému vyučovaniu". Pri dnešnom stave nie je plne zabezpečený hlavný cieľ jazykového vyučovania: naučiť žiakov vyjadrovať sa výstižne a jazykovo správne slovom i písmom. Niektorým dôležitým zložkám jazykového učiva sa venuje málo času a na niektoré sa nedostáva ani minimum. V školskej praxi sa pri vyučovaní materinského jazyka ťažisko presúva na pravopis. Autor dospieva k záveru, „že by výraznejšie zjednodušenie nášho pravopisu prispelo k zlepšeniu stavu jazykového vyučovania u nás a k jeho orientácii na závažnejšie zložky jazykového vzdelania a kultúry" (str. 57).

Publikácia obsahuje veľa zaujímavých zistení, ktoré možno aplikovať aj na slovenčinu, preto ju odporúčame do pozornosti našim učiteľom. Vhodne ju dopĺňa prehľad literatúry predmetu. Na škodu veci vypadli z neho príspevky uverejnené v Slovenskej reči (zaznamenáva sa iba jeden príspevok L. Dvonča). Menej účelné sa nám zdajú štyri cudzojazyčné resumé, keďže publikácia je určená našim domácim potrebám.

Š. Peciar

ZPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ DIALEKTOLOGICKEJ KOMISIE ZA R. 1958—1966

Slovenská dialektologická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV pod predsedníctvom univ. prof. dr. J. Štolca zintenzívnila svoju činnosť po IV. medzinárodnom slavistickom kongrese, konanom v septembri 1958 v Moskve. Členmi komisie v tomto období sa stali: doc. dr. V. Blanár, doc. dr. F. Buffa, A. Ferenčíková, univ. prof. dr. E. Jóna, I. Kotulič, doc. dr. R. Krajčovič, doc. dr. V. Latta, Š. Lipták, J. Matejčík, doc. dr. P. Ondrus, K. Palkovič, univ. prof. dr. E. Pauliny, I. Ripka, dr. F. Šima, doc. dr. Š. Tóbik. Tajomníkom komisie je dr. A. Habovštiak.

Na svoje zasadnutia sa schádzala komisia podľa potreby, a to najmä vtedy, keď bolo potrebné kolektívne zhodnotiť dosiahnuté pracovné výsledky a riešiť ďalší pracovný program vzťahujúci sa na výskum a spracovanie slovenských nárečí. Členovia komisie však aj inokedy udržiavali s dialektologickým oddelením Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra úzky pracovný styk. V rámci tejto komisie sa koordinovala aj spolupráca dialektologického oddelenia ústavu s fakultami vysokých škôl. V spolupráci s vysokými školami sa získali pre archív dialektologického oddelenia nárečové materiály: nárečové texty, slovníkový materiál a materiál získaný na základe lexikálneho a slovotvorného Dotazníka II pre tretiu časť Atlasu slovenského jazyka. Dialektologická komisia bola aj poradným fórom pri prípravných prácach na Atlase slovenského jazyka. Na zasadnutiach tejto komisie sa prerokúvali aj otázky koncepcie atlasu, výberu siete bodov pre atlas, doplnenia materiálu z obcí na jazykovo zmiešanej oblasti slovensko-maďarského jazykového pomedzia a z obcí s goralskými a ukrajinskými nárečiami.

Komisia usmerňovala svoju činnosť najmä v zmysle uznesenia, ktoré sa formulovalo na jej zasadnutí dňa 18. 6. 1959 a v zmysle uznesení dialektologickej konferencie konanej v dňoch 29. februára a 1. marca 1960 v Bratislave za účasti slovenských a českých jazykovedcov. (Pozri zprávu J. Pikorovej, *Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie*, Jazykovedný časopis 11, 1960, 190—200). Na tejto konferencii sa predniesli jednak pracovné výsledky dosiahnuté pri výskume a spracúvaní slovenských nárečí, jednak sa predložili návrhy na spôsob práce v nasledujúcich rokoch. Tieto návrhy sa týkali metodologických postupov prác na Atlase slovenského jazyka (ref. J. Štolc), spôsobov, ako získavať slovnú zásobu pre jazykovozemepisné ciele (ref. A. Habovštiak), a problematiky monografického spracovania slovenských nárečí (ref. F. Buffa).

V uznesení z tejto konferencie sa žiadalo zintenzívniť práce na Atlase slovenského jazyka, najmä na jeho hláskoslovnej a tvaroslovnej časti, začať so systematickým výskumom slovnej zásoby slovenských nárečí metódami jazykového zemepisu a spracovať výsledky zbierania nárečového materiálu jednak v tretej časti Atlasu slovenského jazyka, jednak v podobe štúdií, monografií a nárečových slovníkov. Vyslovila sa aj požiadavka zbierať materiál pre slovenský nárečový slovník a požiadavka systematicky skúmať syntax slovenských nárečí pre potreby atlasu i slovenskej historickej gramatiky. Ďalej sa navrhlo pokračovať v monografickom spracúvaní slovenských nárečí a venovať pozornosť aj profesionálnym a sociálnym nárečiam na Slovensku.

Podstatná časť z týchto požiadaviek sa doteraz v istom rozsahu splnila. Prvý diel Atlasu slovenského jazyka (hláskoslovná časť) sa odovzdal r. 1966 do tlače a druhý diel (morfológia) sa dokončí v budúcom roku. V r. 1964 sa vydal *Do-*

tazník pre výskum slovenských nárečí II, ktorý sa skladá z dvoch častí, a to z lexikálnej časti (1259 otázok) a slovotvornej časti (592 otázok). Podľa tohto dotazníka sa začalo hneď v roku jeho vydania s terénnym výskumom na vybranej sieti v počte 335 bodov. S pomocou členov dialektologickej komisie, za spolupráce pracovníkov a poslucháčov z vysokých škôl sa dosiaľ získali vyplnené dotazníky z viac ako z jednej tretiny všetkých bodov. Možno očakávať, že výskum podľa tohto dotazníka sa skončí v nasledujúcich dvoch rokoch.

Roku 1958 pribudla pre niektorých členov komisie ďalšia, osobitne náročná úloha, súvisiaca s prácami na Slovanskom jazykovom atlase. Pri plnení tejto úlohy bolo potrebné jednak sa zúčastňovať na prípravných prácach (pri zostavovaní dotazníka, pri návrhoch na sieť bodov a pri výskumoch, podľa tzv. skúšobného dotazníka), jednak vykonávať terénne výskumy podľa *Voprosnika obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa* (Moskva 1965). Práce sa uskutočnili podľa stanoveného programu: dotazník sa vyplnil v šiestich bodoch.

Na zasadnutí komisie r. 1965 sa členovia zaoberali otázkou výskumu slovenských nárečí pre tzv. Karpatský atlas podľa dotazníka, ktorý pre tento cieľ pripravil S. B. Bernštejn z Moskvy, a prerokovali sa možnosti spolupráce na tomto atlase.

Členovia komisie budú pokračovať vo svojej činnosti naďalej aj tým, že budú pomáhať pri zbieraní nárečového materiálu (výskum slovnej zásoby, získavanie nárečových textov a ukážok nárečových prehovorov). Všetci členovia komisie venujú osobitnú pozornosť aj spracovaniu získaného materiálu v samostatných publikáciách a štúdiách. Komisia bude podporovať aj plnenie úloh plánovaných v rámci perspektívneho plánu prác v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, ako aj činnosť na pracoviskách, ktoré sa tiež venujú zbieraniu a spracúvaniu nárečí. Takýmito pracoviskami sú najmä Katedra slovenského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a na Univerzite P. J. Šafárika v Prešove, ako aj Pedagogické fakulty v B. Bystrici, v Trnave a v Prešove. Pracovníci obidvoch katedier sú s ostatnými členmi dialektologickej komisie v ustavičnom styku, a tak pomáhajú plniť úlohy, ktoré sú závažné pre našu jazykovedu.

A. Habovštiak

STUDIA ACADEMICA SLOVACA

V Bratislave a v Martine sa konal v čase od 5. 8. do 2. 9. 1966 už druhý ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry — Studia Academica Slovaca. Organizáciou seminára bola poverená Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Riaditeľmi seminára sú prof. dr. E. Pauliny, DrSc. a doc. dr. Š. Ondruš, CSc. Tajomníkmi boli odborní asistenti fakulty J. Bartoš, M. Čabala a J. Štibraný.

Letný seminár slovenského jazyka a kultúry je určený profesorom, docentom, asistentom, lektorom, prekladateľom zo slovenskej literatúry a poslucháčom vyšších ročníkov slavistiky na zahraničných univerzitách. Účastníci seminára sa majú zdokonaľovať v znalosti slovenského jazyka, literatúry, kultúry, umenia, hudby, folklóru a súčasného stavu ekonomiky Slovenska.

V tejto zpráve by sme chceli čitateľov stručne informovať o prvom ročníku seminára a podrobnejšie o vlaňajšom, druhom ročníku.

Prvý ročník seminára sa volal Letná škola slovanských štúdií. Ako už z názvu vidieť, seminár nebol zacielený len na slovakistiku. Okrem slovenčiny sa fakul-

tatívne študovala i ruština a čeština a v prípade záujmu by bolo bývalo možné študovať i iné slovanské jazyky. Seminár bol len extenziou pražskej Letnej školy slovanských štúdií pre tých zahraničných slavistov, ktorí sa chceli hlbšie oboznámiť so slovenským jazykom a kultúrou. Na prvom seminári sa zúčastnilo sedemnásť zahraničných slavistov. S výnimkou exkurzií boli účastníci po celý mesiac v Bratislave. Na seminári odzneli tieto jazykové prednášky: J. Stanislav, *Kontakty slovenčiny s inými slovanskými jazykmi;* A. Lamprecht, *Vydělení češtiny z jazykového společenství slovanského;* J. Mistrík, *Proces štylistickej diferenciácie v súčasnej slovenčine;* R. Krajčovič, *Z problematiky slovenskej toponymie;* J. Ružička, *Výskum gramatiky slovenského jazyka.*

Druhý ročník seminára bol už samostatným podujatím Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Jeho zacielenie sa zúžilo len na slovakistiku. Zúčastnilo sa na ňom už päťdesiat slavistov zo štrnástich štátov. Najpočetnejšie bola zastúpená Juhoslávia a Nemecká spolková republika, ktoré mali po desať účastníkov, nasledoval Sovietsky sväz s piatimi účastníkmi, Bulharsko a Maďarsko so štyrmi účastníkmi, Nemecká demokratická republika a Poľsko s troma účastníkmi, Francúzsko a Rumunsko malo po dvoch účastníkoch a Dánsko, Fínsko, Rakúsko, Taliansko, USA a západný Berlín po jednom účastníkovi.

Prevažnú väčšinu účastníkov tvorili pracovníci vysokých škôl (učitelia a poslucháči slavistiky na zahraničných univerzitách). Nasledovali pracovníci vedeckých akadémií, redaktori rozhlasu, vydavateľstiev a redakcií časopisov.

V kurzoch slovenského jazyka, ktoré viedli odborní asistenti fakulty P. Baláž, J. Bartoš, M. Darovec, J. Prokop (účastníci boli zadelení do týchto krúžkov: začiatočníci, mierne pokročilí, pokročilí), sa frekventanti seminára zdokonaľovali v praktickom ovládaní slovenského jazyka. Ako základná študijná pomôcka pre všetky krúžky sa používala príručka P. Baláža a M. Darovca *Slovenský jazyk — príručka pre cudzincov.* Na rozbory textov sa používala poväčšine súčasná slovenská próza.

V Bratislave (od 8. 8. do 20. 8. a od 30. 8. do 1. 9. 1966) si účastníci vypočuli dvadsaťštyri prednášok, v ktorých sa dozvedeli veľa podnetného a zaujímavého zo slovenského spisovného jazyka, literatúry, histórie, dejepisu, dejín umenia, hudobnej a divadelnej vedy. Z jazykovedy si poslucháči vypočuli tieto prednášky: V. Blanár, *Otázky slovenskej historickej lexikológie;* R. Krajčovič, *O atlase starej toponymie na veľkomoravskom území;* F. Miko, *Z charakteristických čŕt slovenskej morfológie;* Š. Ondruš; *Slovenská a praslovanská slovná zásoba;* E. Pauliny, *Konfrontácia jazykového systému slovenčiny a češtiny* (dve prednášky); J. Ružička, *Problém jazykovej kultúry;* J. Stanislav, *Vzťahy slovenčiny k iným slovanským jazykom;* J. Štolc, *Metódy výskumu a zostavenia Atlasu slovenského jazyka.*

Počas pobytu v Martine (od 21. 8. do 29. 8. 1966) absolvovali účastníci seminára dva trojdňové cykly seminárne zameraných prednášok z dejín slovenského jazyka (R. Krajčovič) a z problematiky štýlového rozboru umeleckého diela (J. Mistrík).

Okrem prednášok a cvičení program zahrnoval exkurzie a rôzne iné kultúrne podujatia. V Bratislave účastníci seminára navštívili okrem iných ústavov a ustanovizní Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. O poslaní a práci ústavu ich obšírne oboznámil dr. J. Horecký, DrSc.

J. Bartoš

ROZLIČNOSTI

Peking — pekingský, či pekinský? — V tejto poznámke všimneme si otázku podoby príd. mena na *-ský* od názvu čínskeho hlavného mesta. Podľa nášho názoru súčasná kodifikácia podoby tohto príd. mena, t. j. podoba *pekingský*, je nesprávna.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 (str. 307) uvádzali podobu *Peking*, pričom poznamenávali, že sa novšie používa iba *Pejpin*. Ďalej uvádzali k obom názvom príslušné deriváty na *-ský*, a to tvary *pekinský* a *pejpinský*. Ako vidíme, tieto Pravidlá uvádzali síce podobu názvu hlavného mesta s koncovým *g (Peking)*, ale príslušný derivát na *-ský* uvádzali bez spoluhlásky *g (pekinský)*.

O písaní čínskych mien písal r. 1950 Š. Peciar v článku *Ako písať čínske mená* (Slovo a tvar 4, 1950, 139—140). Odmietol prepisovať čínske mená podľa zásad anglického pravopisu a žiadal ich písať podľa čínskej výslovnosti naším pravopisom. Podľa Š. Peciara „je z hľadiska slovenského pravopisu nesprávne písať mechanicky podľa anglického pravopisu napr. *Peking, Hong-kong, Nanking, Kuomintang*. Správne máme písať *Pekin, Hon-kon* (alebo *Honkon*), *Nan-kin* (alebo *Nankin*), *Kuomintan*". Peciar teda odmietol používať v slovenčine pri uvedených názvoch skupinu písmen *ng* na konci slabiky, resp. slova po predchádzajúcej samohláske na označenie zadnej, velárnej spoluhlásky *n*. V súhlase s týmto stanoviskom sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 zaviedla podoba *Pekin* (tak aj v niektorých ďalších vydaniach) a k nemu podoba príd. mena *pekinský*.

V Pravidlách z roku 1962 a v ďalších vydaniach však znovu nachádzame podobu *Peking*. K tomuto názvu sa uvádza nová podoba príd. mena *pekingský* so zachovanou spoluhláskou *g* z mena *Peking* (pozri Pravidlá 1962, str. 289; v prehľade zmien na str. 18 sa však táto zmena nespomína). Ak si porovnáme stav v platných Pravidlách so stavom v Pravidlách z roku 1940, vidíme, že sa dnešné Pravidlá vrátili síce k pôvodnej podobe *Peking* (uznajúc správnosť tejto podoby), ale nevrátili sa k pôvodnej podobe *pekinský*, lež zaviedli novú podobu *pekingský*, v ktorej sa zachováva spoluhláska *g* z mena *Peking*. Pritom sa nikde nepodalo vysvetlenie alebo odôvodnenie, prečo sa zavádza podoba *pekingský* namiesto *pekinský*.

Všimnime si túto vec bližšie. V kapitole *Pravopis a výslovnosť spoluhlások pred príponami -ský, -stvo* sa v Pravidlách slovenského pravopisu píše (na str. 37), že pred príponami *-ský, -stvo* nastávajú často zmeny v spoluhláskach na konci základu. Na prvom mieste sa hovorí, že spoluhlásky *k, g* často zanikajú vo výslovnosti i v písme, napr. *Frank — franský, York — yorský (newyorský), Norimberk — norimberský, Helsinki — helsinský, Hamburg — hamburský*, podobne i *Pittsburgh — pittsburský*. Ďalej sa tu hovorí, že pri niektorých cudzích zemepisných menách sa spoluhláska *g* zachováva (uvádzajú sa príklady *Chicago — chicagský, Haag — haagsky)*, alebo sa mení na *ž* (s príkladmi *Riga — riž-*

ský, Kongo — konžský). Podľa tohto výkladu môžeme posúdiť, či sa má alebo nemá spoluhláska *g* ponechávať v tvare príd. mena na *-ský* odvodeného od vlastného mena *Peking.*

Tejto otázke venoval značnú pozornosť Š. K o p e r d a n pri výskume zemepisných vlastných mien a ich derivátov, najmä obyvateľských podstatných mien. Z rozboru konkrétneho materiálu vyvodzuje autor, ako sám hovorí, toto pravidlo, v ktorom ide podľa neho o kombinačnú stratu spoluhlások *k* a *g:* V slovách domácich aj cudzích, ktorých kmeň sa končí na skupinu spoluhlások s koncovým *k, g,* zaniká vo výslovnosti i v písme *k, g* pred odvodzovacími príponami *-ský, -čan.* Objavená zákonitosť musí nám byť podľa autora smernicou aj pre tvorenie v prípadoch celkom nových a nepredvídaných, napr. *Jambinga — jambinský — Jambinčan, San Domingo — sandominský — Sandominčan.* V tejto súvislosti spomína aj „orientálne názvy" na *-ng: Dárdžiling, Luo-jang, Nau-ting, Teng-jang.* „Čínske mená sa tejto derivácii môžu podrobiť tým skôr, že *-g* je v nich iba grafickým označením velárneho *n*" *(K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov,* Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 95—96; pravda, označením velárneho *n* je celé spojenie *ng,* nie *g,* ako spomína Koperdan).

Pri slovách *franský, helsinský, yorský, norimberský, hamburský, pittsburský* atď. ide o deriváty od mien zakončených na skupinu spoluhlások, pričom druhou spoluhláskou v tomto spoluhláskovom spojení je spoluhláska *g* alebo *k* (*nk, rk, rg,* resp. v pravopisnej podobe *rgh*). V mene *Peking* ide tiež o spojenie spoluhlások na konci slova; na veci pritom nič nemení skutočnosť, že ide len o spojenie v písanej podobe mena. Z toho môžeme celkom prirodzene vyvodzovať záver, že aj pri mene *Peking* (podobne *Nanking, Čunking* atď.) má byť príslušný derivát na *-ský* bez spoluhlásky *g.* K názvu *Peking* vychádza podľa toho tvar príd. mena *pekinský.* Táto podoba bola v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1940.

V tejto súvislosti možno na podporu podoby *pekinský* uviesť aj to, že spoluhláska *g* vypadáva pri odvodzovaní príd. mien aj vtedy, keď sa obyvateľské meno tvorí s alternáciou *g/dž,* ako je to v prípade *Piarg — piarsky — Piardžan* (ale *Hamburg — hamburský — Hamburčan, Pittsburgh — pittsburský — Pittsburčan* a pod.).

V starších pravopisných a gramatických príručkách sa kázalo ponechávať *g* aj pri menách zakončených na dve spoluhlásky, napr. pri odvodzovaní príd. mien od vlastných mien na *-berg* a *-burg.* Takto žiadal tvoriť podoby príd. mien od mien na *-berg* a *-burg* S. C z a m b e l v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (napr. *habsburgský, wittembergský, oderbergský* atď.; pozri m ô j článok *K alternáciám g/dž, g/ž, g/č, g/c* a *g/ø v spisovnej slovenčine,* Jazykovedný časopis 16, 1965, 30). Dnes sa však bežne tvoria príd. mená od takto zakončených vlastných mien s vynechávaním spoluhlásky *g,* t. j. vlastne s alternáciou *g/ø.*

Spoluhláska *g* sa pri odvodzovaní príd. mien na *-ský* zachováva jedine v tom prípade, ak pred spoluhláskou *g* nepredchádza iná spoluhláska (spoluhláska *n* alebo *r*), ale samohláska, ako je to v prípadoch *Chicago — chicagský, Haag — haagsky* (v niektorých prípadoch zas dochádza k alternácii *g/ž,* napr. *Riga — rižský, Togo — tožský).*

Z celého rozboru sa ukazuje, že formulácia Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1940, podľa ktorej treba používať podobu *Peking* a *pekinský,* bola správna a nebolo ju treba narúšať.

Ako sa dospelo k podobe *pekingský?* Ukázalo sa, že podoba *Pekin,* ktorá bola v Pravidlách od roku 1953, nie je správna. Preto sa reštituovala podoba *Peking.*

Usudzovalo sa celkom chybne, ak sa za nesprávnu pokladala aj podoba *pekinský*, a preto sa zaviedla podoba „pekingský".

Odporúčame, aby sa v normatívnych príručkách znovu uviedla podoba *pekinský* namiesto podoby „pekingský".

L. Dvonč

Kvantita príd. mien typu nevypočítateľný. — O kvantite adjektív na *-teľný*, ktoré sú odvodené od slovies, v zásade platí všeobecné pravidlo, že sa vo všetkých slabikách slovotvorného základu — bez ohľadu na ich počet — zachováva krátkosť alebo dĺžka samohlások kmeňa minulého času príslušného slovesa, od ktorého je adjektívum na *-teľný* odvodené (napr. *ne-uveriteľný, ne-zadrža-teľný, ne-definova-teľný; ne-popiera-teľný, ne-dosiahnu-teľný; ne-používa-teľný, nestrávi-teľný*). To je živá zákonitosť súčasnej spisovnej slovenčiny. Jestvuje však niekoľko viac alebo menej ustálených výnimiek, ktoré — ako pozostatok staršieho stavu — odporujú uvedenej všeobecnej zákonitosti.

Medzi tieto výnimky patrili donedávna aj odvodeniny súvisiace so slovesným základom *počíta-ť*. Ešte tretie vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1962 zaznamenáva výrazy *nespočitateľný, nevypočitateľný, odčitateľný, odpočitateľný, vypočitateľný, započitateľný* s krátkym *-i-*. Odchýlka od spomenutého všeobecného pravidla o kvantite adjektív na *-teľný* je tu v tom, že uvedené výrazy majú v slabike *-či-* krátke *-i-*, hoci v základe slovesa *počítať* a v jeho predponových odvodeninách, od ktorých sú odvodené príslušné adjektíva na *-teľný*, je slabika *-čí-* dlhá. Pri tvorení uvedených adjektív sa skrátila dlhá samohláska v predposlednej slabike odvodzovacieho základu.

Avšak už štvrté (a zhodne aj piate) vydanie Pravidiel z r. 1963 (resp. 1964) zaznamenáva výrazy *odčitateľný, odpočitateľný, vypočitateľný, započitateľný* s dlhým *-í-*. Iba pri výrazoch *nespočitateľný* a *nevypočitateľný* sa zatiaľ ponechal starší stav. Nie natrvalo. Lebo už šieste vydanie Pravidiel z r. 1965 zaznamenáva zmenenú kvantitu i v slove *nespočítateľný*. A siedme vydanie Pravidiel z r. 1966 túto vývinovú tendenciu zavŕšilo kodifikovaním dĺžky aj v slove *nevypočítateľný*. V kodifikácii kvantity adjektív typu *nevypočítateľný* v najnovšom období spisovnej slovenčiny pozorujeme teda istú nedôslednosť a kolísanie. Tento stav zrejme odráža rozpor medzi kodifikáciou, zachycujúcou starší stav, a novšími tendenciami v spisovnom úze. Konečný výsledok vo vývine kodifikácie kvantity v adjektívach typu *nevypočítateľný* znamená dôslednejšie uplatnenie všeobecnejšieho pravidla o kvantite adjektív na *-teľný* a je v súlade s vývinom súčasného spisovného úzu.

Spomenuté kolísanie a naznačený vývoj v kodifikácii kvantity adjektív typu *nevypočítateľný* sa zračí aj v *Slovníku slovenského jazyka*. V II. diele SSJ sa zaznamenávajú výrazy *nespočitateľný, nevypočitateľný, odčitateľný, odpočitateľný* s krátkym *-i-* v zhode so staršími vydaniami Pravidiel. Zriedkavé doklady na podoby s dlhým *-í-* v uvedených slovách autori SSJ nebrali do úvahy zo snahy nerozkolísavať kodifikáciu. V súlade so starším úzom a s vtedajšou kodifikáciou zaznamenáva SSJ aj výraz *nezapočitateľný* a knižný výraz *nesčitateľný*. Avšak už v III. diele SSJ z r. 1963 nachádzame výraz *počítateľný* s dlhým *-í-* a v V. diele SSJ z r. 1965 sa uvádzajú výrazy *vypočítateľný, započítateľný* s dlhým *-í-* zhodne s novšími vydaniami Pravidiel.

Podľa najnovšej kodifikácie majú teda výrazy *nespočítateľný, nevypočítateľný, nezapočítateľný, odčítateľný, odpočítateľný, počítateľný, spočítateľný, vypočítateľný, započítateľný* jednotnú kvantitu: dĺžku v predposlednej slabike

pred príponou *-teľný* v zhode so všeobecným pravidlom o kvantite adjektív na *-teľný*.

Je zaujímavé, že sa popri uvedenej tendencii pevne drží krátka samohláska v koreni adjektív *čitateľný* a *nečitateľný*, hoci základné sloveso *čítať* má v prvej slabike dĺžku. I tento prípad svedčí o tom, že jazykové zákonitosti sa vždy neuplatňujú priamočiaro a bez výnimky.

Je možné, že sa v kvantite slov typu *nevypočítateľný* s väčším počtom slabík uplatňujú rytmické činitele. V slovenčine, kde pri distribúcii kvantity platí rytmický zákon, pôsobí rušivo veľký počet krátkych slabík za sebou (v zložených slovách takúto tendenciu nepozorujeme). V slove *čitateľný*, ktoré má štyri slabiky a z toho jednu (poslednú) dlhú, nepôsobia tri krátke slabiky za sebou rušivo, lebo rytmickým činiteľom je aj hlavný prízvuk, ktorý je na prvej slabike. Avšak tieto otázky neboli dosiaľ predmetom vedeckého skúmania.

Š. Peciar

Ako je to s podstatným menom Bohemians? — Nie všetci sa zhodneme v názve pražskej telovýchovnej jednoty Bohemians. Tak napríklad denník Práca zo 14. septembra 1966 uvádza: *Bohemians sa cítili ukrivdení* alebo *Bohemians si zaslúžia pochvalu.* V iných denníkoch, napríklad v Československom športe z 21. septembra 1966, čítame: *V pražskom stretnutí medzi domácim Bohemiansom a Novými Zámkami sa zrodilo nečakané prekvapenie.* Ktorá z týchto viet je správna.

Vo vete *Bohemians sa cítili ukrivdení* sa vlastné podstatné meno *Bohemians* používa v množnom čísle. V takomto tvare sa používa meno *Bohemians* v češtine. Tam sa ani neskloňuje. Je to dané tým, že sa v českom jazyku ešte cíti pôvodný význam: Bohemians je anglický názov pre Čechov. Aj výslovnosť je anglická: *bohímienz.* Z toho vidieť, že pôvod slova je tu ešte dosť živý. V slovenčine však slovo Bohemians nepociťujeme ako anglické, a preto ho používame v jednotnom čísle. Podobne ako iné podstatné mená zakončené na *-ns: preferans, pasians, tangens, precedens* a iné. To značí, že etymologické hľadisko už nezaváži. Rozhoduje len formálna stránka a názvy iných jednôt ako *Spartak, Slovan, Motorlet.* To sa napokon ukazuje aj vo výslovnosti tohto slova, pri ktorom sa už neuplatňujú fonetické princípy anglického jazyka.

Z tohto všetkého vyplýva, že slovo *Bohemians* sa zaradilo do gramatickej sústavy slovenčiny. Preto v prípade *Bohemians sa cítili ukrivdení* ide o chybu (neorganický vplyv češtiny); správne: *Bohemians sa cítil ukrivdený.* Podobne sú správne vety ako *V stretnutí s domácim Bohemiansom sa zrodilo prekvapenie; Hráči Bohemiansu boli pomalí; Falošné chýry o Bohemianse.*

Záver: Vlastné meno *Bohemians* vyslovujeme podľa písanej podoby a skloňujeme pravidelne ako domáce slovo — podstatné meno jednotného čísla mužského rodu: *bojovný Bohemians, zo slávneho Bohemiansu, o dnešnom Bohemianse, s pražským Bohemiansom.*

E. Ružičková

Zimomravý, zimomrivý a zimomriavky. — Zložené prídavné meno *zimomravý*, v súčasnej spisovnej slovenčine bežné, má i slovotvorný variant *zimomrivý*, ktorý sa dnes hodnotí ako zriedkavý. (Porov. SSJ V, 608.) V prejavoch ľudí, ktorí sa usilujú hovoriť spisovne, badať niekedy kolísanie medzi oboma podobami, preto si zasluhujú rozbor a výklad.

Zo slovotvorného hľadiska v týchto podobách ide o dve prípony *-avý* a *-ivý*.

Tvoria sa nimi adjektíva zo slovesných i substantívnych základov (porov. J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, 168, 171, 175 a B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy*, 17). Na *-avý* sa končia adjektíva odvodené od základov slovies s kmeňotvornou príponou *-a-*, napr. *blýskavý, hádavý, hĺbavý, hltavý, jagavý, jachtavý, kĺzavý, klesavý, otáčavý, šomravý, váhavý, zaujímavý* a i. Na *-ivý* sa končia príd. mená predovšetkým zo základov slovies s kmeňotvornou príponou *-i-*, napr. *bedlivý, dráždivý, hojivý, liečivý, mámivý, ničivý, tvorivý* a i. (porov. B. Letz, tamže, 17). Príponami *-avý* a jej obmenou *-ľavý*, ďalej *-ivý* a jej obmenou *-livý* sa tvoria príd. mená aj z iných základov, napr. *hriať — hrejivý*. S niektorými základmi sa spájajú obe prípony, *-avý* aj *-ivý*, napr. *červavý, červivý*. Podobný prípad je pri adjektíve *zimomravý: zimomrivý*.

V literatúre sú doložené obe podoby. Napríklad *zimomravý, zimomravo, zimomravosť: Ona bola* zimomravá, *do kostola i v lete chodievala v obrúsku.* (Taj.) — Najzimomravejší *národ.* (Jes.) — Zimomravejších *zavčasu prebúdzala zima.* (Hron). — Zimomrave *zapíname gombičky.* (Gacek) — *Slnce hreje akosi* zimomravo. (Kuk.) — *Z chalupy* zimomrave *ukrčenej vo vrbičí, blkotá svetielko.* (Podj.) — *Taký bol ako starec* zimomravý *a ľahostajný ku všetkému.* (Boden.) — *Prídu staré tetky, vyschnuté a* zimomravé. (Tallo) — Zimomravieť, *krahnúť bude.* (Hviezd.) — *Ale v noci chlad mu* zimomravil *telo.* (Figuli) atď.; *zimomrivý, zimomrivo, zimomrivosť:* Zimomrivý *mládenček.* (Hečko) — Zimomrivé *končatiny.* (Karv.) — Zimomrivý *starec.* (SP) — *Plamienky sviečok sa* zimomrivo *triasli.* (Topoľská) — *Slnko tuhne* zimomrivosťou. (KŽ) — *Veru ani stihu nemala v tej prudkej* zimomrivosti. (Gab.) atď.

V staršej slovníkovej literatúre je častejšie podoba *zimomrivý*. Bernolák (Slovár V, 4323—4324) zachytil adv. *zimomrive*, adj. *zimomrivý* (čo hneď nastidňe, prechladňe"), subst. *zimomrivosť*. Loos (635) má *zimomravý*. Tvrdý (796) uvádza podobu *zimomrivý* („komu hneď zima býva"), ale v Dodatkoch *zimomravo* (s citátom z Kukučína). *Pravidlá* (z r. 1940) uzákonili podobu *zimomravý*.

Ak spájame druhú časť tohto zloženého adjektíva (prvá časť *zimo-* je jasná) so slovesom *mrieť*, náležitá by bola prípona *-ivý* (porov. V. Machek, *Etymologický slovník* 311 — *mrznouti*). Prevahu prípony *-avý* možno vysvetliť spájaním s výrazom *zimomriavky* (staršia podoba *zimomravky*, porov. Palkovič II, 2887, Jančovič 406, s významom „husia koža") súvisiacim zas s iným základom *(mravec)*. Dvojhlásku *-ia-* v dlhej slabike po *r- (zimomriavky)* možno vysvetliť nárečovou palatalizovanosťou *r*, ako je i v slovese *rásť* (nár. stredoslovensky *riasť*).

V novšej dobe podoba *zimomravý* je nesporne častejšia v literatúre, preto jej treba dávať prednosť.

E. Jóna

Slanské pohorie. — Východne od Prešova sa od severu na juh tiahne Slanské pohorie. Názov tohto pohoria sa niekedy píše nesprávne ako „Slánske" pohorie, inokedy „Slánské" pohorie. Napríklad v Práci (z 21. novembra 1964) sme čítali: *V Slanských horách sa blýskalo a snežilo. V neďalekých Slánských horách mali ho už* [snehu] *v stredu, dokonca s doprovodom hrmenia a blýskania.* Prídavné meno *slanský* je utvorené z prídavného mena *slaný* odvodzovacou príponou *-ský*, pričom v koreni slova nenastáva kvantitatívne striedanie krátkeho *a* s dlhým *á*. Prídavné meno *slaný* je zase utvorené z podstatného mena *soľ*, pričom došlo k predhistorickej zmene — metatéze likvíd — a ku kvalitatív-

nemu striedaniu samohlásky *o* so samohláskou *a: soľ — slaný.* Naproti tomu v spisovnej češtine sa od českého miestneho mena *Slaný* tvorí prídavné meno príponou *-ský,* pričom v koreni slova nastáva kvantitatívne striedanie krátkeho *a* s dlhým *á — slánský.* V staršom českom vydaní máp sa aj stretneme s názvom tohto pohoria ako *Slánské poh.* (B. V e j v a n č i c k ý, *Plastická mapa Československé republiky,* Praha 1935). V súčasnosti sa však základná podoba zemepisných a miestnych mien vyslovuje a píše presne tak, ako znie v slovenčine a češtine, napr. píšeme a vyslovujeme *Nízke Tatry, Biele Karpaty, Piešťany,* ale *Nízký Jeseník, Žďárské vrchy, Přerov* a pod. Z toho dôvodu sa i na celoštátnych mapách Československej socialistickej republiky uvádza slovenská podoba tohto pohoria — *Slanské pohorie.* (Fyzická mapa ČSSR 1 : 500 000. Praha 1963; Československá socialistická republika, plastická mapa 1 : 400 000, Praha 1962). Dokonca i v českých učebniciach zemepisu sa toto prídavné meno píše ako *slanský (Slanské pohoří;* Zeměpis Československa, Praha 1960, 129). Z uvedených dokladov vyplýva, že pohorie východne od Prešova, v okolí ktorého sú bohaté ložiská na soľ, treba vyslovovať a písať *Slanské pohorie.*

J. Jacko

Písať „šau", či šou, show? — Tieto výrazy sa objavujú v ostatných rokoch v našej periodickej tlači. Ich význam a pôvod je mnohým neznámy, a preto nie sú si istí pri ich používaní.

Ide o anglické podst. meno, presnejšie amerikanizmus *show,* deverbatívum od slovesa tej istej podoby a znenia, ktorého význam je „ukazovať". Podst. meno označuje udivujúce až ohromujúce predstavenie pozostávajúce z viacerých výstupov (naša estráda má podstatne vážnejší charakter a menšie obsadenie). Tento druh predstavenia sa vyvinul v dvadsiatych rokoch tohto storočia na newyorskej Brodway, kde boli najznámejšie inscenácie „veľkého" Ziegfelda. Výraz sa už začiatkom dvadsiatych rokov udomácnil v Británii (pozri napr. román B. Ruckovej The Dancing Star, 1924). K rozšíreniu tohto výrazu prispel známy román E. Ferberovej Show Boat, podľa ktorého bol v USA nakrútený najprv nemý, potom začiatkom 30-tych rokov zvukový film. Názov filmu sa zväčša neprekladal, a tak výraz prenikol do mnohých krajín. Popri revuálnych divadelných predstaveniach označuje aj výstupy v krasokorčuliarskych revuách ap.

Prispievateľom našej periodickej tlače komplikuje používanie tohto slova skutočnosť, že mnohí sa k nemu dostávajú cez ponemčenú formu *Schau,* utvorenú pod vplyvom anglického *show* od slovesa *schauen* (pozerať). Preto vidieť v našej periodickej tlači podobu „šau"; sú však aj prípady, že sa cíti anglický pôvod slova a píše sa (nesprávne) „shaw" (Smena, č. 3/1966, str. 4).

Správne však treba písať a hovoriť *šou,* pretože takto sa anglické slovo *show* vyslovuje (pozri D. J o n e s, *An English Pronouncing Dictionary,* Moskva 1964). Slovo sa u nás používalo vo filmových a iných časopisoch už pred vojnou a u nás i vo svete (okrem nemčiny) zdomácnela anglická podoba. V odborných textoch je prípustná pôvodná forma *show* (ako píše aj J. Kalina v Kultúrnom živote č. 3/1966, str. 9).

A. Sršeň